

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

**Beweiding in het Zoniënwoud in de
middeleeuwen en de nieuwe tijd**

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Beweiding in het Zoniënwood in de middeleeuwen en de nieuwe tijd

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 289

AUTEUR

Thomas Van Driessche

JAAR VAN UITGAVE

2023

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE

Opgaand beukenbos in Zoniën
Copyright Onroerend Erfgoed, foto: T. Van Driessche

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/HQKB2925>
ISSN 1371-4678
D/2023/3241/246

////////////////////////////////////

BEWEIDING IN HET
ZONIËNWOUDE IN DE
MIDDELEEUWEN EN
DE NIEUWE TIJD

////////////////////////////////////

THOMAS VAN DRIESSCHE

INHOUD

1	INLEIDING.....	5
2	BOSBEWEIDING: EEN KORTE GESCHIEDENIS.....	6
3	HET BEHEER VAN HET ZONIËNWOUDE TIJDENS HET ANCIEN REGIME.....	8
4	BOSBEWEIDING IN DE VOLLE EN LATE MIDDELEEUWEN	12
5	BOSBEWEIDING IN DE 16 ^{DE} EEUW	21
6	BOSBEWEIDING IN DE 17 ^{DE} EEUW	25
7	BOSBEWEIDING IN DE 18 ^{DE} EEUW	28
8	BOSBEWEIDING IN DE FRANSE EN HOLLANDSE TIJD.....	33
9	HET EINDE VAN DE BEWEIDING EN DE ANDERE GEBRUIKSRECHTEN	34
10	DE INVLOED VAN DE BEWEIDING OP HET BOS.....	37
11	ADDENDUM: BOSBEWEIDING IN ZAVENTERLO EN MOERSLO.....	38
12	SAMENVATTEND BESLUIT	40

1 INLEIDING

In de middeleeuwen was het algemeen gebruikelijk om dieren in de bossen te laten weiden. Koeien, paarden en schapen aten er in de lente en de zomer gras, kruiden en loof. Varkens aten er in oktober en november eikels en beukenootjes. In de nieuwe tijden begon de betekenis van de bosbeweiding achteruit te gaan en in de 19de eeuw verdween de bosbeweiding nagenoeg volledig, althans in de Lage Landen.¹

Sinds de jaren 1980 is de belangstelling van natuurbeheerders voor begrazing als vorm van bosbeheer sterk toegenomen. Aangezien traditionele bosbegrazing in de Lage Landen niet meer voorkwam, ging de aandacht vooral uit naar bossen zoals New Forest in Engeland of de Dehesa in Spanje, die tot op heden begraasd worden. De effecten van tred, vraat en bemesting kunnen hier nog steeds bestudeerd worden, evenals de gevolgen van de eeuwenlange begrazing voor de boomvorm, soortensamenstelling en verjonging van het bos.² Vandaag de dag worden runderen, paarden en schapen veelvuldig ingezet voor het beheer van natuurgebieden, maar weinig of niet in oude bossen.³

Bosbeweiding kan ook toegepast worden voor het beheer van bossen die beschermd zijn als cultuurhistorisch landschap. Het bekendste voorbeeld is het Bos t'Ename, waar bosbeweiding sinds 2002 wordt toegepast.⁴ De geschiedenis van de beweiding in het Bos t'Ename is goed gedocumenteerd, in tegenstelling met veel andere bossen in Vlaanderen. Als men bosbeweiding wil toepassen om cultuurhistorische waarden te herstellen, moet men weten hoe het bos in het verleden beweid werd. Dat is vaak een probleem, omdat er in Vlaanderen nog maar weinig onderzoek naar traditionele beweiding in bossen is verricht. Onze historische kennis hieromtrent vertoont grote lacunes.

Begrazing met Oost-Vlaams Roodbont in het Bos t'Ename (foto: Ugo Sansen 2016)

---

¹ Met dank aan Paul Van den Bremt, Koen Himpe, Hilde Verboven en Jan Bastiaens voor hun opmerkingen op een eerdere versie van dit onderzoeksrapport.

² Zie bijvoorbeeld Drenth en Oosterbaan 1984

³ Voor meer informatie over begrazing in natuurgebieden, zie Van Uytvanck J., Hermy M., De Blust G. en Hoffman M. 2022.

⁴ Voor meer informatie over de begrazing in het Bos t'Ename, zie Tack e.a. 2021, deel 2, 645-647

Om hierin verandering te brengen, hebben we een *case study* uitgevoerd naar de traditionele beweiding in het Zoniënwood, die goed gedocumenteerd is in de archiefbronnen. De reden voor deze archivalische rijkdom is dat het Zoniënwood al sinds de volle middeleeuwen een domeinbos was, dat steeds als één geheel werd beheerd. De archieven van de opeenvolgende bosbeheerders zijn vrij goed bewaard gebleven. Ze bevatten een schat aan informatie over de bosbeweiding, terwijl zulke gegevens voor andere bossen niet of slechts fragmentarisch bewaard gebleven zijn. Op basis van het rijke archiefmateriaal proberen we een antwoord te geven op de volgende onderzoeksvragen. Wie mocht dieren in Zoniën laten weiden? Welke dieren mochten in het bos grazen? In welke periodes werden ze tot het bos toegelaten en welke regels moesten bij de beweiding in acht genomen worden? Waarom hield de bosbeweiding in Zoniën langer stand dan in andere bossen? En wat waren de gevolgen van de beweiding voor het bos?

2 BOSBEWEIDING: EEN KORTE GESCHIEDENIS

In de vroege middeleeuwen speelden *wood pastures* een belangrijke rol. Polyptieken van abdijen uit de Karolingische tijd vermelden grote aantallen varkens die in de bossen gedreven werden om er eikels en beukenootjes te eten.⁵ Zo bezat de abdij van Prüm in de Eifel verschillende varkenskuddes, waarvan de omvang varieerde van 10 tot 1000 dieren. Elk jaar werden ten minste 875 volwassen varkens naar de abdij gebracht om er geslacht te worden. De abdij van Stavelot-Malmédy in de Ardennen kon in haar bossen ten minste 1000 varkens vetmesten.⁶ Het *Capitulare de villis*, een door Karel de Grote uitgevaardigde verordening, bepaalde dat de beheerders van de koninklijke domeinen elk jaar op 1 september moesten melden of er voldoende voedsel in de bossen was, met het oog op het vetmesten van de varkens (art. 25).⁷ Ook de Frankische adel liet varkens in zijn bossen vetmesten. In de 9de eeuw schonk de Frankische edele Alfger zijn bezittingen in Rosmalen (prov. Noord-Brabant) aan de abdij van Lorsch waaronder zes varkens die in het bos geweid mochten worden (*...in Rosmalia mansum plenum cum pratis et in silvam porcos VI*).⁸

Tijdens de grote ontginningen van de volle middeleeuwen (11de-13de eeuw) nam het beboste areaal in de Lage Landen aanzienlijk af, waardoor er een tekort aan timmerhout en brandhout dreigde te ontstaan. De achteruitgang van de bossen in de volle middeleeuwen was niet alleen een gevolg van doelbewuste ontginningen (omvorming van bos tot akkers) maar ook van overbeweiding. Het is bekend dat overbeweiding op korte termijn kan leiden tot degeneratie van het bos. Door de hoge begrazingsdruk verdwijnt de jonge generatie bomen en struiken, waardoor alleen de oude bomen overblijven. Wat rest, is een zogenaamde ‘wastine’ met hier en daar enkele oude bomen en struwelen van doornstruiken. Men schat dat de helft van de oude bossen die verdwenen zijn tijdens de grote middeleeuwse ontginningen niet rechtstreeks ontgonnen is maar wel gedegradeerd is door overbeweiding. In 1240 bevestigde de keure van Eeklo het recht van de Eeklonaren om hun vee (schapen, runderen, paarden, varkens en ganzen) in het bos Aalschoot te laten weiden, gelegen tussen Eeklo, Lemberge, Bentille en Kaprijke. De beweidingsdruk was echter zo groot dat het bos nog vóór het einde van de 13de eeuw tot ‘wastine’ was verworden.⁹

---

⁵ Polyptieken zijn inventarissen van het bezit van kerkelijke instellingen met daarin per domein opgetekend wie er zich op bevindt, wat ze doen, wat de bezittingen zijn en hoeveel alles zou moeten opbrengen. Vanderputten, Haemers & Soens 2013, 128

⁶ Jørgensen & Quelch 2014, 59-60

⁷ <https://www.geschichtsquellen.de/werk/5514>

⁸ Mennen 2022, 188, met verwijzing naar Camps 1979, 20-21

⁹ Tack e.a. 1993, 177

Om de resterende bossen te beschermen, werd de beweiding vanaf de 12de eeuw strenger gereguleerd.¹⁰ Het aantal dieren dat men in het bos mocht laten grazen, werd beperkt. Beweiding werd alleen nog toegestaan in bepaalde delen van het bos, waar het vee weinig schade kon aanrichten. De dieren werden pas toegelaten wanneer de hakhoutloten enerzijds en de zaailingen en/of het jong plantsoen voor opgaande bomen anderzijds zo groot waren geworden dat de jonge twijgen en het loof buiten het bereik van het vee bleven.¹¹ Hakhoutbossen werden pas voor beweiding vrijgegeven als de nieuwe loten ten minste drie jaar oud waren, in sommige gevallen pas na vier, vijf of zes jaar.¹²

In de particuliere bossen van het hertogdom Brabant werden de weiderechten van de omwonenden al vroeg aan banden gelegd. Het plakkaat van 6 mei 1560 bepaalde dat niemand dieren mocht laten weiden in de bossen zonder toestemming van de eigenaar. Het plakkaat verbood ook de grachten op te vullen, gaten te maken in de hagen of omheiningen en hekken open te breken om het vee in de bossen te kunnen drijven.¹³ Het weiderecht in de bossen behoorde voortaan exclusief toe aan de eigenaars. Sommige eigenaars gaven de pachter van hun pachthof toestemming om een beperkt aantal dieren in hun bos te laten weiden. Veel landgoederen in die tijd bezaten naast akkers en weiden ook een bos.¹⁴

In de domeinbossen hielden de weiderechten van de omwonenden langer stand. In sommige grotere bossen van het graafschap Vlaanderen wisten de omwonenden hun aloude beweidingsrechten tot in de 17de of 18de eeuw te behouden, maar in vele gevallen werd de druk uiteindelijk zo groot dat de rechten werden opgeheven, zoals gebeurde in het Bos van Houthulst, in het Hout van Nieppe en in het Bos van Overalphen. Een klein aantal gebruiksrechten overleefde het einde van het ancien régime en bleef van kracht tot diep in de 19de eeuw, occasioneel zelfs tot in de 20ste eeuw. Ook de varkensdrift werd teruggedrongen. In het Bos van Houthulst is de varkensdrift geattesteerd tot 1609, in het Wijnendalebos tot 1701.¹⁵

Ook in de Kempen hebben de beweiding en de varkensdrift lang standgehouden. Een ordonnantie van de Baronie van Pietersheim en Lanaken uit 1781 bepaalde dat *'niemand zal meugen met eenigherhanden vee in andermans bossen of bemden pastureren dan in wintertijt, van Sint Andreas (30 november) tot den 24 februarij'*.¹⁶ Lokale heren stonden soms toe dat de plaatselijke bevolking tegen betaling varkens in hun bossen lieten weiden. Zo verpachtte de landcommandeur van Alden Biesen zijn bossen in Diepenbeek aan de plaatselijke inwoners om er hun varkens te laten weiden. De varkensdrift in de bossen van de Limburgse Kempen was onderworpen aan een strenge reglementering in de dorpskeuren en werd dus niet in alle omstandigheden en gedurende alle seizoenen toegestaan. Op sommige plaatsen heeft de varkensdrift sporen nagelaten in de toponymie. Zo dankt het gehucht Varkensbos in Hamont zijn naam aan een gemeen bos waar varkens geweid mochten worden. Het gehucht wordt voor het eerst vermeld in 1474 (*Aen den*

---

¹⁰ Voor concrete voorbeelden, zie Jørgensen & Quelch 2014, 60-61

¹¹ Tack e.a. 1993, 180

¹² Voor voorbeelden, zie Lindemans 1952, 343, voetnoot 13 en 18

¹³ Lindemans 1952, 342

¹⁴ Lindemans 1952, 343 (voetnoot 12) geeft o.m. de volgende voorbeelden: *"Item sal de pachter sijne pachtinge gedurende alle jaeren mogen weyden opt Buysingen bosch die quantiteyt van zeven ledighe beesten ende zijn recht hebben in den houwe dwelck jaerlycx op tbosch wordt gehouden gelijk de pachters van ouden tyde binnen den hove gehad hebben"*. Winhof van Huizingen, 1569, toentertijd eigendom van jonker Boisot (RAB-R, Acquits, nr. 3636). *"De win zal tkloosterbosch etten ende gebruiken met synen perden ende voelen ende tot gheen ander beesten behoef ende moet voer Mevrouw op dit bosch zomeren 4 perden"*. Pachtbrief van de Boeverij van Wezemaal, begin 15^e eeuw (RAB-KA, nr. 9550).

¹⁵ Tack e.a. 1993, 180-181

¹⁶ Lindemans 1952, 344, voetnoot 13

verkenbosch). In het midden van de 19de eeuw waren nog delen van het Hamontse Varkensbos gemeenschappelijk bezit.¹⁷

3 HET BEHEER VAN HET ZONIËNWOUDE TIJDENS HET ANCIEN REGIME

Vanaf het ontstaan van het hertogdom Brabant tot aan de Franse Revolutie was het Zoniënwoud een speciaal territorium dat rechtstreeks afhing van de vorst. Het Zoniënwoud was enerzijds een vorstelijk jachtdomein en anderzijds een productiebos. Het jachtwezen en het bosbeheer waren strikt van elkaar gescheiden. Ze hadden elk hun eigen ambtenaren en hun eigen rechtspraak. Het bosbeheer viel onder de bevoegdheid van de Rekenkamer, de woudmeester van Brabant en de rentmeester van Brabant in het kwartier Brussel. Overtredingen van het woudrecht werden berecht door de woudrechtbank. Deze rechtbank bestond uit twaalf gezworen kooplieden die gekozen werden onder de houthandelaars die in het Zoniënwoud actief waren. Ze werden benoemd door de woudmeester en de rentmeester en moesten een eed afleggen voor de Rekenkamer. Het jachtwezen ressorteerde onder de opperjager van Brabant. Overtredingen van het jachtrecht werden berecht door een speciale rechtbank, het Consistorie van den Hoorn, onder leiding van de warandemeester.¹⁸

Tijdens het ancien régime was het Zoniënwoud ruim dubbel zo groot als tegenwoordig. In 1545 had het domeinbos een oppervlakte van 8257 bunders (ca. 10.321 ha), met inbegrip van de wegen en de heidegebieden.¹⁹ Het grootste deel van het domeinbos werd als hooghout (opgaand bos) beheerd. Hooghout is tegenwoordig de meest voorkomende vorm van bosbeheer maar tijdens het ancien régime was dit nog niet het geval. De meeste bossen werden toen als middelhout (hakhout met overstaanders) beheerd omdat middelhout aanzienlijk meer opbracht dan hooghout. Het hakhout leverde immers regelmatig inkomsten op terwijl de bomen van een opgaand bos pas na 80 à 100 jaar gekapt konden worden.²⁰ De overstaanders in een middelhoutbos stonden daarenboven verder uit elkaar dan de bomen in een opgaand bos, waardoor ze meer ruimte hadden om zich te ontwikkelen.²¹ Vanuit financieel oogpunt was middelhout dus voordeliger dan hooghout. Het grootste deel van het domeinbos werd echter als hooghout beheerd, met een kapcyclus van ongeveer 80 jaar. Dit hield in de eerste plaats verband met de vorstelijke jacht. Hakhout- en middelhoutbossen waren namelijk niet zo geschikt voor de vorstelijke jacht omdat de ruiters er het wild niet konden achtervolgen. Om die reden was het hof gekant tegen de uitbreiding van het hakhoutbeheer in Zoniën.²² Ook in Frankrijk namen de koning en de adel maatregelen om te verhinderen dat hooghout tot hakhout of middelhout werd omgevormd, zodat ze de parforcejacht op herten konden blijven beoefenen.²³ Het feit dat het grootste deel van het Zoniënwoud uit

---

¹⁷ Mennen 2022, 188-189

¹⁸ Voor meer informatie over deze instellingen, zie Vanhemelryck 2011, Aerts 2011, Verboren 2000 (1), Verboren 2000 (2), Verboren 2000 (3), Verboren 2000 (4), Aerts 1994, Smolar-Meynart 1991.

¹⁹ Algemeen Rijksarchief (ARA), Rekenkamer (RK) 508, f° 7-9. In het Zoniënwoud gebruikte men de Brusselse roede van 20 1/3 voet (Wirix 1821) = 0,00313345 ha. Een bunder (400 roeden) was dus gelijk aan 1,25 ha.

²⁰ Tack, Van den Brecht & Hermy 1993, 95-96

²¹ Del Marmol (1824) rekende voor het Zoniënwoud uit dat de bomen in het hooghout na 90 of 100 jaar een stamomtrek van 3 à 4 voet (0,82 m à 1,10 m) hadden, terwijl dezelfde soorten aan de zoom van het woud en in het middelhout een stamomtrek van 6 tot 9 voet (1,65 m à 2,48 m) hadden. D.M. [Del Marmol] 1824, 83-84.

²² Charruadas 2012, 47-49, 52

²³ Bord & Mugg (2008) schreven in dit verband: « *Cette volonté chez les puissants de maintenir la pratique de la vénerie du cerf a d'ailleurs eu une grande influence sur le paysage forestier français car la transformation d'une partie des massifs*

hooghout bestond, vergemakkelijkt de beweiding in het bos. In een opgaand bos (en vooral in de oude bestanden) kan het vee immers minder schade aanrichten dan in een bos dat als hakhout of middelhout beheerd wordt.

Sinds het eind van de 15de eeuw liet de Rekenkamer elk jaar enkele kaprijpe houwen of ‘layen’ in het Zoniënwood afbakenen om ze openbaar te verkopen. De gewone jaarlijkse houtveilingen vonden meestal plaats omstreeks 1 oktober, voor het ‘s Hertogenhuis of Broodhuis op de Grote Markt in Brussel. In het begin van de 16de eeuw schommelde de jaarlijks gekapte oppervlakte rond de 54 bunders, in 1545 werd dit verhoogd tot 100 bunders. Van deze 100 bunders werden er 20 gekapt in de Heegde (het deel van het Zoniënwood dat het dichtst bij Brussel lag) en 80 in ‘*la haulte fustaille et grand bois en deux ou trois lieux*’.²⁴ De meeste houwen of ‘layen’ werden gekapt als ze 80, 90 of 100 jaar oud waren. De kappingen geschieden volgens de ‘*tire et aire*-methode’. Dit betekent dat de ‘layen’ die men kapte in het verlengde lagen van de ‘layen’ die men het jaar voordien gekapt had.

Op de gewone jaarlijkse houtveilingen werden vooral beuken verkocht, die grotendeels tot brandhout, houtskool en mutsaards verwerkt werden. Eiken mochten tijdens de gewone jaarlijkse houtveilingen niet gekapt worden. Dit kapverbod was eind 15de eeuw ingesteld omdat de eiken in Zoniën sterk achteruitgegaan waren en omdat men vreesde dat er een gebrek aan timmerhout voor het hof zou ontstaan.²⁵

Vanaf de jaren 1540 werden periodiek veilingen van eiken en andere opgaande bomen gehouden. Deze veilingen dienden niet zozeer om inkomsten voor de staatskas te genereren als wel om de eiken uit te dunnen zodat de resterende bomen voldoende ruimte hadden om zich verder te ontwikkelen. Op deze houtveilingen werden behalve eiken ook de volgende boomsoorten verkocht: beuk, berk, esp, haagbeuk, appelboom, perenboom, ‘kerselere’ (zoete kers), mispel, els en ‘perselere’ (boswilg).²⁶ In het begin van de 17^e eeuw werd besloten de veilingen van eiken elk jaar te houden en ze te koppelen aan de gewone, jaarlijkse houtveilingen. Zo ontstond een vaste cyclus van houtveilingen: in oktober werd de gewone houtveiling gehouden (waarop hoofdzakelijk beuken werden verkocht) en in maart of april van het volgende jaar werden de eiken in dezelfde houwen verkocht.

Naast de gewone, jaarlijkse houtveilingen en de veilingen van eiken en andere opgaande bomen werden nog andere veilingen gehouden: veilingen van ‘wishout’²⁷ en mutsaards, veilingen van ‘sleunhout’ of ‘heitsels’ en veilingen van windvellingen. Vanaf het midden van de 17de eeuw werden ook veilingen van ‘spolen’ gehouden. ‘Spolen’ werden gemaakt van de boomstronken die op de

---

boisés en réserves de chasse a été un puissant agent de conservation des futaies menacées tant par le besoin de combustible que par les défrichements. » Bord & Mugg 2008, 149-150

²⁴ Ordonnantie van 12 oktober 1545, geciteerd door Charruadas 2012, 111.

²⁵ In de verkoopvoorwaarden van de gewone jaarlijkse houtveilingen werd het kapverbod voor eiken – groot of klein – telkens opnieuw vermeld: “*Ende want die eycken in Zoenien zeer gemindert zijn ende noch dagelicx minderen zoe sullen die coopluyden gehouden zijn alle die eycken groot ende cleyne opte voors. coopen staende te laeten staen tot oirboirenhoutte ende in gevalle eenich coopman hem voorderde van eenige eycken groot oft cleyne in zijnen coop oft andere staende af te huwene die sal verbueren voore elcke eycke thien realen tot ons heeren des keyzers behoef sonder verdrach naer vuytwijzen van den kuerboecke (...)*”. ARA, RK 4220, 1531-1532, f° 67

²⁶ ARA, RK 4236, 1547-1548, f° 49-f° 51 v°; RK 4237, 1548-1549, f° 85-89; RK 4239, 1550-1551, f° 63 v°-f° 69; RK 4240, 1551-1552, f° 87-88; RK 4242, 1553-1554, f° 67-72; RK 4243, 1554-1555, f° 78-80 v°; RK 4247, 1558-1559, f° 81 - f° 87 v°; RK 4249, 1560-1561, f° 62 v° - f° 72; RK 4253, 1564-1565, f° 85-91 v°

²⁷ ‘Wishout’ werd gemaakt van de kronen van de bomen die voor de werken van het hof geveld waren. Het ging om vrij dikke houtblokken. De dunnere takken werden verwerkt tot mutsaards.

gekapte houwen achtergebleven waren.²⁸ Ook de stronken van de bomen die door de wind waren beschadigd of geveld, werden tot 'spolen' verwerkt.²⁹

Een deel van het hout dat in het Zoniënwood gekapt werd, was bestemd voor de Brusselse houtmarkt, een ander deel voor de vorst. Het hof en de centrale overheidsinstellingen waren belangrijke afnemers van brandhout en houtskool uit het Zoniënwood. De centrale overheid betrok ook timmerhout uit het Zoniënwood, voornamelijk eik.

Voor de verjonging van de gekapte houwen of 'layen' rekenden de houtvesters van het Zoniënwood op het natuurlijke regeneratievermogen van het bos. De jonge houwen werden eerst gekoloniseerd door zachte houtsoorten, zoals berken, ratelpopulieren en elzen, die zich het snelst ontwikkelden. De harde houtsoorten, zoals eiken, beuken, haagbeuken, enz. kwamen pas later tot ontwikkeling. Ze profiteerden aanvankelijk van de beschutting die de zachte houtsoorten hen boden. Na verloop van tijd verdrongen ze echter de zachte houtsoorten. Op de houwen die 80, 90 of 100 jaar oud waren, waren de zachte houtsoorten zo goed als verdwenen en waren alleen de harde houtsoorten overgebleven.³⁰

Om de natuurlijke verjonging te stimuleren, liet men op elke gekapte bunder een aantal bomen staan, de zogenaamde 'aatbomen' en 'plantsoenen'. In het eerste kwart van de 16de eeuw moesten de kooplieden de volgende bomen op hun kopen laten staan:³¹

- 28 'plantsoenen' of opgaande bomen per bunder (beuken, of bij gebrek hieraan berken),
- 1 'aatboom' of zaadboom (beuk) per bunder,
- alle eiken, groot of klein,
- alle andere bomen die door de haakmeester gemerkt waren (vnl. fruitbomen en haagbeuken).

Omstreeks 1545 werd het kappen van fruitbomen tijdens de gewone jaarlijkse houtverkopingen verboden, omdat de fruitbomen belangrijk waren voor het wild.³² Tevens werd het aantal 'plantsoenen' verlaagd tot 20 per bunder. Het kwam erop neer dat de kooplieden meer beuken (of berken) mochten kappen ter compensatie van de fruitbomen die ze moesten laten staan. De bomen die op de gekapte 'layen' bleven staan, werden vanaf de jaren 1540 'gesleund' of hoog opgesnoeid.³³

Tot ver in de 18^e eeuw hielden de houtvesters van het Zoniënwood vast aan de natuurlijke verjonging. Er kwamen weliswaar ook aanplantingen voor, maar deze waren niet talrijk. Men ging pas over tot aanplant wanneer de natuurlijke verjonging mislukt was. Pas in de tweede helft van de 18^e eeuw kwam hier verandering in. De aanplantingen werden steeds grootschaliger en in het begin van de 19^e eeuw zou aanplant zelfs de regel worden.

---

²⁸ ARA, RK 178, f° 119-121 (1620)

²⁹ "Anderen ontfanck van vercochte spolen geprocedeert van de erssgaeten van de boomen soo ommegevallen door den wint als gehaemert in de voorseyde wintfellinghe". ARA, RK 25382, rekening windvellingen 1686, f° 24.

³⁰ ARA, RK 139, f° 115

³¹ ARA, RK 4208, 1519-1550, f° 35 v°

³² "Sullen oick die voers. cooplyuden navolgende der ouder ende notoire costumen binnen den voers. bossche ende den haeghboschen daer by ende ontrent gelegen onderhouden schuldich zijn op huere coopen te laeten staen alle fruytbomen appeleren, peereleren ende mepeleren sonder die te moegen affhouwen op die pene zoe wie contrarie dade te verbuieren tot ons heeren des keyzers behoef van elcken sulcken boome groot oft cleyne zesse karolusgulden". ARA, RK 4237, 1548-1549, f° 56.

³³ 'Rapport van den commissarissen in meerte anno 1561 stijl van Brabant bij deser cameran geordineert om te visiteren oft het sloenen van den aetboomen ende plantsoenen schadelyck oft proffytelijck is'. ARA, RK 140, f° 103

Zoals in de meeste domeinbossen, was ook in Zoniën beweiding toegestaan. De inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het woud mochten van oudsher dieren in het Zoniënwoud laten weiden, mits een vergoeding in natura (haver) te betalen, de zogenaamde 'veterevene' of 'veeterevene'. Verschillende kloosters en lokale heren bezaten daarenboven het recht om een bepaald aantal dieren in het Zoniënwoud te laten weiden zonder hiervoor een vergoeding te betalen, op grond van een privilege van de hertogen van Brabant. De weiderechten waren verbonden aan de pachthoeves van de geprivilegieerden, die aan de rand van het Zoniënwoud lagen.

Naast de beweiding bestonden er in het Zoniënwoud nog andere gebruiksrechten. In de late middeleeuwen en de nieuwe tijden hadden de armen van Brussel het recht om hout te sprokkelen in het Zoniënwoud. Ook de armen die in de dorpen en gehuchten aan de rand van het woud woonden, bezaten dit recht. De armen mochten alleen droog hout oprapen dat op de grond lag (*'drooge houdt liggende ter eerden'*). Deze bepaling werd echter niet altijd nageleefd. Dit was met name het geval wanneer er een storm gewoed had. Dan trokken de armen massaal naar het Zoniënwoud om het rijshout (takken en twijgen) van de omgewaaide bomen te kappen. Dit rijshout was nog groen en behoorde volgens de keurboeken toe aan de vorst, maar de armen kapten het voordat de windvellingmeester het tot mutsaards kon laten verwerken.³⁴

In de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud woonden verschillende bezembinders. Het keurboek van 1460 stond hun toe om voor het vervaardigen van hun bezems berkenrijs in het Zoniënwoud te snijden. Hiervoor moesten ze een vergoeding betalen aan de woudmeester. In het boekjaar 1539-1540 reikte de woudmeester 11 vergunningen voor het snijden van bezemrijs uit. 4 van de 11 vergunninghouders waren vrouwen. Een vergunning kostte 3 Karolusgulden per jaar.³⁵ De bezembinders mochten alleen rijs snijden op de plaatsen die hun door de woudmeester waren toegewezen.³⁶ Daarenboven mochten ze alleen maar *'zijdeschueten'* afsnijden, en wel *'van onder opweerts ende nyet van boven nederweerts'*.³⁷ Bezembinders werden soms beboet omdat zij ook gras, varens of kruiden gesneden hadden.³⁸

Tot in de 15de eeuw was het toegestaan om gras en kruiden in het Zoniënwoud te snijden met behulp van sikkels. In 1460 werd dit verboden omdat de personen die gras en kruiden afsneden ook de jonge scheuten van de bomen afsneden.³⁹ In de praktijk was dit verbod moeilijk te controleren omdat men de sikkels gemakkelijk kon verbergen. Het keurboek van 1565 bevestigde het verbod op het snijden van gras en kruiden. De woudmeester mocht echter toestemming geven aan arme lieden om varens en kruiden te snijden *'in de ijdele plaetsse int oude lanckhoudt alsoo hooge wesende dat daer egeen gras noch jonge schueten onder en souden connen gespruyten'*.⁴⁰

---

³⁴ "Dese wintvellinckmeester vuyderende opten 10en dach van octobri anno 1544 ten bureele die difficulteyten deser rekeninge heeft vercleert dat als eenige boomen metten winde vallen darm volck terstont allet rijs afhuwen ende tuysweert dragen soe dat van den wintvellingen egeene mutsaert en compt, affirmerende oick noyt yet daer af ontfangen te hebbene (...)". ARA, RK 25251, 1541-1542, f° 1

³⁵ ARA, RK 12550, 1539-1540, f° 17

³⁶ In 1551-1552 kreeg een zekere Hector van den Berge een boete van 33 s. en 4 d gr. Brabants omdat hij 'buyten zynen singele' bezemrijs gesneden had. ARA, RK 12551, 1551-1552, f° 20

³⁷ ARA, RK 482, f° 21 (keurboek van 1460); ARA, RK 483, f° 2 (ordonnantie 20 april 1491); ARA, RK 12550, 1539-1540, f° 18

³⁸ Vanhemelryck 2011, 130.

³⁹ ARA, RK 482, f° 38 v° (keurboek van 1460); ARA, RK 483, f°2 (ordonnantie 20 april 1491)

⁴⁰ ARA, RK 485, art. 115

De inwoners van de dorpen aan de rand van het Zoniënwood hadden ook het recht om strooisel te verzamelen in het Zoniënwood. Het verzamelen van strooisel gaf zelden aanleiding tot misbruiken en is daarom nauwelijks gedocumenteerd in de archiefbronnen.

Opgaand beukenbos in Zoniën (foto: agentschap Onroerend Erfgoed, T. Van Driessche)

4 BOSBEWEIDING IN DE VOLLE EN LATE MIDDELEEUWEN

De oudste geschreven bron waarin de naam 'Zoniën' vermeld wordt, is de zogenaamde 'Donatio Angelae' (schenking van Angela) uit de tweede helft van de 11^e eeuw. Deze oorkonde, die alleen als kopie bewaard gebleven is, heeft betrekking op de schenking van het domein Sint-Pieters-Leeuw aan de Sint-Pieterskerk in Keulen. Het domein van Angela was zeer uitgestrekt. Volgens Bonenfant (1935) omvatte het ten westen van de Zenne Sint-Pieters-Leeuw, Vlezenbeek, Itterbeek, Sint-Laureins-Berchem, Oudenaken, Elingen, Dilbeek en delen van Sint-Martens-Bodegem en Anderlecht. Ten oosten van de Zenne omvatte het volgens dezelfde auteur Dworp, Sint-Genesius-Rode, Beersel, Linkebeek, Alseberg, Buizingen, Eizingen, Huizingen, Genval en een deel van Waterloo. Het domein bestond uit een reserve die rechtstreeks door de heer werd geëxploiteerd en verschillende boerderijen (*mansi*) die door cijnsplichtige boeren werden geëxploiteerd. Er waren twee soorten *mansi*. De gewone *mansi* moesten een jaarlijkse cijns van 5 schellingen betalen alsook een mud haver, een kip (voor het gebruik van de bossen), en zeven eieren. De onvrije *mansi* (*mansi serviles*) moesten nog bijkomende lasten betalen. De boeren die de *mansi* exploiteerden, moesten hand- en spandiensten leveren aan hun heer. Het deel van het domein ten westen van de Zenne bestond voornamelijk uit akkers en weiden, het deel ten oosten van de Zenne voornamelijk uit bos. Een deel

van het bos behoorde toe aan de heer, een ander deel had het statuut van ‘*silva communis*’ of gemeen bos. Het gemene bos werd ‘*Sonia*’ genoemd. Het begon aan de overzijde van de Torneppe, de beek die aan de oorsprong ligt van de naam Dworp. In het gemene bos mochten alle inwoners van het domein hout kappen voor eigen gebruik. Als de eiken overvloedig eikels produceerden (mastjaren), mochten ze deze verzamelen zonder er een vergoeding voor te betalen. In het bos van de heer mochten ze ook hout kappen, maar geen eiken of beuken. In de mastjaren mochten ze er tegen betaling eikels verzamelen, volgens het tarief dat vastgesteld werd door de schepenen. In andere jaren mochten ze hun varkens in het bos drijven om de eikels op te eten, zonder hiervoor een vergoeding te betalen.⁴¹ De ligging van het bos van de heer wordt in de oorkonde niet beschreven, maar men mag aannemen dat het aan het gemene bos grensde. Vermoedelijk lag het ten oosten ervan.

In de loop van de 11de eeuw maakten de graven van Leuven, de latere hertogen van Brabant, zich meester van het Zoniënwoud. De bossen van het domein Sint-Pieters-Leeuw werden grotendeels door hen ingelijfd. Ook de rest van het domein van Angela kwam onder hun controle. De Sint-Pieterskerk in Keulen kon deze usurpaties niet verhinderen. De inwoners van het domein behielden echter het recht om tegen betaling dieren in het bos te laten weiden.

- Toekenning van weiderechten aan kerkelijke instellingen, hertogelijke leenmannen en ambtenaren

In de volle middeleeuwen kenden de hertogen van Brabant weiderechten toe aan verschillende kerkelijke instellingen die grote landbouwbedrijven aan de rand van het Zoniënwoud bezaten, zoals de abdij van Vorst, de abdij van Ter Kameren en de priorij van Jericho. Zij kregen het privilege om een bepaald aantal dieren in Zoniën te laten weiden zonder hiervoor een vergoeding te betalen. Ook hertogelijke leenmannen die leengoederen aan de rand van het Zoniënwoud bezaten, kregen zulke privileges. Er zijn slechts weinig originele schenkingsoorkonden bewaard gebleven. De meeste schenkingen van weiderechten zijn slechts bekend uit latere afschriften.

Uit de 13^e eeuw kennen we twee schenkingsoorkonden. In 1223 kende hertog Hendrik van Brabant aan de abdij van Ter Kameren het recht toe om elk jaar 100 varkens in Zoniën te drijven *in tempore glandium* (als de eikels vallen), zonder hiervoor een vergoeding te betalen. De varkens mochten echter niet in de jonge houwen komen.⁴² In 1287 gaf hertog Jan van Brabant het visrecht in de Hellepe (de huidige Zilverbeek) in leen aan ridder Ernoul d’Iske (Arnold van Yssche) alsook het recht om dieren te laten weiden in de bossen en heidevelden langs de weg van Ter Hulpen naar Tervuren. In het elzenbos dat boven deze weg lag, mocht hij echter pas dieren laten weiden als het hakhout drie jaar oud was.⁴³

---

⁴¹ *Est ibi silva communis, que vocatur Sonia, in qua, postquam transitur rivulus Torneppe, cedant homines sancti Petri ad usum suum qualecumque velint lignum; et si glandes ibidem fiant, nullum tributum dent pro redemptione glandium. In silva domini, que singularis est, jus habent cedendi omne lignum preter quercum et fagum; et si glandes plene nascantur, secundum sententiam iudicium dent redditum de glandibus; si non plene, nichil dent, sed utantur glandibus ut pastu pecorum.* Bonenfant 1935, 810

⁴² *Henricus Dei gratia dux Lotharingie universis presentem paginam inspecturis in perpetuum significamus tam presentibus quam futuris quod nos pro anime nostre redemptione et dilecte consortis nostre ducisse contulimus in elemosinam iure perpetuo conventu de Camera ut pascant in nemoribus nostris annis singulis in tempore glandium centum porcos, libere et absolute ab omni exactione et debito quod exigi solet de pastura porcorum, exclusis nostris nemoribus de novo incisis, super hoc ne qua in posterum oriatur ambiguitas presens scriptum sigilli nostri confirmavimus appensione. Datum anno gracie M° CC. vicesimo tertio. RA Brussel (Vorst), A eccl. 5567/38. Online te consulteren op [Diplomata belgica](http://Diplomata.belgica).*

⁴³ ARA, RK 503, f° 116.

Vanaf de 14de eeuw worden de schenkingsoorkonden talrijker. De meeste privileges bepaalden dat de privilegehouders hun dieren *'ter minster schaden'* moesten laten weiden.⁴⁴ Wat dit precies inhield, werd echter niet uitgelegd. Het privilege van hertogin Johanna van Brabant (1322-1406) voor de abdij van Ter Kameren uit 1357 formuleerde het explicieter door te bepalen *'dat zij hoir quic ende vee laten mach gaen op onser bosch van Zonien ter weijden tot onsen wederseggen, indien dat dat quic ende vee soe behuedt sij dat in onsen houwen ane onsen bosch gheen schade en doe, ende dat zij nyemants anders quic metten hoiren daer op en doen gaen'*.⁴⁵ De abdij mocht haar vee dus alleen maar in Zoniën laten weiden als het zodanig gehoed werd dat het geen schade aanrichtte. Daarenboven mocht de abdij haar dieren niet samen met andermans dieren laten weiden.

In het begin van de 15de eeuw bevestigde hertog Antoon van Bourgondië (1384-1415) verschillende privileges die door zijn voorgangers waren toegekend. Zo bevestigde hij dat de abdij van Vorst het recht had om *"te doen gaen op Zonien ter weyden vuyt eenen van hueren vuythoven geheeten thoff te Waterloes dertich coeye, eenen verre, twellef veterperde ende twee volene, sonder daerof eenige evenen, cost oft andere rechte te hebben gegeven onsen voirvaderen hertogen ende hertoginnen in Brabant zeliger gedenckenissen"*.⁴⁶ Het privilege dat Johanna van Brabant in 1357 aan de abdij van Ter Kameren had verleend, werd ingetrokken. In dit privilege werd namelijk niet vermeld hoeveel dieren de abdij in Zoniën mocht laten weiden. Kort daarop kreeg de abdij een nieuw privilege, waarin nu wel een maximum aantal dieren was opgenomen (36 koeien, 12 'ledige beesten' of jonge koeien en twee 'veiren' of jonge stieren). Het nieuwe privilege bepaalde daarenboven dat de dieren niet in de jonge houwen mochten grazen.⁴⁷

Behalve de kloosters en de hertogelijke leenmannen die boerderijen aan de rand van het Zoniënwoud bezaten, hadden ook verschillende hertogelijke ambtenaren weiderechten. Op grond van zijn benoemingsoorkonde van 12 september 1351 mocht woudmeester Gerard van Mechelen 80 varkens, 25 hoornbeesten en 4 paarden in het Zoniënwoud laten weiden.⁴⁸ Onder Antoon van Bourgondië verloren de woudmeesters dit recht. In de 15de eeuw mochten de woudmeester en de onderwoudmeester elk nog maar vier koeien in Zoniën laten weiden. Als zij geen koeien hadden, hadden zij recht op twee zakken haver.⁴⁹ De gezworen kooplieden van het Zoniënwoud mochten elk twee koeien in Zoniën laten weiden. Als zij geen koeien hadden, hadden zij recht op elk één zak haver.

De inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud mochten ook dieren (koeien, paarden en varkens) in het Zoniënwoud laten weiden, maar zij moesten hiervoor een vergoeding betalen, hetzij in haver (voor koeien en paarden), hetzij in geld (voor de varkens). Op grond van een privilege uit 1235 genoten de inwoners van Overijse een gunstiger regime dan de inwoners van de andere dorpen.⁵⁰ In de dorpen en gehuchten was de 'herdschap' van toepassing, d.w.z. dat de inwoners hun dieren naar de gemene kudde moesten sturen.⁵¹ In het Zoniënwoud kon

---

⁴⁴ Zie bijvoorbeeld het privilege van Johanna en Wenceslas voor het hof Ter Schueren in Duisburg d.d. 20 juni 1357. ARA, RK 503, f° 92-93

⁴⁵ ARA, RK 503, f° 61 v° (akte van 26 april 1357, kopie). Middelnederlands 'quic' wordt hier gebruikt als tautologie voor 'vee'.

⁴⁶ ARA, RK 503, f° 4-5

⁴⁷ ARA, RK 503, f° 61-63 (akte van 30 nov. 1410)

⁴⁸ *"ende tachtentich verkene, ende vive ende twintich hoirens veeds ende vier veeteren van paerden op Zonien te weiden gaende"*, Smolar-Meynart 1991, 89-90, met verwijzing naar Willems, deel 2, 472.

⁴⁹ In de praktijk lieten de woudmeesters nog steeds dieren in Zoniën weiden, omdat zij eigenaar waren van verschillende geprivilegieerde boerderijen aan de rand van het Zoniënwoud. Smolar-Meynart 1991, 90 (voetnoot 168)

⁵⁰ Smolar-Meynart 1985, 181

⁵¹ Lindemans 1952, 421

men dus twee soorten kuddes aantreffen: dorpskuddes en kuddes die toebehoorden aan de geprivilegieerden.

- Regelgeving

Het oudste keurboek van Zoniën, dat uit de jaren 1380-1390 dateert, bepaalde dat iedereen die dieren in Zoniën wilde laten weiden, zijn dieren moest laten registreren. Deze verplichting gold zowel voor de geprivilegieerden als de niet-geprivilegieerden.⁵² Wanneer de registratieplicht precies is ingevoerd, is niet bekend. Zoals gezegd, hoefden de geprivilegieerden voor hun beweidsrechten geen vergoeding in natura (*veterevene*) te betalen. Als een geprivilegieerde dat wilde, mocht hij meer dieren laten registreren dan in zijn privilege vermeld was. In dat geval moest hij voor de bijkomende dieren wel *veterevene* betalen.

Na de oprichting van de Rekenkamer van Brabant in 1406 werden de regels voor de beweiding en de varkensdrift in Zoniën aanzienlijk verstrengd. Op 6 mei 1410 vaardigde hertog Antoon van Bourgondië een ordonnantie uit op de beweiding in Zoniën (bijlage 1).⁵³ In de inleiding van de ordonnantie wordt vermeld dat het vanouds gebruikelijk was dieren in het Zoniënwoud te laten weiden, mits hun eigenaars een vergoeding betaalden aan de hertog. De beweiding was echter niet goed geregeld, waardoor de hertog inkomsten misliep en het Zoniënwoud zelf ernstige schade leed, zo erg zelfs dat het dreigde te verdwijnen. Om aan deze wantoestanden een einde te maken, werd de regelgeving verstrengd. Voortaan moest iedereen die dieren in Zoniën liet weiden, zijn dieren laten registreren, op straf van verbeurdverklaring ten voordele van de hertog. Daarenboven moesten de overtreders alsnog de vergoeding betalen die ze verschuldigd waren. Geprivilegieerden die nalieten hun dieren te registreren, moesten voortaan dezelfde vergoeding betalen als de niet-geprivilegieerden.⁵⁴ Ook de dieren die toebehoorden aan de hertog, moesten voortaan geregistreerd worden. De registratie geschiedde door de rentmeester-generaal van Brabant en de woudmeester, in tegenwoordigheid van ten minste twee gezworen kooplieden.⁵⁵ In het begin van de 15de eeuw werden de dieren geregistreerd in een rol van perkament, later schakelde men over op registers in boekvorm, die in drievoud werden opgemaakt, de zogenaamde ‘veterboecken’ of ‘veeterboecken’.⁵⁶ Een exemplaar was bestemd voor de rentmeester-generaal, een ander voor de woudmeester en het derde voor de gezworen kooplieden. De inkomsten uit de beweiding en de varkensdrift (in natura en in geld) werden aan het eind van het seizoen geïnd door de rentmeester-generaal.

Uit de ordonnanties en privileges blijkt dat de volgende dieren tot het Zoniënwoud werden toegelaten: koeien, kalveren, vaarzen, jonge stieren, ossen, paarden, merries, veulens, varkens en

---

⁵² Charruadas 2012, 16, met verwijzing naar Smolar-Meynart 1985, 185-186 en Godeau 2011, deel 2, 14

⁵³ ARA, RK 131, f° 68 v°-69

⁵⁴ De rentmeester van het domein Brussel zag nauwlettend op toe op de naleving van deze bepalingen. In 1500-1501 eiste de rentmeester van het domein Brussel dat Jean le Fevere, de molenaar van Marchipont ‘veterevene’ zou betalen voor de twee paarden die hij dat jaar in Zoniën had laten weiden. Op grond van een oud privilege mocht de molenaar van Marchipont twee paarden in Zoniën laten weiden zonder ‘veterevene’ te betalen. Jean le Fevere had de paarden echter laten inschrijven onder zijn eigen naam en niet als molenaar van Marchipont. Om die reden was de rentmeester van oordeel dat hij alsnog ‘veterevene’ moest betalen. ARA, RK 4192, 1500-1501, f° 271 v°

⁵⁵ De rentmeester-generaal en de woudmeester schreven de dieren niet zelf in, maar lieten dit werk over aan een ondergeschikte ambtenaar, de klerk van het woudrecht: Smolar-Meynart 1991, 457. Zie ook: ARA, RK 290, f° 90 v° (beëdiging van de klerk van de woudmeester, 17 dec. 1460).

⁵⁶ In de archiefbronnen komen beide schrijfwijzen voor. De etymologie van de term is onzeker. Baeté e.a. (2002) beweren dat ‘veteren’ grazen betekent (p. 37). Middelnederlands ‘veteren’ betekent echter niet grazen maar wel binden, boeien of kluisteren: [VETEREN - MNW \(Middelnederlandsch Woordenboek\) \(ivdnt.org\)](http://www.ivdnt.org). In het *Etymologicum* van Cornelis Kiliaen (p. 614) wordt de term verklaard als ‘catenare, religare catena’. Stallaert, deel 3, p. 604 omschrijft veter als ‘stel, span, koppel: dit gaat terug op ketting, boei, band, riem of wat samen hoort). Met dank aan Paul Van den Bremt voor deze verwijzingen.

schapen. De ordonnantie van 1410 stelde een verbod in op het weiden van schapen en geiten. Het verbod op het weiden van geiten was absoluut.⁵⁷ Het verbod op het weiden van schapen gold alleen voor de inwoners van de dorpen en gehuchten die dieren tegen betaling in het Zoniënwood lieten weiden. Het was niet van toepassing op de geprivilegieerden. De geprivilegieerden die vóór 1410 schapen in Zoniën lieten weiden, mochten dat ook na 1410 doen. In de loop van de 15^e eeuw werden daarenboven verschillende nieuwe privileges toegekend die ook beweidingsrechten voor schapen inhielden. De Rekenkamer protesteerde hiertegen omdat de schapen veel schade veroorzaakten.⁵⁸ Op aanraden van de Rekenkamer bepaalde Filips de Goede in 1452 dat de schapen van de geprivilegieerden voortaan alleen nog mochten grazen *'int lange woudt'*. Dit was nodig *'want by den scapen tallen plaetsen dair die op eenige bossche comen die selve bossche zeere werdden bederft by dien dat die selve scapen alle die jonge schoten aff bijten, diewelke dan voirt verdroegen sonder meer te wassen'*. In dezelfde ordonnantie werd ook bepaald dat merries voortaan niet meer in Zoniën mochten grazen.⁵⁹ Dit verbod schijnt slechts korte tijd van kracht geweest te zijn.⁶⁰

Het keurboek van 1460 bevestigde dat men de 'beesten' niet mocht laten grazen in de jonge houwen (bijlage 2). Dit verbod bestond wellicht al in de 14de eeuw. In 1410 had hertog Antoon van Bourgondië reeds bepaald dat de abdij van Ter Kameren haar dieren niet meer in de jonge houwen mocht laten weiden. De varkens mochten volgens het keurboek van 1460 alleen nog 'ten ate' gaan *'int oude lanck hout te weten int hout dat tidich ende groot genoech is om van des princen wegen te werden vercocht ende gemeten'*.⁶¹ Dit was een verstrenging ten opzichte van de 13de en 14de eeuw, toen de varkens alleen uit de jonge houwen geweerd werden (wat impliceert dat ze wel toegelaten werden tot de oudere houwen). Wat de schapen betreft, bepaalde het keurboek dat de geprivilegieerden alleen 'mastschapen' mochten laten weiden, die bestemd waren voor de eigen keuken.

Terwijl de Rekenkamer erop aandrong de regels voor de beweiding in Zoniën te verstrengen, gingen de Bourgondische hertogen niettemin voort met het toekennen van nieuwe weiderechten aan hertogelijke leenmannen. In verschillende schenkingsoorkonden worden de redenen vermeld die hiertoe aanleiding hadden gegeven. Een veel voorkomende reden was het gebrek aan eigen weidegronden. In 1445 verleende Filips de Goede weiderechten aan zijn leenman Jan van Watermale omdat diens leengoed, het hof ter Linden in Watermaal, slechts weinig beemden en weiden bezat.⁶² In 1462 verleende Filips de Goede weiderechten aan het klooster van Bois-Seigneur-Isaac omdat het weinig akkerland en geen weiden bezat.⁶³ Andere geprivilegieerden hadden hun weiderechten mede verkregen als vergoeding voor de schade die het wild op hun landerijen aanrichtte. Zo kreeg Andrieu

---

⁵⁷ Er zijn geen voorbeelden bekend van geprivilegieerden die geiten in Zoniën mochten laten weiden. In geen enkel privilege, toegekend voor of na 1410, worden geiten vermeld.

⁵⁸ « (...) *et fait a presupposer que quant mondit Seigneur a ainsi ottroye a aucuns particuliers heritablement la pasturaige de 12 vaches, quatre chevaux, 100 pourcheaulx et 100 brebis, il na point este adverti quil leur donna heritablement plus de 10 muis davoine et 20 pietres dor par an qui valent ensamble 25 lb. et plus sans le pasturaige de brebis qui sont plus prejudiciables que tout le remanant, attendu meismement que sur les nouvelles tailles ou brebis viennent nul bois ne peut croistre (...)* ». ARA, RK 17, f° 73

⁵⁹ *"Item dat eghene merrryen op onse voirs. woudt van Zonien en selen mogen gaen te weyden noch gescreven worden."* ARA, RK 133, f° 53 v°

⁶⁰ Vanaf de 16de eeuw werden paarden en veulens weer tot het bos toegelaten mits ze 'gevetert' (gekluiserd) waren, zoals blijkt uit het keurboek van 1565 (art. 109).

⁶¹ ARA, RK 482, keurboek 1460, f° 22 v°

⁶² *"(...) welcke hoff nyet wael versien en is van beempden ende weyden, alsoe dat hij die beesten die hem in den selven behoeven te houden daer op zeer qualijck soude connen geveden het en waere dat hij der weyden in onsen woude van Zonien mochte gebreycken"*. ARA, RK 503, f° 112-113 (akte van 17 maart 1445 n.s.)

⁶³ « *et si nont lesdictes supplians que peu de terres de labeur, et nulz pasturaiges pour nourir leur bestial (...)* ». ARA, RK 503, f° 19 (akte van 8 okt. 1462)

de Douvrin weiderechten in Zoniën omdat zijn boerderij in Gallemaarde (Ter Hulpen) slechts weinig weiden bezat en omdat deze weiden bijna dagelijks door het wild geteisterd werden.⁶⁴ Thiery de Heetvelt (van den Heetvelde) kreeg om dezelfde reden weiderechten voor zijn boerderij in Carloo (Ukkel).⁶⁵

Af en toe kwam het voor dat de hertog weiderechten verkocht omdat hij dringend geld nodig had. Zo verkocht Filips de Goede op 26 maart 1453 (n.s.) weiderechten in het Zoniënwoud aan zijn leenman Jaspar Absoloens voor de som van 144 gouden ridders. Voortaan mocht deze 3 paarden, 6 melkkoeien, 8 stuks 'ledig vee' en 25 varkens in het bos drijven, zonder hiervoor enige vergoeding te betalen. De weiderechten waren verbonden aan zijn boerderijen aan de rand van het Zoniënwoud, o.m. in Hoeilaart. De verkoopakte bepaalde evenwel dat de weiderechten teruggekocht konden worden voor hetzelfde bedrag.⁶⁶

In 1467 trok Karel de Stoute (1433-1477) het privilege in dat hertog Wenceslas in 1370 had verleend aan het Hof van Schoonenbergh in Watermaal. Dit privilege hield beweidingsrechten in voor 25 koeien en een stier, 50 varkens, 200 schapen en 4 paarden. Met de intrekking van dit privilege verdween een van de grootste schaapskuddes uit het Zoniënwoud.⁶⁷ De reden voor de intrekking van dit privilege is niet bekend.

De Bourgondische hertogen kenden ook nieuwe weiderechten toe aan ambtenaren. Zo mochten de 'vorsters' of boswachters van Zoniën elk twee koeien in het bos laten grazen, op voorwaarde dat zij eigenaar waren van deze koeien. Filips de Goede had hun dit recht in 1451 toegekend.⁶⁸ Ook de jagers van Bosvoorde bezaten weiderechten. De luitenant van de opperjager mocht zes koeien in Zoniën laten weiden, de ontvanger vier koeien en de jagers elk twee koeien.⁶⁹ De onderwoudmeester en de gezworen kooplieden lieten omstreeks 1500 geen koeien meer in Zoniën grazen. In plaats daarvan kregen ze elk jaar een vergoeding in haver.

- Termijnen en tarieven

In de 16de eeuw waren er twee tijdstippen voor de registratie van de varkens: bamis (1 oktober) en kerstavond (24 december). Waarschijnlijk was dit reeds in de 15de eeuw het geval. De varkens die op 1 oktober geregistreerd werden, mochten tot kerstavond in Zoniën 'ten ate' gaan. Het tarief bedroeg 15 penningen groten Brabants voor een volwassen varken. Voor jonge varkens of 'cudden' betaalde men slechts de helft. De betaling vond plaats op bamis van het volgende boekjaar. De varkens die op kerstavond geregistreerd werden, mochten in principe tot lichtmis (2 februari) in Zoniën 'ten ate'

---

⁶⁴ « (...) or est que en lan XVc et douze sur ce que ledict appleant eust par aultre se requeste donne a cognoistre e lempereur monseigneur et grant pere et a nous que a ladichte maison et cense appartenoit certaine petite quantite des praryes et pasturaiges par la paisson et nourriture des bestiaux estans en icelle et que si peu quil y avoit estoit journellement gaste et destruit par les bestes sauvages (...) ». ARA, RK 503, f° 23-25 (akte van 1 sept. 1516)

⁶⁵ « (...) a laquelle maison appartiennent bien peu de prairies et pasturaiges pour la mouriture des bestes et sy peu quil en y a est journellement gaste et destruit par les bestes sauvages estans esdicts foretz en façon que en iceulx il a supporte et supporte de grans dommaiges et interestz par ce meismement que iceulx pasturaiges sont desdictz bestes sauvages si pres desimez et mengez que les vaches, chevaux et aultres bestiaux estans sur sadicte maison ny tiennent riens a pasturer qui nest seullement la perte dicelles bestes et son grant interest mais aussi la destruction et desolation de sadicte maison (...) ». ARA, RK 503, f° 75-77, akte van 9 nov. 1505.

⁶⁶ ARA, RK 503, f° 111-112

⁶⁷ In 1740 deed de heer van Schoonenbergh een vergeefse poging om het privilege terug te krijgen: ARA, Raad van Financiën, 1624

⁶⁸ ARA, RK 4192, 1500-1501, f° 270-271

⁶⁹ Ordonnantie van Maria van Hongarije inzake de jacht van Brabant en het jachthuis in Bosvoorde, 3 maart 1544 (n.s.). ARA, RK 503, f° 113-114

gaan. Het tarief bedroeg 9 penningen groten Brabants voor een volwassen varken. Voor jonge varkens of 'cudden' betaalde men slechts de helft. De betaling had plaats op kerstavond van het volgende boekjaar.⁷⁰ De varkens werden niet geregistreerd in de 'veterboecken' maar wel in aparte registers. Van 1439 tot 1487 werd de varkensdrift in Zoniën openbaar verpacht. Dit systeem leidde er echter toe dat er meer varkens in Zoniën 'ten ate' gingen, wat nadelige gevolgen had voor het wild en de jacht. Op aandringen van de opperjachtmeester werd de verpachting in 1487 afgeschaft en keerde men terug naar het vroegere systeem.⁷¹

De 'beesten' (koeien, vaarzen, kalveren, paarden en veulens) werden tot het bos toegelaten vanaf lichtmis, maar ze werden pas in de 'veterboecken' ingeschreven in de loop van de maand mei, in tegenwoordigheid van de rentmeester, de woudmeester en de gezworen kooplieden. Op 24 juni (Sint-Jan) konden opnieuw dieren geregistreerd worden. Wie zijn 'beesten' pas na Sint-Jan in Zoniën liet weiden, hoefde slechts half zoveel 'veterevene' te betalen als degenen die hun dieren al sinds lichtmis in Zoniën lieten weiden. Van deze mogelijkheid werd echter weinig gebruik gemaakt. De meeste dorpen en gehuchten registreerden hun dieren in mei en betaalden het volle tarief ('volle weide'). De betaling in natura ('veeterevene') had plaats op bamis (1 oktober) als het beweidingsseizoen ten einde was.⁷²

Sommige geprivilegieerden mochten hun dieren het hele jaar door in het Zoniënwood drijven, zowel in de winter als in de zomer. Zo bevestigde een privilege van Filips de Goede voor het Rood Klooster in Oudergem uit 1431 expliciet *'dat zij alsulcken getal van peerden, scapen, coeyen ende verckenens als huere voers. brieve begrijpen, tewigen daigen winters ende zomers ende alle diaer over op onse woudt van Zonien ter pasturen selen moegen houden gaende ter minster schade ende alsoe dat huere scape op die nuwe houwe nyet een zelen moegen gaen sonder argelist (...)*'.⁷³

De registratie van de 'beesten' geschiedde in twee fasen. Eerst hielden de rentmeester en de woudmeester twee 'schriftdaegen' (zitdagen) 'ten gewoenlijcken plaetsen op Sonijen'. Vervolgens hielden ze nog eens twee zitdagen voor het Broodhuis in Brussel, telkens op een vrijdag. Als de vier zitdagen voorbij waren, mochten ze geen vee meer inschrijven, behalve als de Rekenkamer hun daartoe opdracht gaf. Het inschrijvingregister werd in drievoud opgemaakt: één exemplaar was bestemd voor de rentmeester, één exemplaar voor de woudmeester en één exemplaar voor de gezworen kooplieden.⁷⁴

De dorpen en gehuchten die dieren in de 'veterboecken' lieten registreren, moesten hiervoor een vergoeding in natura betalen, de zogenaamde 'veterevene'. De hoogte van de 'veterevene' werd bepaald door de Rekenkamer. In de 15de eeuw bedroeg het tarief voor de 'volle weide' een zak haver

---

⁷⁰ RK 4220, rekening 1531-1532, f° 90 v° - f° 100

⁷¹ Smolar-Meynart 1991, 458 en Smolar-Meynart 1985, 187

⁷² *"Andere ontfanck van evenen geheeten veeterevene comende van den beesten die op Zoenien ter weyden gaen die men jairlicx dair op pleeght te doen gane te lichtmisse, ende men scrijft die altijd te meye dair na bij den voirg. rentmeester, woudtmeester ende den geswoorenen coopluyden op Zoenyen ende aldair plach men te ordineren hoe vele evenen dat die dorpen van huere beesten, coeyen ende peerden zouden gheven voer dat jair na die gelande dat zij den houwe oft bossche bij gelegen zijn, welcke evenen men betailt te bamisse dair na. Ende die beesten die na Sint Jansmisse opt bosch comen die betalen half alsoe vele evenen als tdorp dair onder zij geseten zijn geweest voer tgeheel jair. Ende men rekent een peert oft twee voelene oft twee calveren oft twee ossen oft twee verren voer eene coe. Ende vonde men eenige beesten gaende na meye die nyet gescreven en waren geweest zoe zoude die rentmeester die moigen aenveerden tsheeren behoef als verbuert (...)"*. ARA, RK 4192, 1500-1501, f° 258

⁷³ ARA, RK 503, f° 48-49, privilege van Filips de Goede voor het Roodklooster, 3 juni 1431

⁷⁴ De procedure werd vastgelegd in de ordonnantie van 1452: ARA, RK 133, f° 53. De bepalingen van de ordonnantie werden overgenomen in het keurboek van 1460: ARA, RK 482, f° 22 (nieuwe nummering) en het keurboek van 1564: ARA, RK 485, art. 105

van vijf zisters Brusselse maat (1 zister = 51,46 l) per koe, per paard of per merrie. Voor kalveren, vaarzen, ossen en veulens hoefde men slechts de helft te betalen. Daarnaast bestond er een verlaagd tarief dat werd toegekend aan dorpen die zware fiscale lasten moesten dragen of die ver verwijderd waren van de houwten die voor beweiding waren vrijgegeven. Zo hoefden de inwoners van Hoeilaart met ingang van 1 mei 1479 nog maar 2,5 zister haver per koe te betalen omdat zij gebukt gingen onder zware belastingen en inkwartieringen en omdat de houwten die voor beweiding waren vrijgegeven, ver van het dorp lagen.⁷⁵ Dit verlaagde tarief was aanvankelijk toegekend voor drie jaar maar werd daarna telkens verlengd. Ook andere dorpen vroegen en kregen kortingen. Zo hoefden de inwoners van Watermaal met ingang van 1518 nog maar twee zisters per koe te betalen i.p.v. drie zisters. Het verlaagde tarief werd toegekend voor de duur van twaalf jaar.⁷⁶

De inwoners van de dorpen en gehuchten die dieren in de 'veterboecken' lieten registreren, behoorden niet tot de maatschappelijke bovenlaag. Het ging vaak om keuterboeren en handwerkers die slechts een of twee koeien bezaten en niet over een eigen weide beschikten. In 1413 lieten 70 inwoners van Tervuren in totaal 126 beesten (koeien, kalveren en paarden) in de 'veterboecken' registreren. 44 van hen bezaten slechts één koe of kalf.⁷⁷ In mei 1500 liet een zekere Pirart le Chaulx uit Ransbeke (bij Waterloo) drie kalveren in de 'veterboecken' inschrijven. Hij zou echter nooit de verschuldigde 'veterevene' betalen omdat hij tijdens een vechtpartij om het leven kwam. De rentmeester kon de schuld niet verhalen op zijn erfgenamen omdat de amman van Brussel al zijn goed 'dat van cleynder weerden was', geconfisqueerd had.⁷⁸

Het aantal dieren dat in Zoniën graasde, moet aanzienlijk geweest zijn. De oudst bewaarde rekening van de 'veterevene' dateert van 1413. Omstreeks 1 mei van dat jaar lieten de geprivilegieerden en de niet-geprivilegieerden in totaal 1368 'hoet beesten' (koeien en paarden) in de 'veterboecken' registeren. Het reële aantal dieren was nog hoger omdat ossen, vaarzen, kalveren en veulens als halve eenheden werden geteld. De varkens werden in deze rekening niet vermeld.⁷⁹ In het 'veterboek' van 1418 (het enige 15de-eeuwse exemplaar dat bewaard gebleven is), worden 2224 stuks vee vermeld, zowel koeien, paarden en schapen als varkens.⁸⁰ Uit latere bronnen blijkt dat het aantal dieren dat in Zoniën graasde, zeer variabel was. In een mastjaar werden beduidend meer dieren geregistreerd dan in een gewoon jaar. In onveilige periodes vond er nauwelijks beweiding plaats (zie hoofdstuk 4 en 5).

- Handhaving

Uit het bovenstaande blijkt dat de beweiding in Zoniën in de late middeleeuwen steeds meer aan banden werd gelegd. In de jonge houwten was de beweiding voortaan verboden. Hetzelfde gold voor de varkensdrift. Schapen en varkens mochten alleen nog in het oude hooghout komen dat bijna kaprijp was. Deze beperkingen golden voor iedereen, zowel voor de geprivilegieerden als de niet-geprivilegieerden. Voor de laatstgenoemden gold bovendien de bijkomende beperking dat ze alleen

---

⁷⁵ ARA, RK 4191, 1499-1500, f° 193

⁷⁶ ARA, RK 4210, 1521-1522, f° 278

⁷⁷ ARA, RK 4168, f° 11

⁷⁸ "Den voirg. rentmeester die welke hier voer onder Ransbeke folio 259 verantwoordt heeft van der evenen van 3 calveren toebehoorende Pirart le Chaulx want die selve pirart vechtender hant dootgeslagen is ende overmits dat hij natuerlic was damman van Bruessel alle zijn goet dat van cleynder weerden was aen hem geslagen heeft als geconfisqueert tot mijns genedichs heeren behoef, zoe dat die rentmeester dair af nyet en heeft connen ontfanghen (...)". ARA, RK 4192, 1500-1501, f° 271 v°

⁷⁹ ARA, RK 4168

⁸⁰ Charruadas 2012, 16, met verwijzing naar Godeau 2011, deel 1, 36-37

runderen en varkens mochten laten inschrijven maar geen paarden of schapen. Ook in de andere hertogelijke domeinbossen werd de beweiding beperkt.⁸¹

De ordonnanties van 1410 en 1452 en het keurboek van 1460 voorzagen in strenge straffen voor het overtreden van de regels inzake de beweiding. Wanneer de woudmeester dieren in het woud aantrof die niet geregistreerd waren, moest hij ze in beslag nemen en verkopen ten voordele van de vorst. De eigenaar moest daarenboven alsnog de vergoeding betalen die hij ontdoken had.⁸² Wanneer de woudmeester dieren in de jonge houwen aantrof, moest hij ze eveneens in beslag nemen en verkopen ten voordele van de vorst.⁸³ De rentmeester, de woudmeester en de gezworen kooplieden maakten regelmatig bekend in welke houwen beweiding verboden was, teneinde misverstanden te vermijden.⁸⁴ De houders van weiderechten waren verplicht hun dieren te hoeden. Bij de registratie in de 'veterboecken' kregen zij een of meer kwartieren toegewezen waar ze hun dieren mochten laten weiden.⁸⁵ Deze kwartieren lagen meestal niet ver van hun woonplaats. 's Avonds moesten ze de dieren terugbrengen naar de boerderij of, als de boerderij te ver weg was, naar een omheind terrein in het bos.

De plattelandsbevolking was uiteraard niet opgezet met de beperking van haar traditionele gebruiksrechten. De regelgeving werd dan ook op grote schaal overtreden.⁸⁶ Dat was met name het geval in de Heegde. In 1465 besloot Filips de Goede de Heegde om te vormen tot een hakhoutbos (*schairboisch*), omdat het bos zwaar te lijden had onder illegale houtkap en beweiding: "(...) welke voirs. bosch bij cleynen toesiene van onsen officieren ende vorsteren dbeweyndt daeraf hebbende also seer is onderhouden ende van opwassende houte gebloodt ende oic bij den beesten die men opte nuwe houwen aldaer ter weyden heeft laten gaen ter contrarien van den ordinancen ende geboden van onsen wegen dair op gemaict (...)".⁸⁷ Ook de verplichting om de dieren te registreren in de 'veterboecken', werd geregeld overtreden. De straf die voorzien was in het keurboek van 1460 (verbeurdverklaring van de dieren) werd slechts zelden toegepast. Meestal kwamen de delinquenten ervan af met een boete.⁸⁸

Het waren overigens niet alleen de armen die de regels overtraden. Ook de geprivilegieerden namen het niet zo nauw. Het aantal dieren dat in hun privilege werd vermeld, was soms groter dan het aantal dieren dat in hun boerderij aanwezig was. De verleiding was dan ook groot om enkele dieren van vrienden of buren aan de eigen kudde toe te voegen. De ordonantie van 1452 bepaalde dat de geprivilegieerden alleen hun eigen dieren in Zoniën mochten laten weiden. Hun koewachters

---

⁸¹ Smolar-Meynart 1985, 187

⁸² ARA, RK 482, keurboek 1460, f° 22 v°

⁸³ ARA, RK 482, keurboek 1460, f° 22-23

⁸⁴ Ordonnantie van 9 december 1459, ARA, RK 133, f° 116 en ordonnantie van 20 april 1491, ARA, RK 483, f° 3

⁸⁵ Dit geschiedde tot in het begin van de 19de eeuw, zoals Del Marmol getuigt: "*La forêt de Soigne n'est grevée que de quelques droits de pâturage en faveur de bons fermiers, dont les titres ont été vérifiés et confirmés: ces titres expriment la quantité et les espèces de bestiaux que les possesseurs ont droit d'envoyer à la forêt; il doit être assigné à chacun un canton défensable afin qu'il puisse jouir sans abus de son privilège, en remplissant les formalités exigées par les ordonnances en vigueur*". D.M. [Del Marmol] 1824, 132.

⁸⁶ *Le mauvais accueil réservé par la population aux restrictions apportées aux usages par la législation écrite, se traduit par une délinquance proportionnellement très élevée provenant de l'exercice des anciens droits d'usage*. Smolar-Meynart 1985, 194

⁸⁷ ARA, RK 133, f° 171 v° (27 okt. 1465)

⁸⁸ "*Ende aengaende den beesten die aldair bevonden sullen moegen wordden ende nyet gescreven en sullen zijn in den registre des voirs. rentmeesters geheyten tweeterboeck, sal die voirs. woudmeester alsulcke gevondene beesten nemen in sijne handen tot behoef ende proffijte onser voirs. gened. heeren als verbueert (sic) ende die voirts tot hueren proffijte vercoopen oft den ghenen dien die selve beesten toebehoort hebben dair af laten composeren bij advijse van den lude van den rekeningen voirs. (...)*. ARA, RK 483, f° 3 (benoemingsoorkonde van de woudmeester, 20 april 1492 (n.s.))

mochten geen dieren van andere personen hoeden. Als ze dat toch deden, dan werden deze dieren verbeurdverklaard.⁸⁹ Voor de boswachters was het echter niet zo eenvoudig om deze vorm van fraude te ontdekken.⁹⁰

5 BOSBEWEIDING IN DE 16DE EEUW

In tegenstelling tot zijn voorgangers was Karel V tamelijk terughoudend met het verlenen van nieuwe beweidsrechten aan kloosters of hertogelijke leenmannen. In 1516 verleende hij beweidsrechten aan het leengoed van Andrieu de Douvrin in Ohain (16 koeien, 6 paarden en 25 varkens). Dit privilege was slechts 25 jaar geldig. Bovendien moest de begunstigde voor zijn beweidsrechten een aanzienlijke som betalen.⁹¹ Voor zover bekend, heeft Karel V daarna geen nieuwe privileges meer verleend.

Tijdens het regentschap van Maria van Hongarije (1531-1555), de zuster van Karel V, werden verschillende maatregelen genomen om de beweiding in Zoniën te beperken en beter te controleren. In 1531 nam de Rekenkamer maatregelen om fraude bij de inschrijving van de dieren in de 'veterboecken' te voorkomen. Men had immers geconstateerd dat sommige personen bij de registratie van hun dieren een valse naam opgaven of hun woonplaats niet vermeldden. Om hier een einde aan te maken, bepaalde de Rekenkamer dat de rentmeester voortaan naam en toenaam moest noteren van de personen die dieren lieten inschrijven in de 'veterboecken'. Hij moest hun identiteit en hun woonplaats ook laten controleren door de 'vorsters'.⁹²

Onder Maria van Hongarije werd ook streng toegezien op het verbod om dieren in de jonge hoven te laten weiden. In het boekjaar 1539-1540 kregen 36 personen een boete omdat ze dit verbod overtreden hadden. De meesten van hen hadden twee koeien of paarden 'int jonge' laten weiden. De hoogste boete (4 Karolusgulden) moest een zekere Henrick Theeus betalen. Hij had twee koeien en twee paarden 'int jonge' laten weiden die niet geregistreerd waren in de 'veterboecken'.⁹³ In

---

⁸⁹ *Item dat nyemant van den ghenen die op Zonie eenige gracie of vryheit hebben eenige andere beesten hen niet toebehorende vut sinen hove noch in sinen name en sal moegen laten gaen noch sinen coeyers noch boden doen oft laten hueden op die zelve beesten verbuert te sijn sonder verdrach. Ende dat een yegelic dair op eedt sal moeten doen tallen tiden als hij des van onsen wegen versocht sal wesen".* ARA, RK 133, f° 53

⁹⁰ Tijdens het ancien régime bestond er geen verplichting om de dieren die in Zoniën weidden, van een brandmerk of een ander eigendomsmerk te voorzien. Pas in de Franse Tijd werd het brandmerken verplicht (maar alleen voor de varkens): D.M. 1824, 141-144

⁹¹ *"Den hove gelegen in de prochie van Ohain dwelck die voirs. Andries Douvrin onlanx leden gecocht heeft welck hof bij brieven ons heeren des keyzers van der daten 11a novembris anno 1520 geverificeert bij den heeren van der Financien alst behoirt dair af copie auctenticque overgegeven is te hove opte rekeninge eyndende ultima septembris anno 1521, gratie heeft van op Zoenien ter weyden te moigen doen gaen zonder evenen dair af te betaelen den tijt van 25 jaeren lanck duerende innegaende mitter daten van den zelve brieven tgetal van 16 coeyen 6 peerden zonder evene dair af te betaelen ende zonder huere voelonen ende 25 verckenon voere welcke consent ende gracie die voirs. Andries tot behoef ons heeren des keyzers betaelt heeft die somme van 276 lb. 1 s. 8 d. munte van 40 groten Vlems tpont (...)"*. ARA, RK 4215, 1526-1527, f° 199

⁹² *"Want men onlanx verstaen heeft dat die ghene die huere beesten op Zonien doen scriven somtijden veranderen huere namen ende toenamen, oic dat zij niet en vercleren wair zij woenachtich zijn of huys houden, soe is in deser cameran geordineert dat men voortane egheene beesten en sal laten ter weyden gaen oft oic laten scriven ten zij in presencien ende tegewoirdicheyt van den rentmeester ende dat hij bij den vorsters hem sal doen versekeren van den plaitsen dair zij woenachtich zijn, stellende in geschrifte hueren voirs. namen ende toenamen want men bij gebreke van dien den voirs. rentmeester egheene gracie doen en sal oft oic enige gracie oft fauten lijden (...)"*. ARA, RK 4220, 1531-1532, f° 362

⁹³ *"Item van Henricke Theeus die ten aenbringene Hans van Gulcke vorsters metten wouwmeester in de collegie gecomposeert heeft van twee perden ende twee coyen int jonge bevonden ongeschreven mit vier Karolus gulden (...)"*. ARA, RK 12.550, 1539-1540, f° 18-21

hetzelfde boekjaar werden ook drie personen beboet omdat hun varkens in de jonge houwten waren aangetroffen.

In 1545 werd de beweiding in de Heegde verboden.⁹⁴ Het verbod bleek echter moeilijk uitvoerbaar te zijn omdat de inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van de Heegde al sinds onheuglijke tijden de gewoonte hadden om hun vee in het bos te laten weiden. Ook de abdij van Ter Kameren liet haar dieren in de Heegde grazen, op grond van een hertogelijk privilege uit 1223. Twintig jaar later werd het verbod nog dagelijks overtreden.⁹⁵

Een ordonnantie van 1547 bepaalde dat de boete voor illegale beweiding groot genoeg moest zijn om de aangerichte schade te compenseren (voorheen legde de woudmeester een forfaitaire boete op die soms lager was dan de aangerichte schade). Wanneer de delinquenten zo arm waren dat ze hun boete niet konden betalen, moest de woudmeester voortaan een lijfstraf opleggen.⁹⁶

In 1547 bepaalde Maria van Hongarije dat alle houders van weiderechten hun privileges aan de Rekenkamer moesten voorleggen. Sommige privileges waren ten eeuwigden dage verleend maar andere 'tot wederroepene'. Laatstgenoemde privileges konden dus ingetrokken worden. Gedurende de volgende twee jaar onderzocht de Rekenkamer welke privileges eventueel herroepen konden worden.⁹⁷ Uit dit onderzoek bleek dat de meeste privileges ten eeuwigden dage verleend waren en dus niet ingetrokken konden worden. Bij de privileges die 'tot wederroepene' verleend waren, was intrekking niet altijd wenselijk. Dat was o.m. het geval met het privilege dat het klooster van Nizelles (Eigenbrakel) in 1481 gekregen had van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië. In ruil voor een jaarlijkse mis mocht het klooster 25 varkens, 20 koeien en 3 of 4 veulens in het Zoniënwoud laten weiden. De Rekenkamer adviseerde dit privilege niet in te trekken omdat het klooster arm was en omdat de intrekking zou leiden tot het stopzetten van de jaarlijkse mis.⁹⁸ De doorlichting van de privileges leverde uiteindelijk weinig op. Voor zover bekend, werd geen enkel privilege ingetrokken. Ook de jagers van Bosvoorde behielden hun weiderechten. Om fraude te vermijden, moesten ze hun dieren voortaan laten registreren in de 'veterboecken', net zoals de kloosters en de andere geprivilegieerden.⁹⁹ De namen van de geprivilegieerden en het aantal dieren dat ze lieten registreren, werden elk jaar vermeld in de rekeningen van het domein Brussel (bijlage 3). Het aantal dieren dat de geprivilegieerden in Zoniën lieten weiden, was aanzienlijk. In 1526-1527 ging het om 203 koeien, 110 kalveren, 9 'verren' (jonge stieren), 81 paarden, 6 veulens, 436 varkens, 4 beren en 500 schapen.¹⁰⁰ In 1559-1560 ging het om 353 koeien, 152 kalveren, 9 'verren', 111 paarden, 10 veulens, 370 varkens, 29 kleine varkens (*cudden*) en 1 beer. Schapen werden dat jaar niet tot het bos toegelaten.¹⁰¹ Elk jaar opnieuw waren er geprivilegieerden die geen dieren lieten registreren, vermoedelijk omdat de houwten die voor beweiding waren vrijgegeven, te ver verwijderd waren van de boerderij.

---

⁹⁴ Ordonnantie van 12 oktober 1545, vermeld in het keurboek van 1565: ARA, RK 485, artikel 113.

⁹⁵ "ende alsoo tot onser kennisse gecomen is, dat niettegenstaende die voirs. ordinantie eenighe persoonen soo gepreviligeerde als andere hen daegelijcx voorderen in versmaedenissen van der voirs. ordonnantien ende onser hoocheyt huere beesten ter weyden laeten gaen op de voorschreven Heeghde (...)". ARA, RK 485, keurboek 1564, artikel 113

⁹⁶ ARA, RK 139, f° 82 (*Provisie gemaict tegen dafhuwen van den houte op Zonien*, 25 aug. 1547).

⁹⁷ De privileges werden overgeschreven in twee registers die thans op het Algemeen Rijksarchief berusten : ARA, RK 503 en RK 505.

⁹⁸ ARA, RK 505, f° 13.

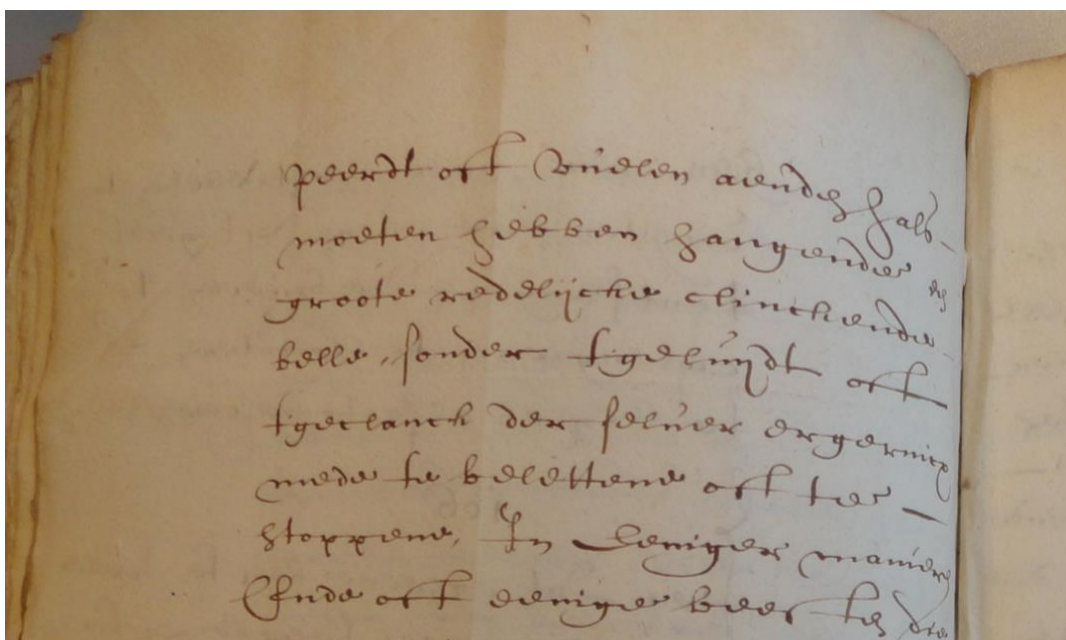
⁹⁹ Ordonnantie van Maria van Hongarije inzake de jacht van Brabant en het jachthuis in Bosvoorde, 3 maart 1544 (n.s.). ARA, RK 503, f° 113-114

¹⁰⁰ ARA, RK 4215, 1526-1527, f° 198-203

¹⁰¹ ARA, RK 4248, 1559-1560, f° 207-211 v°

In 1548 bepaalde Karel V dat de gekapte houwen gedurende twintig jaar niet beweid mochten worden, om de natuurlijke verjonging niet te vertragen (bijlage 4).¹⁰² Het keurboek van 1460 had beweiding in de jonge houwen verboden, zonder evenwel te preciseren hoe oud een houw moest zijn om voor beweiding vrijgegeven te worden. Het keurboek bepaalde alleen dat de nieuwe scheuten zo hoog en sterk moesten zijn dat ze niet meer door de beesten beschadigd konden worden.¹⁰³ In de praktijk werden de jonge houwen vrijgegeven voor beweiding zodra de zachte houtsoorten (ratelpopulieren en berken) zo groot waren dat het vee ze niet meer kon beschadigen. Deze praktijk was echter nadelig voor de harde houtsoorten (eiken, beuken en haagbeuken), die pas later tot ontwikkeling kwamen en dus nog steeds door het vee aangevreten konden worden.

In 1564 werden de voorschriften nogmaals verstrengd. Het nieuwe keurboek bepaalde dat runderen en paarden voortaan *'een groote redelijcke clinckende belle'* om de nek moesten dragen. Paarden en veulens moesten daarenboven *'gevetert'* (gekluiserd) worden. Als de woudmeester dieren zonder bel aantrof of paarden die niet *'gevetert'* waren, moest hij ze in beslag nemen en verkopen ten voordele van de keizer. Wie varkens in Zoniën *'ten ate'* liet gaan, moest één op de tien varkens van een bel voorzien (bijlage 5).

Keurboek van Zoniën (1564). Artikel 106 bepaalde dat runderen en paarden voortaan *'een groote redelijcke clinckende belle'* om de nek moesten dragen (ARA, RK 485).

---

¹⁰² ARA, RK 139, f° 115, uitgegeven door Lameere & Simont 1910, 433-434

¹⁰³ "Item dat egheene beesten so wien die toebehoeren moegen gracie hebbende off anderen, al waeren die gescreven als boven, en selen moegen op Zoenien ter weyden ghaen op enige jonge houwen, dats te weten op enige plaetsen daer hout heeft geplogen off soude moegen wassen daer die nuwe schoeten nyet also hoege ende starck en zijn dat die zijn uut allen dangiere ende sorgen van den beesten die daer aen schade souden moegen doen ende dat na goede visitacie behoerlic daer op gedaen bij den rentmeester generael, woudmeester ende gezworen coopluden die alsulke selen zijn bevonden ende openbaerlic uutgeroepen ende gedeclareert zijn dat die goede lude hoere beesten aldaer moegen driven ende off enige beeste also op enigen alsulken jongen houw bevonden werde ter weyden ghaende, so soude die beeste oec sijn verboert, ende die evene off ghelt soude men daerenboven oec daer af schuldich sijn te betalen als boven van den welken die dienere die dat sal hebben bijbracht ende bedient hebben sal voer sinen salaris als boven". ARA, RK 482, f° 23 (nieuwe nummering)

Tot in de jaren 1530 moesten inwoners van de dorpen en gehuchten die dieren in het Zoniënwoud lieten weiden, een vergoeding in natura betalen, de 'vetereneve'.¹⁰⁴ Uiterlijk in 1546 werd deze vergoeding omgezet in een geldsom, het zogenaamde 'veterengeld'.¹⁰⁵ Het tarief voor het weiden van koeien en paarden bedroeg 20 stuivers per dier (voor de periode van lichtmis tot Sint-Jan) respectievelijk 10 stuivers per dier (voor de periode van Sint-Jan tot bamis). Voor kalveren, vaarzen, ossen en veulens betaalde men slechts de helft. De beweiding en de varkensdrift waren een niet onbelangrijke inkomstenbron van het domein Brussel. In het boekjaar 1555-1556 bracht de varkensdrift ruim 276 pond groten Brabants op en de beweiding ruim 477 pond groten Brabants.¹⁰⁶ Ter vergelijking: in hetzelfde boekjaar bedroeg de opbrengst van de gewone, jaarlijkse houtverkoop ruim 1822 pond groten Brabants.

Het aantal dieren dat in de 'veterboecken' werd ingeschreven, hing in hoge mate af van de ligging van de hoven die voor beweiding waren vrijgegeven. Als de afstand tot de vrijgegeven hoven te lang was, was het niet interessant om de dieren in het bos te laten weiden. Hoe langer de dieren onderweg waren, hoe minder tijd ze hadden om in het bos te grazen en hoe meer energie ze onderweg verbruikten. Een en ander verklaart waarom sommige dorpen in bepaalde jaren weinig of helemaal geen dieren lieten inschrijven, terwijl andere dorpen juist een groot aantal dieren lieten registreren. In 1499 bijvoorbeeld lieten de inwoners van Hoeilaart 212 'beesten' in de 'veterboecken' registreren, in 1521 slechts 57,5 'beesten'.¹⁰⁷ Het reële aantal dieren zal iets hoger geweest zijn omdat kalveren als halve eenheden werden beschouwd.¹⁰⁸

De varkens die in Zoniën 'ten ate' gingen, aten vooral eikels en beukenootjes en in mindere mate de vruchten van de mispel en de wilde appelboom, die vroeger vrij talrijk waren in het Zoniënwoud. Sommige geprivilegieerden die ver van het Zoniënwoud woonden, lieten hun varkens alleen in Zoniën 'ten ate' gaan in de jaren dat de beuken en de eiken overvloedig beukenootjes respectievelijk eikels produceerden (mastjaren). Dat was o.m. het geval met de priorij Bethlehem in Leuven, die 36 varkens in Zoniën 'ten ate' mocht laten gaan op grond van een privilege van hertog Filips de Goede uit 1432.¹⁰⁹ In sommige periodes werd de varkensdrift evenwel verboden in het belang van de vorstelijke jacht. Zo bepaalde Filips de Schone omstreeks 1500 dat er geen varkens meer in het Zoniënwoud mochten worden toegelaten omdat de 'pasturaige' voor het voedsel van het wild moest dienen.¹¹⁰ Dit verbod gold echter niet voor de geprivilegieerden. Toen het verbod in 1528 opgeheven werd, lieten 21 dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud in totaal 502 varkens registreren.¹¹¹ Het reële aantal varkens zal allicht nog hoger geweest omdat jonge varkens als halve eenheden werden beschouwd. Onder Filips II werd de varkensdrift opnieuw verboden, maar slechts voor enkele jaren.¹¹²

---

¹⁰⁴ ARA, RK 4220, 1531-1532, f° 362 v°

¹⁰⁵ "Sij ter naister rekeninghe ontfanck gemaict van den ghelde gecomen van den gescreven beesten op Zoenien in de stadt van der evenen navolgende der ordonancien van der coninghinnen (...)". ARA, RK 4235, 1546-1547, f° 198

¹⁰⁶ ARA, RK 4244, 1555-1556, f° 75 v°-78, f° 80-81, f° 233-237

¹⁰⁷ ARA, RK 4191, 1499-1500, f° 193

¹⁰⁸ Overigens werden niet alle dieren die in het Zoniënwoud graasden, geregistreerd in de 'veterboecken'. Zo mochten de voerlieden die hout kwamen ophalen in het Zoniënwoud, hun paarden en ossen laten grazen in het 'oude lanckhout' en langs de grote wegen. Hiervoor moesten ze een vergoeding betalen aan de woudmeester. Zie bijvoorbeeld ARA, RK 12.551, 1552-1553, f° 33

¹⁰⁹ "want zij huere voirs. verckenen opt voirs. bosch nyet en bringen dan in tyde als de eeckelen oft buecken geraect zijn dwelck zelden gebuert (...)". ARA, RK 505, f° 7

¹¹⁰ "(...) want onse heere die coninck verboden heeft dat men die selve pasturaigien nyet vercoopen en zoude maer dat men die laten soude voer tvuetsese van den wilden beesten". ARA, RK 4205, 1515-1516, f° 56

¹¹¹ ARA, RK 4220, 1531-1532, f° 99-100 (achterstallige betaling van het jaar 1529)

¹¹² ARA, RK 4252, 1563-1564, f° 71

6 BOSBEWEIDING IN DE 17DE EEUW

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) nam het aantal dieren dat men in Zoniën liet grazen, sterk af. De beweiding leverde veel minder inkomsten op dan in de periode vóór 1568. De daling was het sterkst in het laatste kwart van de 16de eeuw. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) namen de inkomsten uit de beweiding weer toe. In 1619-1620 bracht het 'veterengeld' (paarden en runderen) 1071 pond artois op en de 'pasturaige' van de varkens 1032 pond en 19 schellingen artois.¹¹³ In 1619-1620 waren de volgende tarieven van toepassing: 10 stuivers voor een rund of een paard, 5 stuivers voor een veulen of een vaars, 15 stuivers voor een groot varken en 8 stuivers voor een klein varken of 'lopelinck'.

Het aantal dieren dat de geprivilegieerden in Zoniën lieten grazen, was in de 17de eeuw lager dan in de 16de eeuw. In 1526-1527 lieten de geprivilegieerden 199 koeien, 116 kalveren, 8 vaarzen, 74 paarden, 6 veulens, 440 varkens en circa 500 schapen registreren. In 1654-1655 was dit teruggelopen tot 169 koeien, 92 kalveren, 5 vaarzen, 45 paarden, 3 veulens en een 300-tal varkens. Sommige privilegehouders lieten helemaal geen dieren meer inschrijven in de 'veterboecken' (vermoedelijk omdat hun pachthoeve tijdens de Tachtigjarige Oorlog verwoest en nog niet heropgebouwd was). Anderen lieten duidelijk minder dieren inschrijven dan vroeger.¹¹⁴ Er werden weliswaar enkele nieuwe privileges toegekend, maar dit leidde niet tot een significante stijging van het aantal dieren dat in Zoniën mocht grazen. Zo kende Filips II in 1594 beweidsrechten toe aan het hof ten Trappen in Hoeilaart, een leen van de hertog van Brabant. De houder van dit leengoed, Jan van Favre, was meester van de Rekenkamer. In de periode 1578-1585 had het hof ten Trappen veel schade geleden, waardoor het onbewoonbaar geworden was. De kosten voor de wederopbouw werden op meer dan 2000 gulden geschat. Omwille van zijn trouwe dienst aan de koning vroeg Jan van Favre de toekenning van weiderechten voor 12 koeien (of 2 vaarzen voor 1 koe) en 1 stier of os, twee 'geveterde' paarden, 100 schapen en 50 varkens '*sonder eenighe evene oft anderen cheyns ende ongelt daeraff te betaelene*'. Deze gunst werd hem ook verleend, met die beperking evenwel dat hij geen schapen in Zoniën mocht laten weiden.¹¹⁵

In 1634 werd een ordonnantie uitgevaardigd om misbruiken van de gebruiksrechten in Zoniën te beteugelen. De ordonnantie bepaalde dat de straffen die waren vastgelegd in de keurboeken zonder uitzondering moesten worden uitgevoerd. Artikel 11 van de ordonnantie bepaalde dat de dieren die in de jonge houwen werden aangetroffen, geconfisqueerd moesten worden '*sonder die eenichsins te composeren onder wat pretexte het zy in eenighe maniere*', zoals bepaald was in de keurboeken.¹¹⁶ Artikel 11 viseerde met name de kloosters en de andere geprivilegieerden die hun dieren in de jonge houwen lieten weiden, hoewel dit in strijd was met hun privileges, de ordonnantie van 11 mei 1548 en artikel 108 van het keurboek van 1565.¹¹⁷ Het feit dat het bestaande verbod telkens opnieuw in herinnering gebracht moest worden, geeft aan dat het in de praktijk vaak overtreden werd.

Op 30 april 1660 werd een nieuwe ordonnantie op de beweiding en de varkensdrift in Zoniën uitgevaardigd, die de bestaande regelgeving op enkele punten wijzigde.¹¹⁸ De rentmeester-generaal moest de kooien waar de varkens gehouden werden, voortaan elk jaar inspecteren, zes weken na

---

¹¹³ ARA, RK 4306, 1619-1620, f° 95-99

¹¹⁴ ARA, RK 4326, 1654-1655, f° 422-430

¹¹⁵ ARA, RK 142, f° 183, privilege van 28 aug. 1594

¹¹⁶ Het 'composeren' slaat op het betalen van een boete, waarna de overtreders hun dieren terugkregen.

¹¹⁷ Anon. 1634

¹¹⁸ Uitgegeven door Anselmo 1661, 317-320

bamis, in tegenwoordigheid van de woudmeester, zijn luitenant en de klerk van het woudrecht (art. 8). Laatstgenoemde moest de varkens tellen om te controleren of het aantal varkens dat men in het bos 'ten ate' liet gaan wel overeenkwam met het aantal varkens dat geregistreerd was. Uiterlijk in het midden van de 17de eeuw was het Zoniënwoud ingedeeld in singels voor het 'aten' van de varkens. De eerste singel omvatte de Wandelle en Cortenbosch. Hier mochten de 'huysverckens' van Sint-Genesius-Rode en Alseberg 'ten ate' gaan (in 1655-1656 ging het om 148 grote varkens en 278 kleine varkens).¹¹⁹ Uit de rekeningen van het domein Brussel blijkt dat de kooien jaarlijks geïnspecteerd werden.¹²⁰ Artikel 10 van de ordonnantie van 30 april 1660 bepaalde dat paarden en veulens alleen 'ghevetert' in het bos mochten grazen, op straf van confiscatie. Artikel 13 bepaalde dat 'onghevrijde personen' (d.w.z. personen die geen privilege bezaten) hun varkens moesten 'doen hueden met de ghene van hunne Parochie, oft Quartiere', op straf van confiscatie. Art. 14 legde het tarief voor de 'volle weide' vast: twee gulden voor een koe of paard en een halve gulden voor een kalf of een veulen. Het seizoen van de 'volle weide' eindigde steeds op 15 juli, het seizoen van de halve weide begon op 15 juli en duurde tot september. Art. 15 legde de tarieven voor de varkens vast: 30 stuivers voor elk groot varken en 25 stuivers voor elke 'loopelinck' in de periode van bamis (1 oktober) tot Sint-Andries (30 november). In de periode van Sint-Andries tot lichtmis (2 februari) betaalde men slechts de helft. Net zoals in de 16de eeuw werd de varkensdrift in sommige jaren verboden. Dat was o.m. het geval in 1656.¹²¹

- De paardenfokkerij van Groenendaal

Tijdens het Twaalfjarig Bestand lieten de aartshertogen Albrecht en Isabella een paardenfokkerij of 'haras' aanleggen in het Zoniënwoud, bij de priorij Groenendaal. Het was de bedoeling hier een 'nyeuwe rasse van peerden' te fokken. De paarden en veulens zouden 'in Sonien ter weyden gaen'. De bouwwerkzaamheden begonnen in 1614. In maart 1614 trok een lid van de Rekenkamer naar Groenendaal 'om te sien de plaetse daer men de stallinghe mocht stellen'. Op 30 mei 1614 gaf de Raad van Financiën toestemming voor de aankoop van de nodige bouwmaterialen en het inhuren van de arbeiders.¹²² De werkzaamheden stonden onder de leiding van Philips de Bontridder, de meier van Hoeilaart. Ze werden gesuperviseerd door Cornelis de Backer, controleur der werken van het hof. De bakstenen voor de gebouwen van de 'haras' werden ter plaatse gebakken. Het hiervoor benodigde hout werd gekapt in het Zoniënwoud.¹²³ In de zomer van 1614 werden reeds hooi en haver aangekocht. De paarden werden voorlopig ondergebracht in het pachthof van de aartshertogen in Hoeilaart.¹²⁴

De paardenfokkerij bestond uit stallingen, een smidse, een woonhuis voor de directeur en diverse opslagplaatsen voor haver en hooi. Speciaal voor de paarden werd een bos in een dal ('delle') boven de Bunders omgevormd tot weide.¹²⁵ Op de kaart van Van den Stock (1661) wordt deze weide 'de

---

¹¹⁹ ARA, RK 4328, 1655-1656, f° 130 v°

¹²⁰ "Item noch gevisiteert in de koeve van Philips Opdenbergh int quartier van Terholst ende aldaer bevonden 14 groote verckens 14 lb. Item noch in desselfs koeve bevonden 228 loopelinghen bedraegende ten prijse voors. 114 lb." ARA, RK 4328, 1655-1656, f° 131

¹²¹ "Ten tijde deser rekeninge geen verckens geschreven". ARA, RK 4327, 1656, f° 125 v°

¹²² ARA, RK 4300, 1613-1614, f° 215 v°-216

¹²³ ARA, RK 510, f° 82

¹²⁴ "Den selven rentmeester die alhier in vuytgeven nempt de somme van seshondert sessennegentich ponden ses penningen artois die aen verscheyden personen betaelt sijn in de costen geresen in het vermaecken van de curyen oft stallingen die gemaect sijn binnen den doirpe van Hoolaert in het pachthoff aldaer toebehoirende henne hoocheden alwaer onderhouden sijn geweest alle henne hoocheden merrien met henne jonge veulens, mitgaders noch andere stallingen gemaect op den hauw boven Gruenendale als het deynhuys daerinne wordden onderhouden alle de overjarige ende volcomen volens, ende anderssins blyckende bij der contrerolle daer aff gemaect (...)", ARA, RK 4300, 1613-1614, f° 216

¹²⁵ ARA, RK 4305, 1618-1619, f° 266 v°, 4306, 1619-1620, f° 255

bunders van de Harras’ genoemd.¹²⁶ Bij de ‘haras’ lagen ook akkers waar tarwe en haver verbouwd werden. Het personeel van de ‘haras’ bestond uit een directeur, een conciërge, een ‘bewaerder’ van de merries, een ‘bewaerder’ van de veulens, een hoefsmid en drie ‘hulpers’. Het vast personeel werd bijgestaan door een groot aantal dagloners, die onder meer het hooigras voor de paarden maaiden.¹²⁷ Het domein van de ‘haras’ had een oppervlakte van 22,5 ha en was volledig omgeven met een wal, die nog goed herkenbaar is op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen. Deze wal, die versterkt was met een palissade, moest verhinderen dat wild uit het woud de ‘haras’ binnendrong.¹²⁸

De paarden van Groenendaal stonden zeer hoog aangeschreven. De aartshertogen gaven ze cadeau aan de koning van Spanje en verschillende andere vorsten, zoals de geschiedschrijvers Sanderus en Butkens vermelden. De merries en de veulens van de ‘haras’ mochten vrij grazen in een zone van ruim 150 bunders in de omgeving van de ‘haras’. Dit had uiteraard nadelige gevolgen voor de natuurlijke verjonging van het bos in deze zone. In 1632 luidde de Rekenkamer de noodklok: de merries en veulens richtten zoveel schade aan dat een groot deel van het Zoniënwoud op termijn dreigde te veranderen in een ‘*desert de buyssons*’.¹²⁹

In 1660 vaardigde de Raad van Financiën een nieuw reglement voor de ‘haras’ uit. Het aantal merries werd gereduceerd van 24 tot 18, omdat er onvoldoende hooi en haver beschikbaar was om 24 merries te onderhouden. De overtollige paarden moesten worden verkocht. Tevens werd bepaald dat de boerderij van de ‘haras’ slechts zes koeien, één stier en zes varkens mocht houden. Het personeel van de paardenfokkerij mocht geen groen hout in Zoniën kappen maar moest genoegen nemen met dood hout.¹³⁰ In 1669 werden de paarden van de ‘haras’ naar het domein van Mariemont in Henegouwen overgebracht. Op 11 maart 1669 gaf de Raad van Financiën toestemming aan de Rekenkamer om de akkers en weiden van de ‘haras’ te verpachten.¹³¹ In 1678 gaf de Raad van Financiën opdracht aan de Rekenkamer om ook de gebouwen te verhuren, omdat de paardenfokkerij haar nut verloren had.¹³² Uiteindelijk besliste de Raad van Financiën de gebouwen af te breken en de materialen te verkopen. Het domein werd met bomen beplant en opnieuw in het bos geïntegreerd.¹³³

De paardenfokkerij van Groenendaal is dus ten minste 55 jaar actief geweest (van 1614 tot 1669) en in die periode hebben de paarden een grote invloed gehad op het bos in de omgeving. Op de kaart van Van den Stock (1661) is te zien dat De Bunders (houw nr. 26) ten westen van de priorij Groenendaal duidelijk minder dicht bebost waren dan de andere hoven van het Zoniënwoud. Allicht zien we hier de gevolgen van de overbeweiding door de paarden van de ‘haras’ sinds 1614. Omstreeks 1661 had de omgeving van de ‘haras’ veel weg van een heideland met hier en daar enkele oude bomen, een regelrechte wastine dus.

---

¹²⁶ Carnier & Tallier 2013, Kaartblad 18

¹²⁷ “(...) met oock alle de dachueren van de maeijers ende hoyerssen die gevrocht hebben int maeijen van het gars tot onderhoudt van den voers. peerden ende volens als oijck van de vrachte van haver, stroij, walm, coop van hoy, keerssen, asijn, wijn tot behoeff van den stallons (...)”. ARA, RK 4304, 1617-1618, f° 265

¹²⁸ Mazeure 2023, 15-16

¹²⁹ « (...) et le pire de tout est l’*inestimable dommaige qu’ont fait et font les jumentz et poulains en pasturant parmy le bois mangeans la cime des jettons et nouvelles recrutes ce que a la longue pourroit réduire une grande partie de la forest en ung desert de buyssons* ». De Rekenkamer aan de Raad van Financiën, s.d. [1634], ARA, RK 510, f° 80

¹³⁰ ARA, RK 180, f° 56 v°-57

¹³¹ ARA, RK 180, f° 155

¹³² De Raad van Financiën aan de Rekenkamer, 20 juli 1678, ARA, RK 181, f° 9

¹³³ Mazeure 2023, 44-45

jurisdictie van de Brabantse rechtbanken.¹³⁶ In 1775 telde het Zoniënwoud 6 ‘vorsters’ te paard en 23 ‘vorsters’ te voet.¹³⁷ Dit aantal was onvoldoende om de regelgeving te handhaven. De boswachters werden daarenboven slecht betaald, zodat ze verplicht waren een bijberoep uit te oefenen. Sommigen waren actief in de houthandel, anderen exploiteerden een herberg.¹³⁸

- Beweiding

In 1726 werd de lijst van de geprivilegieerden beperkt. Erfgenamen van functionarissen die ooit weiderechten hadden gekregen en sommige kloosters mochten geen vee meer in Zoniën laten weiden.¹³⁹ Conform de ordonnantie op de beweiding van 30 april 1660 bedroeg het ‘vetergeld’ 2 pond artois (= 2 gulden) voor een koe of paard en 1 pond artois voor een veulen, kalf, vaars of os, Deze vergoeding bleef tot het einde van het ancien régime ongewijzigd, ondanks de inflatie.¹⁴⁰

In 1732 ontstond er een conflict tussen de Rekenkamer en de woudmeester enerzijds en twee geprivilegieerden anderzijds n.a.v. de toepassing van artikel 108 van het keurboek van 1564. Dit artikel bepaalde dat niemand dieren mocht laten weiden in de houwen jonger dan 20 jaar. De twee geprivilegieerden, Pierre Ignace de Loffre en Augustin Lamoral de Landas Florival, beweerden dat zij het recht hadden om hun dieren in het hele woud te laten weiden, ook in de houwen jonger dan 20 jaar. De woudmeester zag dit evenwel anders: hij nam de dieren die ze in de jonge houwen lieten weiden, in beslag om ze te verkopen ten voordele van de vorst, overeenkomstig de keurboeken. Hierop spanden de twee geprivilegieerden een rechtszaak aan voor het Leenhof van Brabant. Tevens zonden ze een rekest naar de landvoogdes, Maria-Elisabeth van Oostenrijk. Alvorens een beslissing te nemen, vroeg de landvoogdes advies aan de woudmeester en de Rekenkamer. Laatstgenoemde instelling erkende dat de geprivilegieerden het recht hadden om dieren in Zoniën te laten weiden, maar niet in de jonge houwen: art. 108 van het keurboek van 1564 maakte voor niemand een uitzondering. Bijgevolg gold het verbod op de beweiding in de houwen jonger dan 20 jaar ook voor de geprivilegieerden. De Rekenkamer wees er verder op dat het leenhof van Brabant niet bevoegd was in deze zaak omdat inbreuken op de keurboeken onder de exclusieve bevoegdheid van de woudrechtbank vielen. Ze raadde de landvoogdes aan om de zaak te onttrekken aan het leenhof en over te dragen aan de woudrechtbank, wat uiteindelijk ook gebeurde.¹⁴¹

Het aantal dieren dat in Zoniën mocht grazen, bleef tot het eind van de 18de eeuw aanzienlijk. In 1778 lieten de geprivilegieerden in totaal 818 koeien, 31 vaarzen en 81 kalveren in de ‘veterboecken’ registreren. De niet-geprivilegieerde inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud lieten dat jaar slechts 127 koeien en 79 vaarzen registreren. Dit bracht het totaal op 945 koeien, 110 vaarzen en 81 kalveren.¹⁴² Schapen en paarden werden in die tijd niet meer tot het bos toegelaten.¹⁴³

---

¹³⁶ Charruadas 2012, 64

¹³⁷ ARA, RK 4417, 1775, f° 116-118

¹³⁸ Lefebvre 2001, 241

¹³⁹ Tack e.a. 1993, 177; Maes 1983, 42 (voetnoot 5)

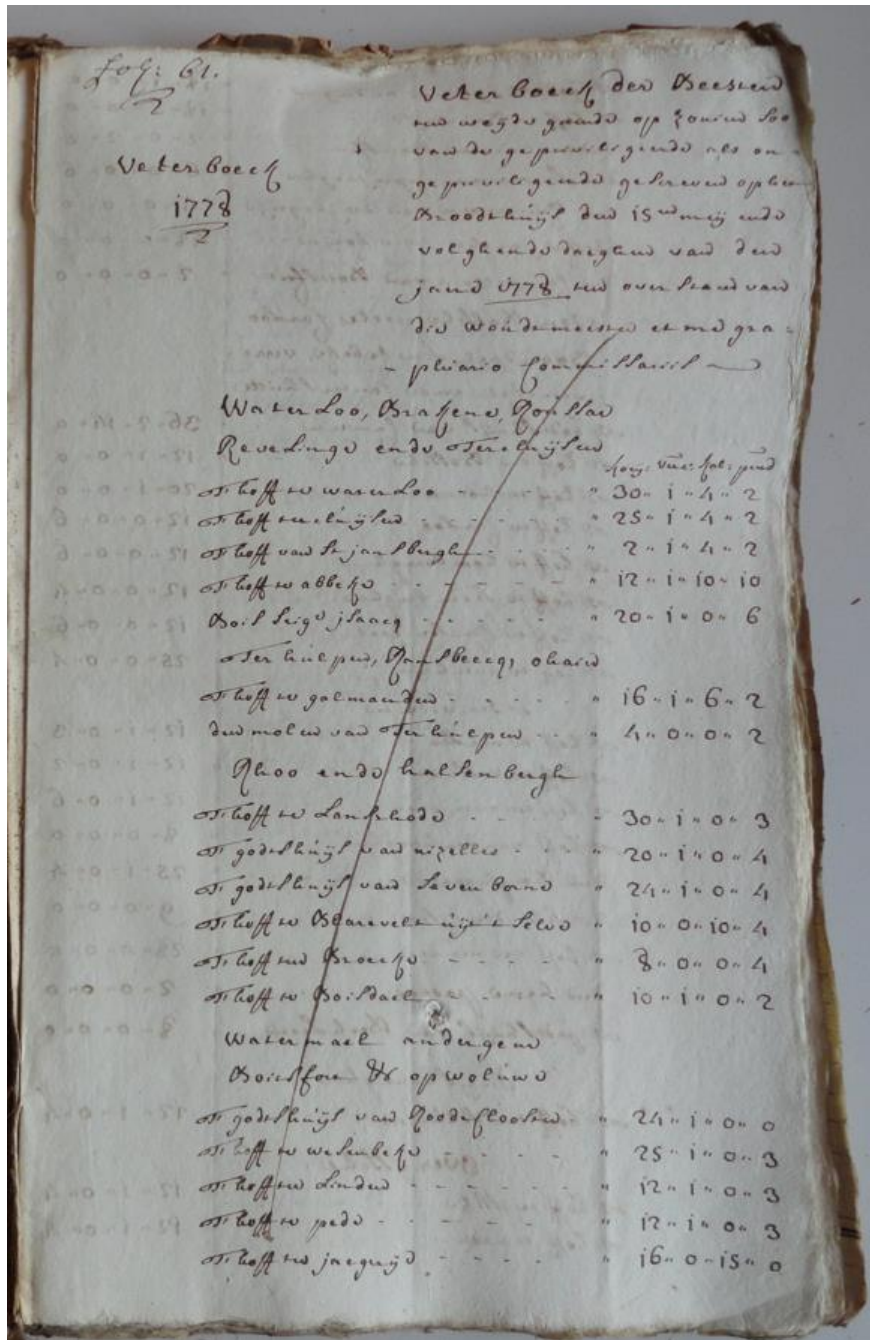
¹⁴⁰ RK 4398 (1756), f° 62, RK 4428 (1786), f° 66

¹⁴¹ ARA, RK 183, f° 163-164

¹⁴² ARA, Kwitanties Rekenkamer, 1522 (1778)

¹⁴³ Tot in de jaren 1730 mochten sommige geprivilegieerden schapen in Zoniën laten weiden (voor zover deze dieren vermeld waren in hun privilege). In 1731-1733 moest de priorij Zevenborren een boete van 18 stuivers betalen omdat ze zich niet aan de regelgeving inzake het weiden van de schapen gehouden had. Dirick Maes moest voor dezelfde feiten een boete van 2 gulden betalen en Joos vander Kelen een boete van 10 gulden. ARA, RK 12580, rekening van de woudmeester, 3 feb. 1731 – 31 dec. 1733, f° 133-134

Veerboeck der beesten ter weijde gaende op Zonien soo van de gepriviligeerde als ongepriviligeerde geschreven op het Broodthuijs den 15en mej ende volghende daeghen van den jaere 1778. (ARA, Kwitanties Rekenkamer, 1522)

De hoven waar beweiding toegestaan was, werden elk jaar gemarkeerd door de bomen op de grenzen te schalmen (bijlage 6).¹⁴⁴ Het afbakenen geschiedde door de woudmeester, in tegenwoordigheid van de rentmeester-generaal, de griffier van het woudrecht en de commissarissen van de Rekenkamer. De hele procedure kon gemakkelijk drie dagen in beslag nemen. Van de afbakening werd een proces-verbaal gemaakt, dat werd neergelegd op de griffie van de

¹⁴⁴ ARA, RK 183, f° 174

woudrechtbank. De rentmeester-generaal kreeg een afschrift, dat hij opnam in zijn rekening. De lijst van de vrijgegeven houewen werd naar de 'vorsters' gestuurd, zodat zij wisten in welke houewen beweiding was toegestaan. De lijst werd ook bekendgemaakt in de dorpen en gehuchten die het dichtst bij de houewen in kwestie lagen.¹⁴⁵

Voor de inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud bleef de beweiding in Zoniën zeer belangrijk. Zoals gezegd, konden veel arme plattelandsbewoners zich slechts één koe veroorloven. Bij gebrek aan een eigen weide waren ze afhankelijk van de beweiding in het Zoniënwoud. In mei 1740 vroegen de dorpen Dworp, Sint-Genesius-Rode en Alseberg toestemming aan de Staten van Brabant om hun vee in het Zoniënwoud te laten grazen, zonder hiervoor het gebruikelijke 'vetergeld' te moeten betalen. De winter van 1740 was namelijk zeer streng geweest, waardoor er gebrek aan gras en groenvoer was.¹⁴⁶ Kort daarop dienden de inwoners van Bosvoorde een soortgelijk verzoekschrift in.¹⁴⁷ De Staten van Brabant, die de inkomsten van het Zoniënwoud gepacht hadden, legden de kwestie op 27 mei 1740 voor aan de Raad van Financiën. De Staten merkten op dat niet alle inwoners van de dorpen en gehuchten in kwestie arm waren. De begoede inwoners waren wel degelijk in staat het vereiste 'vetergeld' te betalen. Daarom leek het hun raadzaam een eventuele vrijstelling (of vermindering) van het 'vetergeld' alleen aan de armen te verlenen (bijlage 7).

- De varkensdrift

In 1701 werden de tarieven voor de varkensdrift aangepast. Voortaan betaalde men voor een groot varken 20 schellingen artois (= 1 gulden) en voor een jong varken of lopeling 10 schellingen artois. Dit tarief was van toepassing tijdens de eerste termijn (van 1 oktober tot 30 november). Wie varkens 'ten ate' liet gaan tijdens de tweede termijn (van 1 december tot 2 februari), betaalde slechts de helft.¹⁴⁸ Deze tarieven bleven tot het einde van het ancien régime behouden.¹⁴⁹ Om de volwassen varkens van de 'lopelingen' te scheiden, gebruikte men een speciale installatie.¹⁵⁰ De varkens

---

¹⁴⁵ De domeinraad aan de woudmeester, 12 april 1786. ARA, RK 511, f° 4 v°.

¹⁴⁶ "Verthoonen met behoorelijke eerbiedinghe die innegesetenen der dorpen van Dworp, Rode ende Alseberg, gelegen teghens Sijne Majesteijts woude van Sonien, dat sij soo bij manquement van fouragie, gras als andersints, vermits den lanckdurighen winter ende overgrootte koude daeghelijcx moeten sien sterven ende te niet gaen hun veede ende bestiaelen tot hun groot ruien ende nederlaeghe, ende bij aldijen sij daerinne niet en worden geseccoureert, absolutelijck buijten staet sullen wesen van te connen contribuieren de publicque penninghen, ende alsoo sij eenighsints daer over sauden connen worden gesoulageert ingevalle hun wirde gepermitteert totter teijt ende wijlen het gras in staet sal wesen als oock het ander gewasch, om hunne bestiaelen te connen voederen, ende dat t'hunder kennisse is gecomen dat U.E. Eerweirde ende Edele Heeren van sinne sijn te verpachten met perceelen eenighe deelen in den voors. woude om aldaer de beesten te laeten opgaen, soo is dat sij hunnen toevlucht sijn nemende tot U.E. Eerweirde ende Edele Heeren, oodtmoedelijck biddende de selve gelieve gedient te wesen aen de supplianten te permittieren hunne voors. bestialen gratis totter tijdt ende wijlen het voors. gras ende ander gewasch tot hunne subsistentie noodigh sal wesen in staet te laeten weijden op den voors. Sonienwoude, op soedaenighe plecken ende parceelen als U.E. Eerweirde ende Edele Heeren sullen gelieven t'ordonneren ende designeren. Ende ingevalle van eenigh renvoij efte andersints, van gelieve met de voors. verpachtinghe te supercederen. M.L.C. Leutinx, greffier van Rode, aan de Staten van Brabant, mei 1740. ARA, Raad van Financiën, 1624

¹⁴⁷ Verthoont met d'uyterste eerbiedinghe de arme ghemeijnte tot Boitsfort, dat sij door den bitteren koude des voorleden winter, uytghesweedt hebbende eene langhdurighe sieckte onder hunne hoornebeesten, sich onbequaem sijn bevindende om die te connen behouden soo door vertraeghinghe ende door de raritjdt van de vruchten als door de groote duerte der selver, reden dat sij hunnen toevlucht nemen tot Mijne Seer Edele Heren, seer oodtmoedelijck bidende dat sij considererende hunnen bitteren ende ellendighen staedt eensvolghens soudent ghelieven ghedient wesen t'ordonneren aen den heere raedt ende rentmeester generael Hannoset den gratuiten aenschrijf hunder hoornebeesten op Sijne Majesteijts woude van Sonien". De gemeente Bosvoorde aan de Staten van Brabant, mei 1740. ARA, Raad van Financiën, 1624

¹⁴⁸ ARA, RK 4398 (1756), f° 62 v°

¹⁴⁹ ARA, RK 4428 (1786), f° 67

¹⁵⁰ « Dans le courant du mois d'Octobre, un conseiller de la chambre des comptes, let waut maître et le receveur général des domaines, se rendaient sur les lieux désignés, où étaient réunis les porcs, on comptait en leur présence le nombre de ces

mochten alleen 'ten ate' gaan in de oude houwen. Ze moesten gehoed worden en 's avonds moesten ze opgesloten worden in kooien.¹⁵¹

Voor de varkensdrift bestonden er sinds de 17de eeuw drie termijnen. De eerste termijn duurde van bamis (1 oktober) tot Sint-Andries (30 november), de tweede van Sint-Andries tot lichtmis (2 februari) en de derde van lichtmis tot bamis. Tijdens de eerste en de tweede termijn aten de varkens vooral eikels en beukenootjes. Tijdens de derde termijn aten ze alles wat eetbaar was. De meeste eikels en beukenootjes waren ondertussen in de bodem verdwenen of opgegeten, maar voor de varkens was er nog steeds voedsel te vinden. Varkens zijn immers alleseters: ze eten niet alleen eikels en beukenootjes maar ook insecten, wormen, wortels van varens, enz.. Oorspronkelijk mocht de woudmeester de inkomsten van de derde termijn voor zichzelf houden. Dit was evenwel niet naar de zin van de Rekenkamer, die van mening was dat de inkomsten van de derde termijn beter ten goede zouden komen van de schatkist. De Rekenkamer wees erop dat de woudmeester geen recht had op deze inkomsten, hij had ze gewoon geusurpeerd. Toen in het begin van de 18de eeuw een periode van sterke demografische groei aanbrak, haalden de opeenvolgende woudmeesters steeds meer voordeel uit de varkensdrift in het voorjaar en de zomer. Het aantal inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud nam immers toe en er werden meer varkens gehouden. Volgens de Rekenkamer kon de opbrengst van de varkensdrift in het voorjaar en de zomer oplopen tot 700 gulden, met name in een mastjaar (bijlage 8). In 1741 adviseerde de Raad van Financiën om de inkomsten van de derde termijn te onttrekken aan de woudmeester en over te hevelen naar de schatkist, wat uiteindelijk ook gebeurde.¹⁵² Tijdens het voorjaar en de zomer van 1786 gingen 268 varkens en 'lopelingen' 'ten ate' in Zoniën. Dit bracht 100,5 gulden op. Ter vergelijking: de opbrengst van de eerste en tweede termijn bedroeg respectievelijk 132,5 en 49,5 gulden.¹⁵³

In een mastjaar bracht de varkensdrift beduidend meer op dan in een gewoon jaar. Tijdens de eerste termijn van het boekjaar 1756 lieten de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud 1442 varkens en 7441 'lopelingen' registreren. De totale opbrengst van de 'pasturaige' bedroeg 5162 pond 10 schellingen artois. Tijdens de tweede termijn van 1756 werden 258 varkens en 5487 'loopelingen' ingeschreven, wat 1500 pond 15 schellingen artois opbracht. De opbrengst van de derde termijn bedroeg amper 94 pond. Hierbij kwam nog een bedrag van 48 pond en 7 schellingen voor de varkens '*ten aete gegaen hebbende op het gras*'. De totale opbrengst bedroeg ruim 5319 pond, wat in vergelijking met andere jaren bijzonder hoog was.¹⁵⁴ Kennelijk was 1756 een mastjaar. In een gewoon jaar bracht de varkensdrift heel wat minder op. In 1778 lieten de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud slechts 520 varkens en 1743 'lopelingen' registreren

---

animaux; cela avait lieu en les faisant passer par une trappe à coulisse qui avait, à sa partie supérieure, une planche placée à une certaine hauteur, les porcs qui touchaient la planche en passant, étaient réputés grands, les autres petits: les grands payaient un florin par tête, pour les mois d'Octobre et de Novembre; dix sols pour Décembre et Janvier, et cinq sols pour les 8 autres mois: les petits payaient moitié du prix des grands depuis Février jusqu'en Octobre; il était loisible à chacun de mettre tel nombre de porcs qu'il voulait, à l'herbe, dans les cantons désignés, en payant cinq sols par tête pour les grands, et toujours moitié pour les petits ». D.M. 1824, 144

¹⁵¹ Dit was ook het geval in het Meerdaalwoud: Baeté, Van den Bremt & Gaij 2009, 110-111

¹⁵² Een nieuw reglement bepaalde dat de woudmeester geen recht meer had op de opbrengst van de varkensdrift in het voorjaar en de zomer: "54. *Le Wautmaistre s'abstiendra à l'avenir de faire son profit particulier du paturage des cochons dans les bois et forets de S.M. pendant les mois d'avril, may, juin, juillet, aout, septembre, octobre et novembre à peine de mille fl. pour la premiere et de privation d'office pour le seconde, notre volonté étant que ce profit entre dans la caisse de S.M. lors on permettra le paturage des cochons pendant les huit mois susdits, ce qui ne pourra cependant se faire que dans les tailles de 50 et de 60 ans*". ARA, Raad van Financiën, 1624

¹⁵³ RK 4428 (1786), f° 67

¹⁵⁴ ARA, RK 4398, 1756, f° 62 v°

tijdens de eerste termijn. De opbrengst bedroeg 1391 pond artois.¹⁵⁵ De geprivilegieerden lieten dat jaar 482 varkens en een onbekend aantal 'lopelingen' registreren.¹⁵⁶

8 BOSBEWEIDING IN DE FRANSE EN HOLLANDSE TIJD

Op 1 oktober 1795 werden de Oostenrijkse Nederlanden bij de Franse Republiek ingelijfd waardoor de Franse wetten ook hier van kracht werden. Terwijl het Zoniënwoud tijdens het ancien régime een speciaal statuut had, was dat in de Franse Tijd niet meer het geval. Het bos werd nu beheerd door een inspecteur van Waters en Bossen, bijgestaan door vier onderinspecteurs. Het Franse boswetboek verving de oude keurboeken. Overtredingen werden voortaan bestraft door de gewone rechtbanken. De bosadministratie die in de Franse Tijd tot stand kwam, werd in 1814 overgenomen door het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en in 1830 door de jonge Belgische staat. De Franse Revolutie maakte ook een einde aan de vorstelijke jacht. Het jachtrecht behoorde voortaan toe aan alle burgers (maar het werd al gauw gekoppeld aan het eigendomsrecht). In de eerste jaren van de Franse overheersing werden de herten en reeën in Zoniën bijna volledig uitgeroeid door stropers (de wilde zwijnen waren al uitgeroeid tijdens de Brabantse Omwenteling in 1790).¹⁵⁷

In de Franse Tijd werden ruim 20.000 eiken in Zoniën gekapt voor de vloot en voor de fortificaties van de steden.¹⁵⁸ Het was de grootste kapping van eiken die sinds mensenheugenis in Zoniën had plaatsgevonden. De beweidings- en gebruiksrechten in Zoniën werden verder ingeperkt. Wie beweerde over beweidings- of gebruiksrechten te beschikken, moest bewijsstukken kunnen voorleggen. Velen konden dat niet, zodat ze hun oude rechten niet meer mochten uitoefenen. In de praktijk waren de oude gebruiksrechten echter moeilijk af te schaffen.¹⁵⁹ In 1807 vroegen de burgemeesters van de gemeenten aan de rand van het Zoniënwoud namens hun inwoners toestemming om opnieuw gras in het Zoniënwoud te mogen snijden. De prefect bracht een gunstig advies uit, omdat het snijden van gras volgens hem weinig schade veroorzaakte. In de jonge houwen groeide veel gras dat hinderlijk was voor de natuurlijke verjonging van het bos. Bovendien waren meer dan 2000 arme huishoudens afhankelijk van het gras in het Zoniënwoud om hun koeien te voederen. Zonder dit gras moesten ze hun koeien verkopen en zouden ze in extreme armoede terechtkomen.¹⁶⁰

Over de beweiding in de Hollandse Tijd zijn we goed ingelicht door Del Marmol (1824). Verschillende boerderijen die vóór de Franse Revolutie het recht hadden om dieren in Zoniën te laten weiden, kregen hun weiderechten terug. Elk van deze boerderijen kreeg een houw toegewezen waar het vee mocht grazen. De boswachters konden nu zelf bepalen wanneer een houw geschikt was voor

---

¹⁵⁵ ARA, Kwitanties Rekenkamer 1522 (1778)

¹⁵⁶ ARA, Kwitanties Rekenkamer, 1522 (1778)

¹⁵⁷ In 1781, één jaar na de dood van Karel van Lotharingen, bepaalde Jozef II dat de wilde zwijnen in de Oostenrijkse Nederlanden moesten worden uitgeroeid of opgesloten in omheinde dierenparken. Voor het Zoniënwoud maakte hij geen uitzondering: Maes 1987, 118. Tijdens de Brabantse Omwenteling werden de wilde zwijnen in de dierenparken gedood. Na 1790 kwamen er geen wilde zwijnen in Zoniën meer voor.

¹⁵⁸ Brunelle 1819, 246

¹⁵⁹ Maziers 2012, 44-45 ; Maes 1983, 42

¹⁶⁰ « En 1807, les maires des communes riveraines se réunirent pour solliciter en faveur de leurs administrés, la permission de faire couper de l'herbe dans la forêt ; cette demande, qui fut appuyée de l'avis favorable du préfet, était motivée sur ce que la coupe des herbes causait peu de dommages, parce que les jeunes taillis qui en étaient couverts, ne pouvaient se repeupler naturellement, et que plus de 2000 pauvres ménages, qui n'avaient pas d'autres ressources pour nourrir leurs vaches, seraient obligés de s'en défaire et réduits à l'extrême misère. » D.M. 1824, 137-138

beweiding. Sommige houewen werden al vrijgegeven na 7 of 8 jaar, andere pas na 15 jaar.¹⁶¹ Ook de inwoners van de dorpen aan de rand van het woud mochten opnieuw hun vee in het bos laten weiden. Ze hoefden hiervoor geen vergoeding meer te betalen zoals tijdens het ancien régime en de dieren werden ook niet meer geregistreerd. Volgens Del Marmol gaf de beweiding aanleiding tot misbruiken. In principe mochten de dieren alleen maar in het hooghout grazen, waar ze geen schade konden aanrichten. Maar omdat de dieren niet goed gehoed werden, zwierven ze rond en richtten ze schade in de jonge houewen aan. Sommige boswachters stonden dit oogluikend toe. Del Marmol stelde daarom voor de beweiding te verbieden, behalve voor de boerderijen die van oudsher weiderechten bezaten. Als dit politiek niet haalbaar was, zou men een vergoeding voor de beweiding moeten vragen en zouden de dieren weer elk jaar geregistreerd moeten worden.¹⁶²

De varkensdrift bleef belangrijk tot omstreeks 1830. In de Franse en Hollandse Tijd werd de varkensdrift openbaar aanbested. In de maand augustus bepaalden de ambtenaren van de bosadministratie in overleg met de boswachters hoeveel varkens er per singel konden worden toegelaten. Er waren twee termijnen voor de varkensdrift. De eerste termijn duurde van 1 oktober tot 1 februari, de tweede termijn van 1 februari tot 1 oktober. Volgens Del Marmol bracht de varkensdrift in het voorjaar en de zomer slechts weinig op. De varkens moesten gebrandmerkt worden voordat ze tot het bos werden toegelaten. Het brandmerken van de varkens was volgens Del Marmol nieuw. In de archiefbronnen uit het ancien régime is deze verplichting inderdaad niet geattesteerd. Wie meer varkens 'ten ate' liet gaan dan toegestaan, kreeg een boete van 100 frank. Daarenboven werden de dieren boven het toegestane aantal geconfisqueerd. Ook op het aanbrenge van een vals brandmerk stond een boete van 100 frank.¹⁶³ Het Zoniënwoud was een van de weinige Brabantse bossen waar de varkensdrift nog bestond in het begin van de 19de eeuw. In het Meerdaalwoud vond al sinds het midden van de 18de eeuw geen varkensdrift meer plaats.¹⁶⁴

Ook het snijden van gras werd verder gedoogd, omdat dit eeuwenoude gebruiksrecht belangrijk was voor de armen. Elke gemeente kreeg een kanton toegewezen waar haar inwoners gras mochten snijden. Volgens Del Marmol (1824) waren er elke dag zo'n 1500 personen in het Zoniënwoud bezig met het snijden van gras, vooral kinderen. Een vergunning voor het snijden van gras kostte 2 frank. De jaarlijkse opbrengst bedroeg 3000 frank.¹⁶⁵

9 HET EINDE VAN DE BEWEIDING EN DE ANDERE GEBRUIKSRECHTEN

In 1822 droeg Willem I het Zoniënwoud over aan de *Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Volkswlijt*, de latere *Société générale*. Voor het eerst in zijn geschiedenis behoorde het Zoniënwoud toe aan een bedrijf en werd het louter vanuit bedrijfseconomisch oogpunt beheerd.

---

¹⁶¹ « Quoique l'ordonnance ne précise pas l'époque de la déclaration des cantons défensables, il serait dérisoire de vouloir attendre que l'herbe fut tout-à-fait disparue d'un canton pour en ouvrir l'entrée aux bestiaux; l'ordonnance en n'en déterminant pas l'époque, a laissé aux forestiers la latitude de concilier l'intérêt des possesseurs du droit de pâture avec celui des forêts: tel canton ne sera pas défensable à 12 ni à 15 ans, tandis que tel autre le sera à 7 ou 8: cela dépend d'une infinité de circonstances impossibles à prévoir; la nature du terrain et l'essence dont il est planté, sont des motifs de considération pour avancer ou retarder l'ouverture du pâturage. » D.M. 1824, 133-134

¹⁶² D.M. 1824, 134-135

¹⁶³ D.M. 1824, 141-144

¹⁶⁴ Baeté, Van den Bremt & Gaij 2009, 111

¹⁶⁵ D.M. 1824, 138-139

Aangezien de *Société générale* grondbelasting moest betalen en een deel van deze belasting voor de gemeenten bestemd was, moest het Zoniënwoud verdeeld worden onder de aangrenzende gemeenten. In 1825 was deze verdeling voltooid.¹⁶⁶

In 1825 en 1826 verkocht de *Société générale* verschillende bossen aan de rand van het Zoniënwoud om ze te laten ontginnen, in totaal 260 ha (15 ha in Waterloo, 129 ha in Bosvoorde en 117 ha in Tervuren). In de daaropvolgende jaren gingen de ontginningen voort maar ze bleven kleinschalig.¹⁶⁷ Na de revolutie van 1830 kwam hier echter verandering in. De *Société générale* besloot nu grote delen van het Zoniënwoud openbaar te verkopen. Toen het Zoniënwoud in 1843 weer in het bezit kwam van de overheid, had de *Société générale* ruim 7260 ha openbaar verkocht.¹⁶⁸ Het grootste deel daarvan werd omgevormd tot landbouwgrond, de rest werd geïntegreerd in kasteeldomeinen. De grootschalige ontginningen beroerden de publieke opinie niet of nauwelijks. In de pers verschenen af en toe kritische artikels maar er verschenen ook artikels waarin de omvorming van bos tot landbouwgrond toegejuicht werd.¹⁶⁹ De ontginningen hadden ook gevolgen voor de resterende bossen. Om het bos te kunnen ontginnen, moesten namelijk nieuwe wegen aangelegd worden. Zo werden nieuwe kasseiwegen aangelegd van Alsemberg naar Sint-Jansberg bij Waterloo en van Sint-Jansberg naar Tervuren. Ter voorbereiding van de ontginningen kocht de *Société générale* de resterende weiderechten en gebruiksrechten af. Op die manier wilde ze voorkomen dat de houders van de weiderechten rechtszaken tegen de geplande ontginningen zouden aanspannen. Toen de Belgische staat het Zoniënwoud in 1843 terugkocht, bleven er nog twee houders van weiderechten over die uitgekocht moesten worden.¹⁷⁰

Ook het snijden van gras en het verzamelen van strooisel verdwenen in deze periode. In 1847 besloot het bestuur van Registratie en Domeinen deze gebruiksrechten af te schaffen. De gemeenten aan de rand van het Zoniënwoud dienden meteen een petitie in bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers om het snijden van gras en het verzamelen van strooisel tegen betaling weer toe te staan.¹⁷¹ De Kamer stuurde de petitie door naar de minister van Financiën die er evenwel geen gevolg aan gaf. Tijdens een debat in de Kamer van Volksvertegenwoordigers begin 1849 pleitte kamerlid David ervoor het snijden van gras in Zoniën weer toe te staan. Hij wees erop dat dit meer dan 30.000 frank per jaar kon opbrengen (dit bedrag was hem meegedeeld door een voormalige burgemeester van een gemeente aan de rand van het Zoniënwoud). Het snijden van gras zou niet alleen voordelig zijn voor de schatkist maar ook voor de landbouw.¹⁷² De minister van Financiën was het hier niet mee eens. Toen het Zoniënwoud beheerd werd door de *Société générale*, bracht de verkoop van gras ongeveer 1.800 frank per jaar op en niet 30.000 frank, zoals kamerlid David beweerde. In 1845 had

---

¹⁶⁶ Maziers 1994, 33-38

¹⁶⁷ Maziers 1994, 45-48

¹⁶⁸ Maziers 1994, 61

¹⁶⁹ Maziers 1994, 48-51 en 123

¹⁷⁰ Maziers 1994, 97 ; Maes 1983, 42

¹⁷¹ Chambre des Représentants. Session de 1848-1849. Commission des Pétitions. Feuilleton n°10, 3

¹⁷² « (...). Dans la forêt de Soignes, par exemple, les herbages ont toujours rapporté des sommes assez considérables. Sous le gouvernement autrichien, sous le gouvernement français, sous le gouvernement hollandais, et en dernier lieu lorsque la forêt appartenait à la Société Générale, on évalue que le rapport de ces herbages s'élevait à une trentaine de mille francs. C'est là un produit assez important. L'honorable M. Verhaegen, actuellement notre président, qui est bourgmestre d'une des communes intéressées dans cette question, est à même d'apprécier la valeur de ces herbages. On m'a dit qu'aujourd'hui on pourrait en retirer une somme supérieure encore à 30,000 fr. Un grand intérêt s'attache à la coupe de ces herbages ; c'est l'intérêt de l'agriculture. Anciennement, dans tous les villages voisins de la forêt de Soignes, les cultivateurs tenaient un bétail beaucoup plus nombreux que celui qu'ils peuvent aujourd'hui entretenir parce qu'ils ne jouissent plus de ces herbages. Je réclamerai donc en faveur de l'agriculture que la vente de ces herbages recommence comme anciennement. Il ne peut en résulter aucun tort pour la forêt. C'est dans les coupes défensables que les habitants des environs vont couper ces herbages ». Annales parlementaires, [Chambre des Représentants, séance du 25 janvier 1849, 554](#)

de staat 1227 vergunningen verkocht aan personen die gras in Zoniën wilden snijden. Dit had 2.454 frank opgebracht. Het Bestuur der Domeinen had het snijden van gras daarna afgeschaft om twee redenen: enerzijds was het voor de staat voordeliger de dun beboste percelen te herbebossen, anderzijds leidde de verkoop van vergunningen om gras te snijden tot een stijging van het aantal bosdelicten.¹⁷³

Het Zoniënwoud was een van de weinige Brabantse bossen waar de bosbeweiding tot in de 19de eeuw standhield. Vermoedelijk hield dit verband met de schaarste aan weiden en hooilanden in de gemeenten aan de rand van het Zoniënwoud en met het feit dat de eeuwenoude gebruiksrechten moeilijk af te schaffen waren. In de eerste helft van de 19de eeuw werd bosbeweiding hoe dan ook als een relict uit lang vervlogen tijden beschouwd. Bosbouwkundigen waren van mening dat het vee niet thuishoorde in de bossen, omwille van de schade die het aanrichtte. Landbouwkundigen stonden ook sceptisch tegenover bosbeweiding, omdat de mest van de dieren niet gebruikt kon worden voor de akkers en omdat de grassen en kruiden van de bossen doorgaans minder voedzaam waren dan die van de weiden en hooilanden.¹⁷⁴

Het Zoniënwoud in Hoeilaart (foto: agentschap Onroerend Erfgoed, Geert Vynckier)

---

¹⁷³ « L'administration a pensé qu'elle devait supprimer cette faculté, qu'il y avait d'une part, un intérêt beaucoup plus grand pour l'Etat à repeupler les forêts qu'à y laisser croître des herbes et d'autre part, que concéder le droit à tout venant de s'introduire dans les forêts, c'était favoriser des délits de toute nature. Ces délits sont très-considérables dans la forêt de Soignes (...). Il y avait nécessité d'empêcher des contraventions de ce genre et partant, il ne fallait pas faciliter les moyens de les commettre. Laisser introduire, sous un prétexte qui a l'air d'être exécution d'un contrat, une foule de particuliers dans la forêt, c'est par cela même y rendre la répression des délits pour ainsi dire impossible ». Ibidem

¹⁷⁴ Zie bijvoorbeeld Heuzé 1887, 11-13

10 DE INVLOED VAN DE BEWEIDING OP HET BOS

In het Zoniënwoud kwamen al sinds de middeleeuwen dun beboste plekken voor. Ze werden ‘*ydele plaitzen, heyden ende bruyeren*’ genoemd.¹⁷⁵ In de loop van de 18de eeuw werden verschillende pogingen ondernomen om deze plekken opnieuw te bebossen, zonder veel succes. In 1785 hadden ze nog steeds een oppervlakte van 1814 bunder (ca. 2267,5 ha), wat neerkwam op 22 procent van de totale oppervlakte van het Zoniënwoud.¹⁷⁶ Waren deze dun beboste plekken in het Zoniënwoud het gevolg van de beweiding die er eeuwenlang werd gedoogd?

Zwaenepoel (2017) relateert de invloed van de beweiding op het bos. De dun beboste plekken in het Zoniënwoud waren niet alleen het gevolg van de beweiding maar ook van de hoge wildstand. Tijdens het ancien régime telde het Zoniënwoud grote aantallen edelherten, reeën en wilde zwijnen, die veel schade aanrichtten in de jonge houwen, ook al werden deze sinds het begin van de 18de eeuw voorzien van wallen en grachten.¹⁷⁷ De Rekenkamer deed regelmatig haar beklag over de wildvraat maar voor het hof hadden de belangen van de jacht voorrang op de belangen van de houtproductie en dus bleef de wildstand tot het einde van het ancien régime onverminderd hoog. Daarbij kwamen nog de schadelijke praktijken van het snijden van gras en bezemrijs. Ook de buitengewone kappingen die om financiële redenen moesten worden uitgevoerd, kwamen niet ten goede aan de bosverjonging. De beweiding was dus niet de enige oorzaak van de dun beboste plekken en heidegebieden in het Zoniënwoud en zal niet overal even schadelijk of nefast zijn geweest, aldus Zwaenepoel.¹⁷⁸

Zwaenepoel (2017) wijst er verder op dat de beweiding ook een aantal positieve kanten had, zoals het aanbrengen van mest om de bodem te verrijken, het vrijmaken van hinderende graszones voor de bosverjonging, het omwoelen en verluchten van de bodem door varkens, enz..¹⁷⁹ Een rapport uit 1703 vermeldt inderdaad dat de beweiding door paarden in Zoniën bevorderlijk was voor de ontwikkeling van de jonge bomen.¹⁸⁰ Ook in onze tijd constateert men dat beweiding leidt tot het terugdringen van de kruidlaag in het bos. Een weelderig, kniehoog vegetatiedek maakt plaats voor een open en laag bij de grondse vegetatie.¹⁸¹

Volgens de Limpens (1847) was de varkensdrift in de oude houwen (80 jaar en ouder) zeer bevorderlijk voor het bos.¹⁸² Varkens woelen de bodem om waardoor eikels en beukennotjes bedolven worden en meer kans maken om te ontkiemen. Del Marmol (1824) vermeldt dat men de varkens ook in de pas gekapte houwen dreef, om deze vervolgens in te zaaien ‘*d’après le système de*

---

¹⁷⁵ ARA, RK 4205, 1515-1516, f° 30 v°

¹⁷⁶ Charruadas 2011, 88, met verwijzing naar Goblet d’Alviella 1927, deel 2, 165

¹⁷⁷ “*In Sonien: aen de werckluijden van de vorsters Pierre Rousseau, Francis de Bruq ende Jan Eggericx de somme van twee hondert negenensestig ponden seventhien schellinghen arthois over de daghuren bij hun gedaen in het oprachten van de jonge houwen op Sonien (...)*”. ARA, RK 4360, 1717, f° 1021

¹⁷⁸ Zwaenepoel 2017

¹⁷⁹ Zwaenepoel 2017, 9

¹⁸⁰ “*à cause que les chevaux ayant mangé les herbes, les semences ont eu de l’air pour se raciner, là où au contraire dans les autres endroits les herbes sont crus en si grande abondance et si haute que les semences ne se pourrissent*”. Charruadas 2012, 64, met verwijzing naar Lefebvre 1998

¹⁸¹ Hillegers 1989, 97

¹⁸² “*Endlich sei noch von der Mast erwähnt, daß der Eintrieb der Schweine in die Bestände vom achtzigjährigen Alter an unter genauer Aufsicht der leitenden Förster eine bedeutende, dem Walde wie der Viehzucht der Umgegend sehr förderliche und einträgliche Nutzung abwarf*”, Anon. [de Limpens] 1847, 38

M. Harty, et des meilleurs auteurs forestiers modernes'.¹⁸³ Met 'M. Harty' kunnen twee Duitse bosbouwkundigen bedoeld zijn: de bekende Georg Ludwig Hartig (1764-1837), auteur van het standaardwerk *Lehrbuch für Förster* (1808), en zijn minder bekende jongere broer Karl Friedrich Hartig (1768-1835), auteur van het boek *Die Hoch- und Niederwaldbehandlung* (1808). Bij Georg Ludwig Hartig hebben we de door Del Marmol beschreven methode niet teruggevonden, bij Friedrich Karl Hartig wel. Hij paste ze toe om middelhout om te vormen tot hooghout. Nadat hij de hakhoutstoven had laten uitgraven en de gaten had laten opvullen, dreef hij een kudde varkens in het bos om er eikels en beukenootjes alsook larven van meikevers op te eten. De varkens woelden de bodem om waardoor de overgebleven eikels en beukenootjes in de bodem ingewerkt werden.¹⁸⁴ Latere bosbouwers stonden minder positief tegenover de varkensdrift: terwijl ze naar voedsel zoeken, maken varkens niet alleen de bodem los en luchtig, ze ontwortelen ook jonge boompjes.¹⁸⁵

De varkens die men in het Zoniënwoud dreef, vermengden zich overigens met de wilde zwijnen in het bos. Anon. (1850) vermeldt dat de biggen die uit dergelijke kruisingen voortkwamen, min of meer zwart waren, maar dat deze kleur verdween na een of twee generaties. Het gebeurde ook zeer vaak dat jonge wilde zwijnen (*marcassins*) de tamme varkens volgden als ze 's avonds naar de dorpen terugkeerden.¹⁸⁶

11 ADDENDUM: BOSBEWEIDING IN ZAVENTERLO EN MOERSLO

Ten noorden van het Zoniënwoud, tussen Zaventem en Tervuren, lagen twee bossen die ooit deel uitmaakten van het Zoniënwoud maar er sinds de volle middeleeuwen van gescheiden waren: Zaventerlo en Moerslo (ook Moorsel genaamd). Beide bossen behoorden toe aan de hertog van Brabant. Evenals het Zoniënwoud waren het vrije waranden, d.w.z. dat alleen de hertog (of de persoon aan wie hij zijn jachtrecht gedelegeerd had) er mocht jagen. Zaventerlo was in 1530 ongeveer 200 bunder groot, Moerslo ongeveer 40 bunder.¹⁸⁷ Beide bossen werden als middelhout beheerd. In het begin van de 15de eeuw werden in Zaventerlo elk jaar 20 bunder hakhout van 9 of 10

---

¹⁸³ "Cependant il est d'usage de faire passer des troupeaux de cochons dans les coupes nouvellement exploitées, que l'on veut repeupler de graines, d'après le système de M. Harty, et des meilleurs auteurs forestiers modernes. Comme dans ce cas, ce n'est point pour procurer de la nourriture à ces animaux qu'ils sont conduits dans les jeunes taillis, mais bien pour faciliter la germination des graines, par l'espèce de labour qu'ils donnent au terrain, c'est donc, à proprement parler, une charge imposée à l'adjudicataire, puisque les porcs, avant d'entrer dans les taillis dont on veut favoriser le repeuplement, doivent être rassasiés". D.M. 1824, 142

¹⁸⁴ "Da nun die Natur an dem Versuch ihr Wohlgefallen zu bezeugen schien, und eine reiche Eichel- und Buchel-Ernde eintreten ließ, so versäumte ich nicht, die nächste Heerde Mastschweine die Woche ein oder zweimal, nach einem Regen und wenn es Abend werden wollte, wo sie bekanntlich nicht viel mehr fressen, sondern nur nach der Erd oder Untermast besonders nach dem Wurm oder Larve des Maikäfers – *Scarabaeus melolontha* – wühlen oder brechen, an den Ort gehen zu lassen. Durch eine solche Vorkehrung gelang es mir auch, daß eine sehr große Anzahl gesunder und keimungsfähiger Eicheln – ohne Kosten – unter die Erde gebracht wurden". Hartig 1808, 157. Voor meer informatie over deze auteur, zie: [Hessische Biografie : Erweiterte Suche : LAGIS Hessen \(lagis-hessen.de\)](https://www.lagis-hessen.de/ErweiterteSuche)

¹⁸⁵ Baeté, Van den Bremt & Gaij 2009, 112

¹⁸⁶ "Le sanglier, en flamand wild Verken ou Zwyn. – Cet animal, qui est la race originaire dont les cochons ordinaires sont dérivés, porte les caractères de l'espèce sans aucune altération; aussi se mêle-t-il très-souvent parmi ceux-ci, au point que plusieurs fermiers qui habitent les environs de la forêt de Soigne, et qui, à cause de la proximité, y envoient paître leurs cochons, en ont souvent ramenés leurs truies couvertes par des sangliers. Les jeunes cochons qui en sont provenus étaient plus ou moins marqués de noir, mais ces taches s'effacent au bout d'une génération ou deux. Il est encore arrivé très-souvent à des fermiers ou à des porchers habitant les villages voisins de la même forêt, de ramener le soir avec leur troupeau plusieurs marcassins qui s'y étaient joints au pâturage pendant le jour". Anon. 1850, 19

¹⁸⁷ ARA, RK 4786, 1529-1530, f° 32 v°

jaar oud gekapt, in Moerslo 3 bunder van dezelfde leeftijd.¹⁸⁸ In de 16de eeuw hadden deze bossen erg te lijden onder illegale houtkap. De inwoners van Vilvoorde, Zaventem, Diegem, Melsbroek, Machelen en andere plaatsen gingen er hout kappen alsof het gemene bossen waren. Wanneer ze door de woudmeester en de woudrechtbank van Zoniën werden beboet, weigerden ze deze boetes te betalen. Ze deinsden er ook niet voor terug verbaal en fysiek geweld te gebruiken tegen de ‘vorsters’ die de illegale houtkap probeerden te verhinderen.¹⁸⁹ In 1520 vaardigde Karel V een ordonnantie uit om deze bossen beter te beschermen. De overstaanders in deze bossen (vnl. eiken) waren immers bestemd voor de werken van de keizer.¹⁹⁰ Het bos van Zaventem had ook veel te lijden onder stroperij. De warandemeester legde regelmatig boetes op aan personen die er op konijnen gejaagd hadden.¹⁹¹

De bossen van Zaventem en Moerslo werden ook beweid, overeenkomstig het keurboek van Zoniën. Het woudrecht van Zoniën was namelijk niet alleen van kracht in het Zoniënwoud maar ook in alle andere domeinbossen van het kwartier Brussel, zoals Linthout, Zaventem, Moerslo en Overalfene. Het gold ook voor de bossen van de kloosters die aan het Zoniënwoud grensden.¹⁹² Tot het bos van Zaventem werden paarden, koeien, ‘ledige beesten’ (jonge koeien), veulens en kalveren toegelaten. Het tarief voor de beweiding bedroeg 3 zisters haver voor een koe of paard en 2 zisters haver voor een kalf of veulen. Op grond van een privilege van 7 januari 1494 (n.s.) hadden de inwoners van Zaventem het recht om elk jaar ten minste 40 koeien of andere beesten in Zaventem te laten weiden. Hiervoor moesten ze elk jaar een vergoeding van 20 mud haver betalen. Indien ze dat wilden, mochten ze ook meer dieren in het bos laten grazen maar niet minder. De jaarlijkse vergoeding van 20 mud haver was namelijk een vaste vergoeding. Als de inwoners van Zaventem minder dan 40 dieren in het bos lieten grazen, werd de hoeveelheid van 20 mud haver niet navenant verminderd. Voorts mochten de erfgenamen van wijlen meester Bertelmeeus van Meerbeke, eigenaars van een boerderij in Melsbroek, elk jaar 7 koeien, 2 kalveren, 2 ‘ledige beesten’, 4 paarden en 2 veulens in Zaventem laten weiden, zonder hiervoor een vergoeding te betalen. Bertelmeeus van Meerbeke had deze beweidsrechten op 28 december 1478 gekregen van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië. Hij hield ze in leen van de hertog van Brabant. In het boekjaar 1529-1530 lieten zijn erfgenamen 6 koeien, 2 kalveren, 2 ‘ledige beesten’, 4 paarden en 2 veulens in het bos weiden. De inwoners van Zaventem (in totaal 33 personen) lieten toen 20 koeien en 25 kalveren registreren. Dit bracht het totaal op 26 koeien, 4 paarden, 2 ledige beesten, 2 veulens en 25 kalveren.¹⁹³ Net zoals in het Zoniënwoud waren er in Zaventem twee beweidsseizoenen, vóór en na Sint-Jan (24 juni). Wie zijn dieren na Sint-Jan in het bos liet grazen, betaalde slechts de helft. In 1529-1530 bracht de beweiding in het tweede seizoen 2,5 mud haver op. Nadat de inwoners van Zaventem in 1494 beweidsrechten in Zaventem gekregen hadden, lieten ook de inwoners van Steenokkerzeel koeien en kalveren in Zaventem weiden. Dit werd echter verboden door de

---

¹⁸⁸ ARA, RK 4752, 1412-1413, zonder folionummer

¹⁸⁹ “(...) nochtans dien nyet tegenstaende soe vorderen hen noch dagelick diverse roekeloese gesellen mit hueren vrouwen ende andere hueren adherenten bij dage ende nachte doende groote excessen ende beschadicheiden op die voirs. bosschen, ghevende onsen voirs. vorsteren hooge ende injurieuse woirden, dreygende oick eenige van den selven te slane ende te quetsen als zij hen calengieren oft dagen te rechte te comen, ende dat meer is ten eynde dat die selve overtreders daer af nyet en souden worden gecallengiert noch gecorrigeert mair in hueren voirs. excessen ende abuysen moigen continuereeren ende persevereren, soe comen zij bij nachte ende dage mit grooten menichten opt voirs. bosch ende veele stercker ende mechtiger wesende dan onse voirs. vorsters afhouwende ende ewech vuerende onse voirs. hout in der manieren voeren vercleert tot groter verderffenissen, schaden ende achterdeele van onsen voirs. bosschen ende oic in contempte ende versmadenisse van ons, ons hoocheyt ende heerlickeyt (...)”. ARA, RK 137, f° 106-107 (ordonnantie van 8 feb. 1520)

¹⁹⁰ In 1530-1531 selecteerde de meester-timmerman van de keizer 32 eiken in Moerslo ‘tot behoef van den pissijnen ende stallen van Der Vueren’: ARA, RK 4786, 1530-1531, f° 54. Pissijnen zijn afvoergoten in een stal.

¹⁹¹ ARA, RK 12609, 1539-1545, f° 11

¹⁹² ARA, RK 4208, 1519-1520, f° 190 v°

¹⁹³ ARA, Rekenkamer, 4786, 1529-1530, f° 96 v° - f° 98

Rekenkamer, omdat de inwoners van Steenokkerzeel, in tegenstelling met die van Zaventem, zich niet op een vorstelijk privilege konden beroepen.¹⁹⁴

12 SAMENVATTEND BESLUIT

Vanaf het ontstaan van het hertogdom Brabant tot aan de Franse Revolutie was het Zoniënwoud een speciaal territorium dat rechtstreeks afhing van de vorst. Het Zoniënwoud was enerzijds een vorstelijk jachtdomein en anderzijds een productiebos. Het jachtwezen en het bosbeheer waren strikt van elkaar gescheiden. Ze hadden elk hun eigen ambtenaren en hun eigen rechtspraak.

Tijdens het ancien régime was het Zoniënwoud ruim dubbel zo groot als tegenwoordig. In 1545 had het domeinbos een oppervlakte van 8257 bunders (ca. 10.321 ha), met inbegrip van de wegen en de heidegebieden. Het grootste deel van het domeinbos werd als hooghout (opgaand bos) beheerd. Sinds het eind van de 15de eeuw liet de Rekenkamer elk jaar enkele kaprijpe houwen in het Zoniënwoud afbakenen om ze openbaar te verkopen. De gewone jaarlijkse houtveilingen vonden meestal plaats omstreeks 1 oktober, voor het 's Hertogenhuis of Broodhuis op de Grote Markt in Brussel. In het begin van de 16de eeuw schommelde de jaarlijks gekapte oppervlakte rond de 54 bunders, in 1545 werd dit verhoogd tot 100 bunders. Van deze 100 bunders werden er 20 gekapt in de Heegde en 80 in *'la haulte fustaille et grand bois en deux ou trois lieux'*. De meeste houwen werden gekapt als ze 80, 90 of 100 jaar oud waren. Een deel van het hout dat in het Zoniënwoud gekapt werd, was bestemd voor de Brusselse houtmarkt, een ander deel was bestemd voor de vorst. Het hof en de centrale overheidsinstellingen waren belangrijke afnemers van brandhout en houtskool uit het Zoniënwoud. De centrale overheid betrok ook timmerhout uit het Zoniënwoud, voornamelijk eik.

Voor de verjonging van de gekapte houwen rekenden de houtvesters van het Zoniënwoud op het natuurlijke regeneratievermogen van het bos. De jonge houwen werden eerst gekoloniseerd door zachte houtsoorten, zoals berken, ratelpopulieren en elzen, die zich het snelst ontwikkelden. De harde houtsoorten, zoals eiken, beuken, haagbeuken, enz. kwamen pas later tot ontwikkeling. Ze profiteerden aanvankelijk van de beschutting die de zachte houtsoorten hen boden. Na verloop van tijd verdrongen ze echter de zachte houtsoorten. Op de houwen die 80, 90 of 100 jaar oud waren, waren de zachte houtsoorten zo goed als verdwenen en waren alleen de harde houtsoorten overgebleven. Tot ver in de 18^e eeuw hielden de houtvesters van het Zoniënwoud vast aan de natuurlijke verjonging. Er kwamen weliswaar ook aanplantingen voor, maar deze waren niet talrijk. Men ging pas over tot aanplant wanneer de natuurlijke verjonging mislukt was. Pas in de tweede helft van de 18^e eeuw zou hier verandering in komen.

De inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud mochten van oudsher dieren in het Zoniënwoud laten weiden, mits een vergoeding in natura (haver) te betalen, de zogenaamde 'veterevene'. Verschillende kloosters en hertogelijke leenmannen bezaten daarenboven het recht om een bepaald aantal dieren in het Zoniënwoud te laten weiden zonder hiervoor 'veterevene' te betalen, op grond van privileges die de hertogen van Brabant in de late

---

¹⁹⁴ *"Ander ontfanck van evenen comende van den coeyen ende calveren die oick ter weyden plagen te gane opt bosch van Zaventloo, uut den dorpe van Steynhoockerzele, ende dat bij appointementen van den heeren ende meesteren van der Cameren van den Rekeninghen te Bruessel geappointeert is dat die van Zaventhem mits huerrer ouder possessien ende gewoenten die zij over langen tijt gehadt hebben van der weyden van den voers. bossche van Zaventloo die selve weyde zullen alleenlijck gebruycken ende weyden totter tijt toe dat iemant anders beeteren rechte oft bescheede doe blijcken genoech zijnde om hair beesten te doen commen weyden opt voirs. bosch (...)"*. ARA, RK 4786, 1529-1530, f° 98 v°

middeleeuwen hadden verleend. De weiderechten waren verbonden aan de pachthoeves van de geprivilegieerden, die aan de rand van het Zoniënwoud lagen. De meeste privileges bepaalden dat de privilegehouders hun dieren '*ter minster schaden*' moesten laten weiden. De dieren moesten gehoed worden en ze mochten niet in de jonge houwen komen. De houders van een privilege mochten hun dieren ook niet samen met andermans dieren laten grazen. Behalve de kloosters en de hertogelijke leenmannen hadden ook hertogelijke ambtenaren zoals de woudmeester en de onderwoudmeester het recht om dieren in Zoniën te laten weiden.

Het oudste keurboek van Zoniën, dat uit de jaren 1380-1390 dateert, bepaalde dat iedereen die dieren in Zoniën wilde laten weiden, zijn dieren moest laten registreren. Deze verplichting gold zowel voor de geprivilegieerden als de niet-geprivilegieerden. Wanneer de registratieplicht precies is ingevoerd, is niet bekend. Op 6 mei 1410 vaardigde hertog Antoon van Bourgondië een ordonnantie uit die het bestaande keurboek aanvulde. Geprivilegieerden die verzuimden hun dieren te registreren, moesten voortaan dezelfde vergoeding betalen als de niet-geprivilegieerden. Ook de dieren die toebehoorden aan de hertog, moesten voortaan geregistreerd worden. De registratie geschiedde door de rentmeester-generaal van Brabant en de woudmeester, in tegenwoordigheid van ten minste twee gezworen kooplieden. De ordonnantie van 1410 legde strenge straffen op aan personen die hun dieren niet lieten registreren: de dieren werden verbeurdverklaard ten voordele van de hertog en daarenboven moesten hun eigenaars alsnog de vergoeding betalen die ze verschuldigd waren. De ordonnantie van 1410 stelde ook een verbod in op het weiden van schapen. Dit verbod gold alleen voor de inwoners van de dorpen en gehuchten die dieren tegen betaling in het Zoniënwoud lieten weiden. Het was niet van toepassing op de geprivilegieerden. Op aanraden van de Rekenkamer bepaalde Filips de Goede in 1452 dat de schapen van de geprivilegieerden voortaan alleen nog mochten weiden '*int lange woudt*'. Het keurboek van 1460 bevestigde dat de 'beesten' niet mochten grazen in de jonge houwen. De varkens mochten alleen nog 'ten ate' gaan '*int oude lanck hout*'.

Het aantal dieren dat in Zoniën graasde, was aanzienlijk. In het 'veterboeck' van 1418 worden 2224 stuks vee vermeld, zowel koeien, paarden en schapen als varkens. De 'beesten' (koeien, vaarzen, ossen, kalveren, paarden en veulens) werden tot het bos toegelaten vanaf lichtmis (2 februari), maar ze werden pas in de 'veterboecken' ingeschreven in de loop van de maand mei, in tegenwoordigheid van de rentmeester, de woudmeester en de gezworen kooplieden. Op 24 juni (Sint-Jan) konden opnieuw dieren geregistreerd worden. Wie zijn 'beesten' pas na Sint-Jan in Zoniën liet weiden, hoefde slechts half zoveel 'veterevene' te betalen als degenen die hun dieren al sinds lichtmis in Zoniën lieten weiden. Van deze mogelijkheid werd echter weinig gebruik gemaakt. De meeste dorpen en gehuchten registreerden hun dieren in mei en betaalden het volle tarief ('volle weide'). De betaling in natura ('veterevene') had plaats op bamis (1 oktober) als het beweidingseizoen ten einde was. De varkens werden geregistreerd op bamis (1 oktober) en kerstavond (24 december). De varkens die op 1 oktober geregistreerd werden, mochten tot kerstavond in Zoniën 'ten ate' gaan. Voor jonge varkens of 'cudden' betaalde men slechts de helft. De betaling vond plaats op bamis van het volgende boekjaar. De varkens die op kerstavond geregistreerd werden, mochten tot lichtmis (2 februari) in Zoniën 'ten ate' gaan. Het aantal varkens dat in Zoniën 'ten ate' ging, was zeer variabel. In een mastjaar werden beduidend meer varkens geregistreerd dan in een gewoon jaar.

De ordonnanties van 1410 en 1452 en het keurboek van 1460 voorzagen in strenge straffen voor het overtreden van de regels inzake de beweiding. Wanneer de woudmeester dieren in het woud aantrof die niet geregistreerd waren, moest hij ze in beslag nemen en verkopen ten voordele van de vorst. De eigenaar moest daarenboven alsnog de vergoeding betalen dat hij ontdoken had. Wanneer de woudmeester dieren in de jonge houwen aantrof, moest hij ze eveneens in beslag nemen en verkopen. De rentmeester, de woudmeester en de gezworen kooplieden maakten regelmatig bekend

In 1726 werd de lijst van de geprivilegieerden beperkt. Erfgenamen van functionarissen die ooit weiderechten hadden gekregen en sommige kloosters mochten geen vee meer in Zoniën laten weiden. Het aantal dieren dat de geprivilegieerden in Zoniën lieten grazen, bleef niettemin groot. In 1778 lieten ze in totaal 818 koeien, 31 vaarzen en 81 kalveren in de 'veterboecken' registreren. De niet-geprivilegieerde inwoners van de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud lieten dat jaar slechts 127 koeien en 79 vaarzen registreren. Dit bracht het totaal op 945 koeien, 110 vaarzen en 81 kalveren. Tijdens het laatste kwart van de 18de eeuw werden schapen en paarden niet meer tot het bos toegelaten.

De inwoners van de dorpen en gehuchten die dieren in de 'veterboecken' lieten registreren, behoorden niet tot de maatschappelijke bovenlaag. Het ging vaak om keuterboeren en handwerkers die slechts een of twee koeien bezaten en niet over een eigen weide beschikten. Voor hen was de beweiding in het Zoniënwoud van groot belang. In mei 1740 vroegen de dorpen Dworp, Sint-Genesius-Rode en Alseberg toestemming aan de Staten van Brabant om hun vee in het Zoniënwoud te laten weiden, zonder hiervoor het gebruikelijke 'vetergeld' te moeten betalen. De winter van 1740 was namelijk zeer streng geweest, waardoor er gebrek aan gras en groenvoer was. Kort daarop dienden de inwoners van Bosvoorde een soortgelijk verzoekschrift in.

Ook de varkensdrift bleef belangrijk in de 18de eeuw. In een mastjaar bracht de varkensdrift beduidend meer op dan in een gewoon jaar. Tijdens de eerste termijn van het boekjaar 1756 (een mastjaar) lieten de dorpen en gehuchten aan de rand van het Zoniënwoud 1442 varkens en 7441 'lopelingen' registreren.

In de Franse Tijd werden de beweidings- en gebruiksrechten in Zoniën verder ingeperkt. Wie beweerde over beweidings- of gebruiksrechten te beschikken, moest bewijsstukken kunnen voorleggen. Velen konden dat niet, zodat ze hun oude rechten niet meer mochten uitoefenen. In de praktijk waren de oude gebruiksrechten echter moeilijk af te schaffen. In 1807 vroegen de burgemeesters van de gemeenten aan de rand van het Zoniënwoud namens hun inwoners toestemming om opnieuw gras in het Zoniënwoud te mogen snijden. De prefect bracht een gunstig advies uit, omdat het snijden van gras weinig schade veroorzaakte. In de jonge hoven groeide veel gras dat hinderlijk was voor de natuurlijke verjonging van het bos. Bovendien waren meer dan 2000 arme huishoudens afhankelijk van het gras in het Zoniënwoud om hun koeien te voederen. Zonder dit gras moesten ze hun koeien verkopen en zouden ze in extreme armoede terechtkomen.

In de Hollandse Tijd (1815-1830) kregen verschillende boerderijen die vóór de Franse Revolutie het recht hadden om dieren in Zoniën te laten weiden, hun weiderechten terug. Elk van deze boerderijen kreeg een houw toegewezen waar het vee mocht grazen. De boswachters konden nu zelf bepalen wanneer een houw geschikt was voor beweiding. Ook de inwoners van de dorpen aan de rand van het woud mochten opnieuw hun vee in het bos laten weiden. Ze hoefden hiervoor geen vergoeding meer te betalen zoals tijdens het ancien régime en de dieren werden ook niet meer geregistreerd. De varkensdrift werd in deze periode openbaar aanbesteed. In de maand augustus bepaalden de ambtenaren van de bosadministratie in overleg met de boswachters hoeveel varkens er per singel (Fr. *trilage*) konden worden toegelaten. Er waren twee termijnen voor de varkensdrift. De eerste termijn duurde van 1 oktober tot 1 februari, de tweede termijn van 1 februari tot 1 oktober. De varkensdrift in het voorjaar en de zomer bracht slechts weinig op. Nieuw was dat de varkens gebrandmerkt moesten worden voordat ze tot het bos werden toegelaten.

In 1822 droeg Willem I het Zoniënwoud over aan de *Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Volksvlijt*, de latere *Société générale*. In 1825 en 1826 verkocht de *Société générale* verschillende bossen aan de rand van het Zoniënwoud om ze te laten ontginnen, totaal 260

ha. In de daaropvolgende jaren gingen de ontginningen voort maar ze bleven kleinschalig. Na de revolutie van 1830 kwam hier echter verandering in. De *Société générale* besloot nu grote delen van het Zoniënwoud openbaar te verkopen. Toen het Zoniënwoud in 1843 weer in het bezit kwam van de overheid, had de *Société générale* ruim 7260 ha openbaar verkocht. Het grootste deel daarvan werd omgevormd tot landbouwgrond, de rest werd geïntegreerd in kasteeldomeinen. Ter voorbereiding van de ontginningen kocht de *Société générale* de resterende weiderechten af.

In het Zoniënwoud kwamen al sinds de middeleeuwen dun beboste plekken voor. Ze werden '*ydele plaitzen, heyden ende bruyeren*' genoemd. In de loop van de 18de eeuw werden verschillende pogingen ondernomen om deze plekken opnieuw te bebossen, zonder veel succes. In 1785 hadden ze nog steeds een oppervlakte van 1814 bunder (ca. 2267,5 ha), wat neerkwam op 22 procent van de totale oppervlakte van het Zoniënwoud. Deze dun beboste plekken waren echter niet alleen het gevolg van de beweiding maar ook van de hoge wildstand. Tijdens het ancien régime deed de Rekenkamer regelmatig haar beklag over de wildvraat maar voor het hof hadden de belangen van de jacht voorrang op de belangen van de houtproductie en dus bleef de wildstand tot het einde van het ancien régime onverminderd hoog. Daarbij kwamen nog de schadelijke praktijken van het snijden van gras en bezemrijs. Ook de buitengewone kappingen die om financiële redenen moesten worden uitgevoerd, kwamen niet ten goede aan de bosverjonging. De beweiding had ook enkele positieve kanten voor de bosbouw, zoals het aanbrengen van mest om de bodem te verrijken, het vrijmaken van hinderende graszones voor de bosverjonging, het omwoelen en verluchten van de bodem door varkens, enz.. Volgens de Limpens (1847) was de varkensdrift in de oude houwen (80 jaar en ouder) zeer bevorderlijk voor het bos. Del Marmol (1824) vermeldt dat men de varkens ook in de pas gekapte houwen dreef, om deze vervolgens in te zaaien '*d'après le système de M. Harty, et des meilleurs auteurs forestiers modernes*'.

Op basis van deze case study kunnen we helaas geen aanbevelingen doen voor cultuurhistorische beweiding van bossen in het algemeen. De reden hiervoor is dat het Zoniënwoud in menig opzicht een bijzonder bos was, o.m. omdat het een vorstelijk jachtdomein was en grotendeels uit hooghout bestond. Men mag dus niet zomaar aannemen dat de beweiding in Zoniën representatief was voor de beweiding in andere bossen. We hopen niettemin dat deze case study andere onderzoekers zal inspireren om een soortgelijk onderzoek te doen naar beweiding in andere bossen.

Bijlage 1

Ordonnantie op de beweiding in Zoniën (6 mei 1410)¹⁹⁵

Anthonis etc. allen den ghenen die dese lettren selen zien salut. Want onse woud van Sonien langhe tijd geweest heeft ende noch gescapen es so qualic beleet ende geregeert te sine, dat tselve woud twelke in tiden voirleden plach ende noch behoirt te zine een van den notabelsten ende prouffitelexsten leden van onse demaine ende herlicheden ons vors. lants van Brabant, ware gescapen te nienten ende verliese te ghaen ende zunderlinge de profiten van den beesten, die bi den consent van ons of van onsen rentmeester generael van Brabant in onsen vors. woude gewonen zijn te gaen, mids betalen tonsen behoef die evene of ander rechten die daer toe gewoonlic zijn, alsoot geaviseert ende men des eyns es te doen voir dbeste, twelke comt te groter scaden ende achterdele van ons ende van onsen oiren ende nacommelinghen ende ter verminderingen van onsen vors. demaine ende noch meer doen zoude bi also dat bi ons daer op niet vorsien worde van remedien, also wi volcommelic geïnformert zijn, doen te weten dat wi die avis gehadt hebben met goeden ripen rade op den staet, beleet ende regiment van onsen vors. woude ende oic op der ordenancen die men daer van ouds gewonen es, ende noch sculdech ware te houdene sunderlinge op tstuc van den vors. beesten ende van der evenen ende andere profite daerof commende, willende ende begherende om de vorderinghe van onsen vors. demaine ende om den orboere, nutte ende profijt van ons ende van onsen oiren ende nacommelinghen te scuvene der verderfnissen ende verliese van onsen vors. woude ende dat ~~onse~~ na onsen vermogene in state ende goeden beleide te setten, hebben geordenert ende met desen lettren ordeneren dat voerdaen enege beesten, perden, merien, volen, coeyen, verren, versen, calvere, verkene, scapen noch eneghe andere beesten gaen noch geset zelen zijn te gaen in onsen woude vors. bi wat personen ende van wat state zij zijn, van der heilegher kerken, edele of andere, noch wat titlen of brieve die zij daerof hebben mogen van ons of van onsen voervaren, hertogen of hertoghinnen van Brabant, het en zij dat zij die selve beesten doen scriven bi onsen rentmeester generael van Brabant ende onsen woudmeester van onsen woude van Zonien vors. daer over gheroupen, de coopliden des selfs wouds in sulken getale als hen goeddincken sal, op de paine van alsulke beesten te verbeuren ende tonsen behoef vercregen te zine ende voort te betalen den breuke die daer toe van ouds gewonen es metter evenen die zij alleen betalen zouden waren zij gescreven, die welke beesten ende elke van dien, van wat hare zij zijn of zijn selen, wi willen ende ordeneren bi desen lettren gescreven te zine een werven siaers of meer alsoot gewoonlic es, ende men bevinden sal dat behoort gedaen te zine voir dbeste bi prochien ende dorpen ende elke bi hoir zelve, op de personen ende lieden wien zij toebehoren selen ende die de vors. beesten selen doen scriven ende zijn dat coeyen, calveren, verren, versen, perden, merien of volen, daer gaende ter weyden, so zelen zi betalen volle weyde dat es enen sack evenen van vijf zisteren Bruesselscher maten elke coeye, ende men rekend een pert ~~ende~~ of een merie of twee volen of twee calveren voer ene coe, of en betalen si maer halve weyde of evenen alsoo dicwile valt dat onse officiers hen daer af gracie doen, dat es om dat de husen zo verre gestaen zijn van onsen vors. woude of ten minsten van den steden daer hoire beesten ter weyde ghaen in den selven woude want zij daer anders engheen beesten ter weyden senden en souden maer elder om hore meeste prouffit, ende des ghelics willen wi ende ordeneren te scrivene ende te zine gedaen van den verkenen daerof men geplogen es ~~te~~ [in exponent: heeft] gevene van den viven enen pieter of ander somme sulke als men van accorde es metten lieden bi den condicien, vormen ende manieren ende op de zelve painen boven verclaert, de welke verckenen wi daer niet en willen zijn geset anders dan also verre als ment doen mach zonder onse vors. woudt te schendene of te quetsene, na den tijd van den saysunen ende jaerscharen gemerct den staet van onsen vors. woude, ende verbieden al nu bi desen lettren dat

---

¹⁹⁵ ARA, RK 131, f° 68 v°-69

enege beeste, gheite, boc noch scaep of andere wolle dragende voortae daer in si gheset ende onsen rentmeester generael van Brabant dat hi se daer niet en gedoghe ghaende noch daer toe zijn consent en geve in enigher manieren ende dat enich van wat state hi zij, van der kerken, adel of ander, zo wat title hi daerof heeft of hebben mach niet zo stout noch zo cuene en zij alsulke beesten als vors. es daer te zenden of te zetten op de painen vors., ende op onse hulde ende vriendscap te verliesen ende daerof gecorregiert te zine alsoot behoort ende behoren sal. Ende de beesten die gaen selen in onsen name in onsen vors. woude, willen wij ende ordeneren des ghelics te sine gescreven ten dage dat behoren sal ende men dandere scriven sal, zij perden, merien, coeyen, versen, calveren, verkenen of andere bi den ghenen die de hoede daerof hebben op de paine van ontset te sine van hoiren officien ende zij te eenre werven of meer, onse woudmeester zal gehouden zijn te geven in een rolle van franchine wel ende volcommelic verclaers alle de maniere ende partien van den voirs. beesten gescreven te wat dage, hoe vele, van wat hare ende wien zij toebehoren bi prochien ende dorpen gecertifiert ende getuucht alsoot behoort onder zinen zegel ende onder de zegele van tween cooplude van onsen vors. woude ten minsten also men behoort te doen in geliken saken, te dien eynde dat onse vors. rentmeester generael hem daer met behelpen moge in tiden ende in wilen, ende voort te dien eynde dat elc weten moge wanneer dat men scriven sal om hen te quiten ende onse onderseten te verhueden van schaden, hebben wi geordenert ende ordeneren met desen lettren dat telken male dat onse vors. rentmeester generael van Brabant sal willen wesen in onsen vors. woude van Zonien ende scriven de vors. beesten, dat hijt doe gebieden ende openbaren des sondaechs te voere bi den personen ende officiers ende ten steden daer ment gewoonlic heeft geweest te doen alsoot behoort gedaen te zine metten rechte van den profite van den welken beesten, zij in evenen, in gelde of anderen profite, onse vors. rentmeester van Brabant sal zijn gehouden te rekenen ende ontfanc daerof te maken geheel ende al zonder yet daerof achter te laten, noch enighe geprivilegieerde ende gevrijde of andere daerof te verdraghen ende weder int vutgheven te nemen de onse ende de ghene van den privilegierden ende gevrijden te zijnre ontlastinghen also verre alst behoren sal overbrengende de bethoene daertoe dienende sulke als daertoe behoort, ombieden daer om ende bevelen onsen vors. rentmeester generael van Brabant ende onsen vors. woudmeester van onsen woude van Sonien die nu zijn ende zijn selen in toecomenden tiden ende allen anderen diet behoren sal ende aengaen mach dat onse jeghewerdeghe ordenance, de welke wi willen geregistreert te zijn in onse camere van der rekeninghe te Bruessel, doen vutroupen, condighen ende openbaren alomme ende in allen steden daert behoren sal, eer dat men versta ten minsten dierste werve om de vors. beesten te scrivene, te dien eynde dat mallic weten moghe ende hem verhueden van schaden, ende dat zij die zelve ordenancen ende alle die pointe die zij gebrijpe ende inhoudt houden ende volcomen ende doen houden ende volcomen van pointe te pointe zonder die te breken of gedogen te zine gebroken of in enegen pointe daer jegen te zine gedaen in enegher manieren, corrigerende ende castiende die ghene die jegen de vors. ordenance gedaen selen hebben of die bi roukeloisheden ende bi hoiren gebreke die zelve ordenance niet gehouden noch volcomen en selen hebben in der manieren boven verclaert op onse hulde ende vriendscap te verliesen ende van onsen wegen gecorrigeert te zine, bi also dat zij hier in gebreke vonden waren also daer toebehoren sal, ende en es onse meyinghe niet dat die ghene die sint Onser Vrouwen Lichtmisse lestleden tot hertoe beesten gesonden hebben in vors. woude van Zonien, dat zij bi den opembaren vutroupen ende gebode van dese jeghewerdeghe ordenance gevriet zijn selen maer selen gehouden zijn hoire beesten te doen scrivene ende daerof te betalen devene ende andere rechte also zij daer te voeren gedaen soudon hebben ende sculdich hadden geweest te doen ende voren verclaert es. Ende des torconden hebben wi onsen zegel aen desen brief doen hanghen. Gegeven in onser stad van Bruessel, den VI^{ten} dach van den meye in den jaer Ons Heeren M CCCC ende thiene. Aldus geteikent bij minen here den hertoge tuwer relacien. J. de Opstal.

////////////////////////////////////

Bijlage 2

Keurboek van Zoniën (1460): artikels i.v.m. beweiding¹⁹⁶

Item achtervolgende trecht ende oec die ordinance voertijts gemaect opte weyde van Zoenyen dat een rentmeester van Brabant ende een woudmeester tot gewoenliken tijden ende plaetsen selen doen cundigen die daghe als men die beesten totter weyden op Zoenien scriven sal, daer na op twee geordineerde daghe ten gewoenliken plaetsen op Zoenyen die beesten doen scriven also dat behoert ende daeren teynden op twee naeste navolgende vrijdaghe te Bruessel op dBroothuys in presencien van den woudmeester off sijnen stedehouder ende enen deele der gezwoerenre coepluden noch doen scriven alle die beesten die opte voors. yerste twee scrijfdage op Soenyen nyet gescreven en zijn ende men dat jaer op Zoenyen ter weyden wilt hebben ghaende na die welke viere scrijfdage men dat jaer nyemandt meer aennemen noch scriven en sal.

[tussen de regels] Ende van den beesten die men scriven sal na Sint Jansmisse dat sal werden gedaen tot alsulken dage ende in der manieren als de rentmeester van Brabant ordineren sal.

[in de marge, geschrap] nota dat hier nyet en is vermaent van beesten te scrivene na Sint Jansmisse

Van allen den welken bescreven beesten gemaect selen werden drie boeke te weten een voer enen rentmeester van Brabant, den anderen voer den woudmeester ende den derden boeck voer die gezwoeren cooplude te dien eynde dat elc in tsijne hem daer na moege weten te richten, in die evene tontfane, die broeken te calengeren, te executeren ende te wisen alsoet behoeren sal.

Item dat egheene beesten toebehoerende gheesteliken off weerliken persoenen het zij dat sij gracie off privilegien hebben off dat zij gracie gheene en hebben nyemandt vutgescheyden ghaen en selen moegen ter weyden op Zoenyen, zij en sijn gescreven in den veterboeken in der alder vuegen ende manieren hier boven gescreven.

Ende off enige beesten die nyet gescreven en weeren als boven bevonden worden op Zoenyen ter weyden ghaende, die beesten souden zijn tot sheeren behoef verboert, ende daer toe sal die ghene dien die beesten toebehoerden schuldich sijn den rentmeester van Brabant tot sheeren behoef te betalen alsulke evenen off ghelt als men daer af schuldich geweest soude hebben, hadden die beesten gescreven geweest alsoet behoerde. Ende van des die heere van den composicien off vercoepe der voirg. verboerder beesten sal hebben, so sal die vorster off dienere die dat sal hebben bybracht ende bedient, hebben voer sijnen salaris van elker gehoerender beesten ~~ende~~ off elken peerde enen ouden groeten ende van den verkenen ende schapen den thienden penninck van den ghelde dat bij vercoepe off composicien daer aff sal comen.

Item dat egheene beesten so wien die toebehoeren moegen gracie hebbende off anderen al weeren die gescreven als boven en selen moegen op Zoenien ter weyden ghaen op enige jonge houwe dats te weten op enige plaetsen daer hout heeft geplogen off soude moegen wassen daer die nuwe schoeten nyet also hoege ende starck en zijn dat die zijn vut allen dangiere ende sorgen van den beesten die daer aen schade souden moegen doen ende dat na goede visitacie behoerlic daerop gedaen bij den rentmeester generael, woudmeester ende gezwoeren coopluden die alsulke selen zijn bevonden ende openbaerlic vutgeroepen ende gedeclareert zijn dat die goede lude hoere beesten aldaer moegen driven. Ende off enige beeste also op enigen alsulken jongen houw bevonden werde ter weyden ghaende, so soude die beeste oec sijn verboert ende die evenen off ghelt soude men

---

¹⁹⁶ ARA, RK 482, f° 22-23 (nieuwe nummering)

daerenboven oec daeraf schuldich sijn te betalen als boven, van den welken die dienere die dat sal hebben bijbracht ende bedient, hebben sal voer sinen salaris als boven.

Item off enige beesten gescreven op enige cloesteren off andere gheestelike off weerlike persoene die van den prince gracie off privilege hebben van sekeren getale van beesten vry ende quite te wesen van eniger evenen te gheven, bevonden worde den selven cloesteren off personen nyet toebehorende, die beesten souden oec sijn verboert als boven ende daer op sal een yegelic doen moeten zinen eet als hij des van sheeren wegen ~~is~~ sal werden versocht.

Item egheene scape en selen meer moegen ghaen ter weyden op Zoenien al weert so dat die ghene dien die toebehoeren privilege off gracie daer aff hedden, anders dan alleene die godshuyse [geschrap: binnen ende al vast ane die frontiere van Zoenyen gelegen] [tussen de regels: ende des gelijcs alle singulere personen dien verleent is] [in de marge: enige schapen op Zonyen te moegen houden gaende] [in de marge, geschrap: andere goede manne edele oft andere dese privilege te gebreucken gelijc de goidshuyse] die selen moegen houden ghaende mastscape om te slane in hoeren godshuyse tot hoerer noetdorft van hoerer coekenen ende montcoste ende nyet meer noch voerder ende die selve scape selen moeten gehuedt werden int oude lanck hout daer men aen gheene schoeten schade noch hynder gedaan en can. Ende off enige schape bevonden werden op Zoenyen ter weyden ghaende anders dan voirscreven is die souden sijn verboert als boven.

Item so wie enich gras, varen off ander cruyt mit seyssen, sekelen off anders in Zoenien affmayde off snede off bevonden worde afgemayt off gesneden te hebben die sal daer aen hebben verboert die pene van VI royalen die tweedele daeraff tot sheeren behoef ende tderdedeel tot behoef van den ghenen die dat bijbracht ende bedient sal hebben, behouden in desen dat int oude lanck hout also hoge wesende dat daer egheene gras noch jonge schoeten onder en souden connen gespruyten die rentmeester generael ende woudmeester samentlic den armen luden des behoevende selen moegen consenteren varen te snyden ende anders nyet om stroyssel daer aff te maken sonder verboeren.

Item eghene verkenen al hoerden sij toe eenige cloesteren off anderen gheesteliken [in exponent: of weerliken] personen die bij consent ende orlove van den prince gracie hebben die ~~off~~ op Zonyen te driven, en selen moegen gaen [in exponent, geschrap: tot eenige plaetsen] [geschrap: dan int oude lan] tot eenige andere plaetsen dan int oude lanck hout te weten int hout dat tidich ende groot genoeg sal is om van des princen wegen te werden vercoch ende gemeten, oic op die peene ende verboerte boven gescreven.

[In de marge, geschrap: nota te nuemen eenen tijt wanneer die verkenen op Sonien selen moegen gaen ende wanneer sij selen moeten afgaen]

Bijlage 3

Lijst van de geprivilegieerden die dieren lieten inschrijven in de 'veterboecken' (1 oktober 1559)¹⁹⁷

Dorp/gehucht	Begunstigde + datum privilege	Aantal dieren vermeld in het privilege	Aantal ingeschreven dieren in 1559
Waterloo, Kluizen, etc.	Het hof van Waterloo, eigendom van de abdij van Vorst (10 dec. 1446)	30 koeien, 1 jonge stier (<i>verre</i>), 12 paarden, 2 veulens en 30 varkens	16 koeien, 9 kalveren, 8 paarden en 7 veulens (32 beesten) + 40 varkens
	Het hof Ter Cluysen (18 april 1431 o.s.)	24 koeien, 1 jonge stier, 4 paarden, 60 varkens en 1 beer	8 koeien, 4 kalveren, 5 paarden, 3 veulens (16,5 beesten) + 45 varkens
	Het hof van Sint-Jansberg (23 nov. 1431)	2 koeien, 2 kalveren, 2 paarden	2 paarden, 2 koeien
	Het hof van Habbeke	12 hoornbeesten en 1 jonge stier	5 paarden, 4 koeien, 4 kalveren (11 beesten)
	Het godshuis van Bois Seigneur Isaacq (8 okt. 1462)	20 koeien, 6 veterpaarden	nihil
	De molenaar van Marchipont (1429)	2 paarden	nihil
Ransbeke	Het hof van Andries Douvrin 28 juli 1417)	6 paarden, 1 stier, 16 koeien, 2 kalveren, 12 varkens	8 koeien, 16 kalveren, 6 paarden (22 beesten)
	Het hof te Ohain (10 juni 1550)	16 koeien en 6 paarden gedurende 10 jaar (periode 1550-1560)	6 paarden, 8 koeien, 12 kalveren (geschrapt door de auditeurs van de Rekenkamer)
	Jehan Wilquin, molenaar van Ter Hulpen	2 paarden, 2 koeien en 4 kalveren	2 paarden, 2 koeien en 4 kalveren (6 beesten)
Sint-Genesius-Rode	Het hof van Lansrode, eigendom van de abdij van Ter Kameren (10 dec. 1446)	14 koeien, 1 jonge stier, 3 veterpaarden	10 koeien, 10 kalveren en 6 paarden (21 beesten)
	De priorij van Zevenborren (1434)	24 koeien, 1 jonge stier, 4 paarden, 60 varkens, 1 beer en 100 schapen	nihil
	Het hof van Blaervelt, eigendom van dezelfde priorij		10 koeien, 10 kalveren en 8 paarden (geschrapt door de Rekenkamer)
	Het godshuis van Nizelle (6 nov. 1481)	20 koeien, 3 of 4 veulens, 25 varkens	20 koeien, 4 kalveren (22 beesten)
	Het hof van Boesdale (10 dec. 1444)	10 koeien, 1 jonge stier, 2 paarden, 25 varkens	6 koeien, 8 kalveren, 4 paarden (14 beesten)
Alseberg	De pachter van de molen ten Broecke	2 paarden en 2 koeien	2 paarden en 2 koeien
Watermaal	Het Roodklooster (17 juli 1481 en 12 aug. 1487)	24 koeien, 60 varkens en 100 schapen	24 koeien, 1 jonge stier (24,5 beesten)
	Het hof van Wesenbeke, eigendom van de erfgenamen van Wouter vander Noot (6 okt. 1467)	25 koeien en 3 paarden	9 koeien, 9 kalveren, 1 jonge stier, 6 paarden (20 beesten)
	Het hof ter Linden (17 maart 1444)	12 koeien, 1 jonge stier, 2 paarden, 25 varkens, 1 beer	26 varkens
Bosvoorde	Het hof van de erfgenamen van Aert van Pede	12 koeien, 6 paarden, 1 jonge stier, 11 varkens, 1 beer	12 koeien, 6 paarden, 1 jonge stier (18,5 beesten)
	Het hof ter Jaegheren alias dWinthoff (25 feb. 1416)	32 koeien en 30 ledige runderen	6 kalveren
	De molenaar van Bosvoorde	2 paarden	nihil
	De jagers van Bosvoorde	12 koeien	nihil

¹⁹⁷ ARA, RK 4248, f° 208-211 v°

	De pastoor van Hoeilaart (12 juli 1434)	4 hoornbeesten ¹⁹⁸	4 koeien
	De kapellaan aldaar	4 koeien	4 koeien
	De molenaar van Hoeilaart	2 koeien	nihil
	Het hof ter Lacqueyden (12 okt. 1453)	13 hoornbeesten, 3 paarden, 100 schapen en 40 varkens	26 koeien, 6 paarden
	Het hof van de erven van meester Roelof Absoloeus (16 maart 1454 n.s.)	6 koeien, 3 paarden, 8 ledige runderen en 25 varkens	25 varkens
	Het hof van Hoeilaart, eigendom van de koning	16 koeien, 4 kalveren, 4 paarden	Nihil

---

¹⁹⁸ Door de auditeurs van de rekenkamer veranderd in 3 hoornbeesten.

Bijlage 4

Karel V verbiedt de beweiding in de houwen van het Zoniënwood die jonger zijn dan 20 jaar (Binche, 11 mei 1548)¹⁹⁹

Kaerle bij der gracie Goidts Roomssch keyser altijt vermeerder sRijcx, coninck van Germanien, van Castillien, van Leon, van Grenade, van Arragon, van Navarre, van Naples, van Cecillie, van Maillorcque, van Sardaine, van den eylanden Indien ende vastenlande der zee oceane, eertshertoge van Oistenrick, hertoge van Bourgoingne, van Lothier, van Brabant, van Lemborch, van Luxemborch ende van Gelre, grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgoingne, paltsgrave ende van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, van Ferrete, van Haguenu, van Namen ende van Zuytphen, prince van Zwave, marcgrave des Heylichs Rijcx, heere van Vrieslandt, van Salins, van Mechelen, van der stadt, steden ende landen van Utrecht, Overyssele ende Groeninge etc., de dominateur in Asie ende in Affricque, allen den ghenen die dese jegewoirdige zien zullen saluyt. Alsoe den wass van den houte van onse woude van Zoenien is van verscheyder natueren ende sorte van houte, als van eycken, buecken, herselteren, espen, bercken, elsen ende andere, ende dat soe wanneer opt selve onse woudt eenige houwen vercocht zijn ende thout van daer gevuert is, zo gebuert dat zekere jaeren daer naer in eenige quartieren vroech ende in andere spade, naer die nature van den gronde, aldaer wederomme andere jong houdt wordt vutschietende, ende onder andere alre eerst het weecste hout, als bercken, elsen ende diergelijcken, dwelck overmits den langen tijt van jaeren den meestdeel verrot ende vergaet, alleer opte selve houwen den tijt van houwene wederomme compt, gemerct eenige layen oft houwen oudt zijn meer tachtich, tnegentich oft hondert jaeren, soe dat de principale decoratie, proffijit ende welvaert van den selven onsen woude gelegen is int vreden van den herden houte zulcx als voeren, te wetene in eycken, buecken, herselteren ende diergelijcke houdt. Gemerct oick eenige onse officieren kennisse hebbende van bosschen, onlanx bevonden hebben bij experiencie dat zoe wanneer tvoirseyde weeck houdt is vut allen dangiere van de beesten, dat als dan ierst begint vuyt te schietene tvoerseyde herdt hout als eycken, buecken, herselteren, etc. dwelck alst met vrede staen mach zulcx is groyende ende met sulcker menichten dat tselve namaels verdrijft het voorseyde weeck hout, ende soe men metten oogen oick zien mach, tselve hert hout ende besundere buecken hout, op onse voirseyde woudt van Zonien zoe dicke ende naer bij een wast dat een bunder van sulcken herden houte, alst vercocht wordt, meer houts aff worpt dan twee of drye bunderen weeck houdts wesende van gelijcken ouderdom, dat oock tselve hert houdt beter is in estimatien ende bij onsen ondersaten meer getrocken wordt dan tvoorseyde weeck houdt, ende het zoe zij dat onlanx tonser kennissen gecommen is dat binnen zekeren langen jaeren herwerths onse officieren, zoe wanneer zy bevonden hebben tvoirseyde weeckhout opte jonge houwen te zijne in redelijcker hoogden ende vuyten dangiere van den beesten, gewoonlijck zijn geweest de selve jonge houwen over te geven onse ingesetenen, daer omtrent gelegen om heure beesten, als koyen, calveren, peerden, vuelenen ende andere daer op te moegen laeten weyden, betaelende tonsen proffijte zulcken ongelt als daer toe staet, sonder aenschouw te nemene dat tvoirseyde herdt hout alsdan eerst heeft begonst te wassene ende vele jonger van wasse is dan tvoirseyde weeck houdt, daer wij groote schade ende interest gehadt hebben ende onse woudt van Sonien in vele plaetsen geschent ende van houte geydelt ende bedorven is geweest, ende zoe te duchten is noch meer zijn soude, indien hier op in tijts nyet en worde versien, doen daeromme te wetene dat de redenen voerscreven aengemerct ende willende op de abuysen voirscreven remedieren, gehadt hier op tadvijts eerst van onsen woudtmeester ende officieren van Sonien ende daer nae van onsen lieven ende getrouwen die president ende luyden van onser rekeningen in Brabant, hebben bij advijse ende deliberatie van onser zeer lieve ende beminde zustere de coninginne douagiere van Hongerien, van Bohemen etc. voer ons regente gouvernante in onse

---

¹⁹⁹ ARA, RK 139, f° 115.

landen van herwertsover ende van den hoofden tresorier generael ende gecommiteerden van onsen demeynen ende financien geordineert ende gestatueert, ordineren ende statueren bij desen bij forme van statuyte ende edicte dat van nu voertaen onse officieren egheen houwen en zullen mogen overgeven ten zij dat die zijn oudt twintich jaeren ende daerboven op arbitrale correctie ende dat oick nyemant wie hij zij tzij geprevelegeerde oft ongeprevilegeerde gheestelicke oft weerlijcke persoenen, officieren oft andere huere beesten als coyen, calveren, peerden, vuelenen, ossen, verren ende diergelijcke hoedanich die zijn en zullen mogen laeten gaen opte voirs. jonge houwen, onder tdexel van oirlove ende consente van yemande oft zonder consent ten zij de selve houwen oudt zijn twintich jaeren ende daer over soe voers. is ende dat elcke der voirs. beesten sal moeten hebben aen den hals hangende eene clinckende belle zonder geluyt oft tgelanck der selver ergerincx mede te belettene oft te stoppene, ende dit al op de pene begrepen in den kuerboecke van welcken verbeurde beesten wij willen tonsen proffijte geapliceert te worddene de twee vierendeelen ende dander vierendeel tot proffyte van den officiers die dexploict oft callengie daer aff doen sal ende van den voertbringer ten gelijcken deele, ordinerende den voorn. van onsen rekeningen onsen woudt ende onderwoudmeester, gesworen coopluyden van onsen woudtrechte ende allen anderen onsen officieren, justicieren ende ondersaten ons slants van Brabant dien dit eenichsins sal moegen aengaen desen onsen statuyte ende edicte tonderhoudene, tobedierene ende hen daer naer te reguleren ende zoe verre des noot zij publicerende daer ende alzoe behoeren sal sonder des eenichsins te laetene. Want ons alzoe gelieft des torconden soe hebben wij onsen segel hier aen doen hangen. Gegeven in onse stadt van Byns den 11ten dach van meye int jaer Ons Heeren duysent vyffhondert acht ende veertich van onsen keyserrijcx t 29te ende van onsen rijcke van Castillien ende anderen t 33te (Ende op de ploye staet gescreven bij den keyser in zijnen Rade, ende geteectent Verreycken).

Bijlage 5

Artikels van het keurboek van Zoniën (1564) betreffende de beweiding²⁰⁰

105

Item achtervolghende trecht ende oock die ordonnantien voortijts gemaect op de weyde van Zonyen als dat die rentmeester van Brabant ende die woudtmeester tot ghewoonelijcken tijde ende plaetsen sullen doen condigen die daegen als men die beesten totter weijde op Zonyen schrijven sal, sal daer nae op twee geordineerde daegen ten gewoonelijcken plaetsen op Sonyen die beesten doen schrijven alsoo dat behoort ende daer nae opte tweede naeste volgende vrij daeghen te Brussele opt Broodthuys in presentie van den woutmeester oft zijnen stadthoudere ende een deel der geswoerene coopluiden noch doen schrijven alle de beesten die opte voorschreven ierste twee schrijfdaegen op Zonyen niet geschreven en sijn ende men dat jaer op Sonyen ter weijden wildt hebben gaende naer de welcke vier schrijffdaegen men dat jaer niemandt meer aennemen oft schrijven en sal, ten waere bij expresse ordinantien van der Caemeren van der Rekeningen van welcker schrijvinge gemaect sullen wordden drie boecken, te wetene eenen voor den rentmeestere van Brabant, den naderen voor den woudtmeestere ende den derden boeck voor die geswoerene coopluiden op dat elck int sijne hem daer naer mocht weten te richten in de evenen oft geldt tontfangene die bruecken te calengieren ende te executeren ende te wijsen alsoot behooren sal.

106

Item dat egheene beesten toebehoorende gheestelijcke ofte weerelijcke personen het zij dat sij gratie oft privilegien hebben ofte nyet en sullen mogen ter weijden op Sonyen gaen sij en sijn geschreven in den veterboeck in alder vuegghen ende manieren hier boven geschreven ende daerenboven sal elck der voors. beesten het sij verre, coe, calff, osse, peerdt oft vuelen aen den hals moeten hebben hangende een groote redelijcke clinckende belle, sonder tgeluidt oft tgeclanck der selver ergerincx mede te belettene oft te stoppene in eeniger manieren ende ofte enige beesten die nijet geschreven en waeren als boven bevonden wordden op Sonyen ter weijden gaende die beesten soudent tot onsen behoeff sijn verbeurt, ende sal onse woutmeester die voor sulcx aenveerden ende bij heerelijcke executie vercoopen, ende daer toe sal de ghene dien die de beesten toebehoorden schuldich sijn onsen rentmeestere van Brabant tot onsen behoeff te betaelen alsucke evene oft ghelt als men daer aff schuldich geweest soude hebben hadden die beesten geschreven geweest alsoot behoorde ende van tgene des wij van den compositien oft vercoope der voornoempde verbeurde beesten sullen hebben, sal die voirstere oft dienere die dat sall hebben bij gebrocht ende bediendt hebben voor sijnen salaris van alle hoerne beesten oft elcken peerde vier stuijvers.

107

Item ende van gelijcken alle al sulcke voorschreven beesten als op onse wout van Zonien bevonden sullen worddene ter weyden gaende sonder de voors. clinckende belle aen den hals te hebbene weder die geschreven sijn ofte nijet sullen van gelijcken sijn verbuert ende sal onse woutmeester die voor sulcx aenveerden ende tot onsen proffijte bij heerelijcke executie vercoopen daer aff die calengierder oft bijbrenger sal hebben van elcker beesten vier stuijvers.

108

Item dat egeen beesten soo wijn die toebehoorden het sij geprevilegieerde oft ongeprevilegieerde geestelijcke ofte weerelijcke personen, officieren oft andere weder die gratien hebben ofte anderen tijtel al waeren dat die geschreven ende clinckende bellen aen den hals hadden als boven en sullen mogen op Zonyen ter weyden gaen op eenighe jonghe houwen die onder den ouderdom sijn van

---

²⁰⁰ ARA, RK 485 (keurboek 1564)

twintich jaeren ende daer over op de verbuerte van allen alsulcken die op alsulcken jonckhoudt zullen bevonden wesen ordineren [den] woutmeester die voor sulcx bij heerelijcke executien te aenveerden ende tot onsen prouffijte te vercoopene waer aff die calengierder voor sijne calengie sal hebben van elcker beesten vier stuijvers, wel verstaende dat egeen beesten wijen die zelve sullen mogen toebehooren gelijk voorschreven is op egeen houwen hebbende, nochtans den ouderdom van twintich jaeren ter weyden en sullen mogen gaen tensij dat ierst ende voor alle de selve houwen oft plaetsen bij eenighe van dijen van der Caemeren van der Rekeningen te Brussele metten woumeestere ende rentmeester van Brabant int quartier van Brussele ten bijsijne van eenighe van den gesworen coopluijden sullen voor al wordden gevisiteert oft alle het wassende houdt ende schueten van dien soo oock buecken, eycken, herselteren ende dijer gelijcke herdt houdt staende op de voorschreven houwen ende plaetsen soo hooge ende sterck sijn dat die sijn vuyt alle dangier ende forge van den beten der beesten die daer aene schaede souden mogen doen, ende indijen tselve bij de commissarissen tsaemen bevonden wordde bij gemeyn accorde sullen alsucken houwen oft plaetssen openbaerelijck vuyt geroepen ende gedeclareert wordden dat die goede luijden het sij geprevilegeerde oft andere huere beesten geschreven hebbende henlieden beesten daer op ter weijden sullen mogen drijven ende oft eenighe beesten op alsucken houwen oft plaetssen voere het schrijven ter weijden bevonden wordden gaende sullen sijn verbuert als voere ende nyetteemin souden sij daerenboven moeten betaelen die evene oft geldt ende die calengierder sal hebben voor sijnen salaris vier stuijvers als boven.

109

Item dat oick egheen peerden oft vuelene weder die geschreven sijn oft nijet op Zonien ter weijden en sullen mogen gaen dan gevetert opte verbuerte van den selven peerden oft peert ordinerende onsen woutmeester die voorseyde peerden sulcx tot onsen prouffijte te aenveerden ende te vercoopen daer aff die calengierder sal hebben vier stuijvers van elcken peerde.

110

Item ofte enige beesten geschreven op eenighe cloosteren oft andere geestelijcke oft weerelijcke personen die gratie ende previlegie hebben van sekere getal van beesten vrije ende quijte te wesen van eenige evene oft gheldt te gevene bevonden wordden den selven cloosteren oft personen oft hueren winnen met vollen rechte nyet toe te behoorene die beesten souden oock sijn verbuert als boven ende daer op sal een iegelijck doen moeten sijnen eedt als hij des van onsen wegen sall wordden versocht, ende onder den selven eedt vercleren dat de selve beesten met vollen rechte sonder eenighe seclusie oft verstandt dijen aengaende met yemanden te hebben sijn toebehoorende ende jemandt el.

111

Item egeene schaepen en sullen meer mogen gaen ter weyden op Zonyen al waert soo dat de ghene dien die toebehoorden previlegien oft gratie daer aff hadden anders dan alleenelijck die Goidtshuijsen ende desgelijcx alle singuliere personen dijen verleendt is bij ons eenighe schapen op Zonyen te mogen houden gaende die sullen mogen houden gaende mestschaepen om te slaene tot hueren noodtdruft ende mondtcosten ende nijet meer noch voordere ende die selve schaepen sullen moeten gehuedt wordden int oude lanck houdt hebbende den ouderdom ten minste van veertich oft vijfftych jaeren zoo dat die aen gheen schueten schaede noch hindere gedoen en konnen ende oft eenighe schaepen bevonden wordden op Zonyen ter weyden gaende anders dan voorschreven is, die souden sijn verbuert als boven, ende onsen woutmeester sal die voor sulcx tot onsen prouffijte aenveerden ende vercoopen, daer aff die calengierder oft aenbringere sal hebben den thiensten penninck.

112

Item egheene verckenen al hoorden sij toe eenige cloosteren oft anderen geestelijcken oft weerelijcken persoon die bij consente ende oirlove van ons gratie hadden om die op Zonyen te drijven soo en sullen die nyet mogen gaen tot eenige andere plaetssen dan int oude lanckhoudt van ouderdom van vijffthich oft tsestich jaeren opte pene ende verbuerte boven geschreven ende sullen tot dijen gehouden sijn de ghene die de selve verckenen sijn toebehoorende de selve verckenen te doen hueden opte verbuerte van den selven verckenen ende altijts van thien verckenen een belle aen den hals te hangene.

113

Item ende alsoo onse voorschreven heere ende vaedere op den twelffsten dach der maendt van octobri int jaer vijffthien hondert ende vijffvenveertich geordineert ende gestatueert heeft tot conservatie van onsen woude van Zonyen ende besundere van der Heeghden sekere ordonnantie dat van doen voortane egeene beesten verckenen, noch schaepen oft andere hoe daenich die souden mogen sijn op onsen bosch van der Heeghde ter weijden en souden mogen gaen het sij geprevilegeerde oft ongeprevilegeerde al nyettegenstaende oft sonder preiudicie van eenighen privilegien, ende alsoo tot onser kennissen gecomen is, dat niettegenstaende die voors. ordonantie eenighe personen soo geprevilegeerde als andere hen daegelijcx voorderen in versmaedenissen van der voors. ordonnantien ende onser hoocheijt huere beesten ter weijden laeten gaen op de voorschreven Heeghde ordonneren ende bevelen daer omme onsen woutmeestere, sijnen lieutenandt ende vorsteren egheene beesten van nu voortane meer op de voors. Heeghde ter weijden te laeten gaen, het sij dat die sijn toebehoorende geprevilegeerde personen oft andere, egheen vuyt gescheyden maer alle alsulcke beesten als sij luijden daer op sullen vinden tot onsen behoefte sullen gehouden sijn te aenveerden ende bij heerelijcke executie te vercoopen daer aff die calengierder sal hebben voor elcken beeste vier stuyvers.

Bijlage 6

Visitatie van de houwen die vrijgegeven werden voor beweiding (1733)²⁰¹

Visitatie van de houwen op Sijne Majesteyts waude van Sonien tot het beweyden der beesten die geschreven worden in Sijne Majesteyts veterboeck geschiet den 6, 7 ende 11^e maj 1733 ter interventie van die heeren commissarissen, die raed ende rekenmeester Schockaert, die raed ende rentmeester generael Hannosset, die waudmeester van Brabant met den ondergeschreven greffier, alles ingevolge den 108. Article van sijne Majesteyts keurboek van den jaere 1564, ende den 11^e article der additie ende vernieuwinghe van het Placcaert van onsen genaedighen heere de coninck gemaekt op den voors. keurboek van den waude van Sonien de date 6 november 1634.

Die voorschreve heeren commissarissen hun getransporteert hebbende op St.-Anna houw, ende aldaer gevisiteert hebbende eene partije jonck hout van den selven houw beginnende aen het capelleken van St. Anna loopende naer den jonghen houw van St. Anna voors. tot tegens het groot hout van de langhe laeij, hebben geiugeert ende goetgevonden de voors. partije houw over te geven ende te designeren, den selven wesende boven den ouderdom van twintich jaeren, hoogh ende sterck genoeg tot het beweijden der beesten, sonder dat het jonckhout can beschaedight worden.

Die voors. heeren commissarissen naer voorgaende visitatie als hier vooren hebben insgelijks geiugeert ende goetgevonden over te geven ende te designeren de naervolgende partijen houwen, te weten op Revelinghe, beginnende aen het voetweggelken van de Langhe Heyde loopende naer het fort van Tercluijzen gelijk den selven sal afgeschalmt worden door den vorster Peeter Hazey.

Item eene partije houw op het Heuperken, beginnende aen de barriere van den bosch van Sevenborre genaemt de Fransche Heyde, comende soo voorts de route aff tot aen het capelleken loopende met eenen voetwegh aen Sonienbroeck, gelijkerwijs den selven sal afgeschalmt worden.

Is toegestaen geworden dat de gene die hunne beesten sullen doen schrijven, de selve sullen mogen drijven door de dreve langhs de Franche [sic] Heyde, om te komen tot in den voors. overgegeven houw.

Item eene partije houw op Revelinghe beginnende aen het haeghbosch van het clooster van Vorst, langs den voerenwegh tot teghens de casseijde van Waterloo, recht over den huijse van Jaques de Cuijper.

Item eene partije houw op Gallemaerde beginnende in de Langhe Delle loopende langhs den wegh genoemt La Grande Hurée tot aen den Groote Dreve van Gallemaerde voors., gelijk den selven sal afgeschalmt worden door den vorster Peeter Ginet.

Item eene partije houw op het Out Verkensgat, beginnende aen de dreve van de Sperreheijde loopende langs den Braekenschen wegh tot aen het groot hout van de Wansdelle gelijkerwijs den selven sal afgeschalmt worden door den vorster Peter Egricx.

Item eene partije houw beginnende tegens het staende hout van de Bunders loopende met eenen voetwegh tot in de Gersdelle gelijk den selven sal afgeschalmt worden door den vorster Peter Egricx.

---

²⁰¹ ARA, RK 183, f° 174, 1733

Item een partije houw beginnende aen den Eggelen vijver loopende naer Tervueren langhs henen den jonghen houw tegens het groot hout van der Ketelheyde, soo ende gelijk den selven sal afgeschalmt worden.

De voors. houwen zijn opgeroepen ende gedeclareert geworden tot het beweyden der beesten op de beschrijvinge der selve den 18. Mey 1733 op het pachthoff tot Waterloo etc. ende den 19^e dito op het Paghthoff tot Lansroode, ende was onderteekent G.D. Caffmeyer.

Bijlage 7

De Staten van Brabant vragen advies aan de Raad van Financiën i.v.m. het verzoek van de dorpen Dworp, Sint-Genesius-Rode en Alseberg om hun vee in het Zoniënwoud te laten grazen, zonder hiervoor het gebruikelijke 'vetergeld' te moeten betalen (27 mei 1740)

La calamité du tems occasionné par le rude hiver, et la continuation du froid ayant obligé ceux des villages de Tourneppe, Rode et Alsebergh, ainsi que ceux de Boitsfort de nous présenter les requetes ci jointes, afin que nous voudrions permettre le paturage de leurs bestiaux dans la forest de Soigne, jusques a ce que le fourage nécessaire pour leur entretien seroit en etat, sans être obligés de payer au proffit de Sa Majesté Imperiale et Catholique la reconnaissance ordinaire, nous avons cru nécessaire de porter leurs plaintes a la connoissance de Votre Altesse Serenissime, et de l'informer avec toute l'humilité possible, qu'annuellement ce fait dans le courant du mois de may le denombrement des bestiaux que les habitans des endroits enclavés et contigus à la ditte forest y veuillent laisser paturer, en payant en meme tems le droit de deux florins pour chaque vache, et d'un florin pour chaque vaux ou genisse, quel droit peut produire au proffit de sadite Majesté deux à trois cent florins, et les fraix des commissaires et autres intervenants audit denombrement ou ecrivage sur le pied du dernier plan provisionnel montent à la somme de cent douze florins, en sorte que sadite Majesté profite seulement de la moitié du produit dudit droit.

Si les requetes des supplians nous auroient été présentées assez à tems, nous aurions fait différer les devoirs et commissions a faire a ce sujet jusques a ce que Votre Altesse Serenissime auroit eu agréable de nous informer de ses intentions sur leurs demande, mais les ayant seulement remis au dernier moment, et lors qu'il estoit impossible de le différer sans exposer Sa majesté a des nouveaux fraix, ces devoirs ont été faits le 16 et 17 du mois courant.

La recette de ce qui a été payé volontairement a monté à la somme de cent quarante trois florins, et les bestiaux inscrits sous notice et sans payer les droits accoutumés ont montés a la quantité de cent vingt sept.

Quand aux merites de la demande des supplians il est certain que le manquement du fourage nécessaire pour la nourriture et subsistence du betail manque de tout côté, et que ce manquement en a fait perir une quantité notable par tout ce pays et duché, et plus on considere l'état present des habitans du plat pays plus on remarque que la desolation est grande, et pour ainsi dire universelle.

Cependant les paysans commodes trouveront du soulagement dans ce paturage, et ne font point de difficulté de payer la reconnaissance ordinaire la quelle est assez mediocre, mais il n'en est pas de même des autres, lesquels tant par la cherté des grains et fourages que par les effects et suites d'un hiver de plus rudes, sont pour ainsi dire reduits à la mendicité, et ne seront pas en etat de payer cette reconnaissance.

Dans ces circonstances il nous paroit que pour le soulagement des pauvres il leur pourroit être permit (sic) de laisser paturer leurs bestiaux dans les endroits permis et designés de la forest de Soigne jusques au dernier du mois de juillet, sans être obligés au paiement de la reconnaissance ordinaire, a charge cependant de produire un certificat de leur curé de leur pauvreté, a moins que Votre Altesse Serenissime ne trouveroit mieux convenir de rendre cette permission générale, en la bornant jusques au dernier du mois de juin a charge de payer la reconnaissance ordinaire s'ils veuillent laisser patuer leurs bestes dans la ditte forest pendant toute la saison, ou bien de les laisser passer parmi paiant la moitié des droits ordinaires.

Mais trouvant ce cas tout à fait singulier et extraordinaire, nous n'avons pas trouvé à propos de disposer sur lesdites requetes, ainsi avons cru être de notre devoir de porter le tout à la connoissance de Votre Altesse Serenissime, et de la supplier tres humblement afin que son bon plaisir soit de prendre sur la matiere telle resolution qu'elle trouvera convenir pour le bien du service de Sa Majesté Impériale et Catholique.

(...)

Bijlage 8

De Raad van Financiën adviseert de landvoogd om de opbrengst van de varkensdrift in de periode van lichtmis tot 1 oktober te onttrekken aan de woudmeester ten voordele van de schatkist (1741)²⁰²

(...) Enfin les Etats de Brabant ajoutent en 30e et dernier lieu qu'on est aussi informé que le wautmaitre profite des droits de paturage des cochons pendant certain tems de l'année, savoir depuis la Chandeleur jusqu'au premier du mois d'octobre sans qu'il soit possible de reconnoitre a quel titre, et qu'ainsi il semble convenir d'examiner si cet usage devoit être continué ou reformé. Ceux de la Chambre des Comptes disent qu'après informations prises il se trouve qu'il est vrai que les wautmaistres se sont arrogés ces emolumens, sans qu'on puisse dire qu'ils en aient le moindre titre. Qu'au contraire, il paroît par le Reglement fait par Sa Majesté au sujet des pâturages de la foret de Soigne le 30 avril 1660 que l'intention de Sa Majesté n'a point été que les cochons pourroient aller en pature dans la foret que depuis le premier octobre jusqu'à la Chandeleur. Pour vérifier cet allegué ils citent les articles 7, 8, 9 et 12 dudit Reglement. L'art. 7, disent ils, deffend expressément d'inscrire dorénavant aucuns cochons que lorsqu'ils ne pourront plus faire de tort ou dommage a la dite forest, et en ce cas ordonne au receveur general de faire publier assez a tems avant St. Remy le jour de son arrivée pour l'inscription desdits cochons. L'art. 8 leur sert de preuve que S.M. n'a point entendu qu'on permettroit la pature des cochons que dans la saison des glands. Bien plus, continuent ils, art. 9 il est deffendu de laisser entrer les cochons dans la forest que par troupeaux et art. 12 il est dit que les cochons ne pourroient aller que dans les grands bois de lage de 50 a 60 ans. De là ceux de la Chambre des Comptes inferent que les wautmaistres ont abusivement agi lorsqu'ils ont donné ces permissions, par lesquelles ils se feroient un revenu annuel de 3, 4, 5, 6 à 700 florins et plus par an a l'advenant que la glandée réussit, lequel emolument diminue lorsqu'il n'y a qu'un simple paturage.

Et étant de sentiment qu'il leur soit interdit de s'emanciper doresnavant de donner de pareilles permissions, ils font observer cependant que dans le tems du keurboeck et des reglemens posterieurs, la forêt n'étoit point habitée autant qu'elle l'est aujourd'huy, qu'il s'y est formé un grand nombre de marchands qui font valoir les bois de S.M., et que comme la viande de cochon est leur principale nourriture, il leur seroit dur de ne pouvoir point elever des jeunes cochons durant le cours de l'année et d'être obligés de les acheter a la saison pour les mettre en glandée.

Ils avouent que le propre du cochon de même que du sanglier est d'attaquer les racines des jeunes arbres, et qu'ils ne conviennent point dans le jeune bois. Mais ils soutiennent en même tems qu'ils ne peuvent point faire de tort dans le bois de 50 a 60 ans comme le reglement l'a statué, et que c'est aussi dans ces mêmes tailles que vont les cochons sur les permissions du wautmaitre pendant les huit mois depuis la Chandeleur. D'ailleurs ils sont d'avis qu'on doit avoir quelque consideration pour un nombre de familles utile a l'Etat de toute manière.

C'est pourquoi ils estiment que S.M. pourroit par un reglement permette qu'a compter de la Chandeleur jusqu'au jour de S. Remi les habitans pourroient faire paturer leurs cochons dans la forest, bien entendu disent ils, dans les lieux et endroits qui seroient designez sans pouvoir d'étendre ailleurs sous les mêmes peines portées audit Reglement de l'an 1660, et qu'a cet effet le receveur general tiendroit un jour pour l'inscription desdits cochons, pour chacun desquels il devoit être païé

---

²⁰² ARA, Raad van Financiën, 1623 (1741)

un esquelin au domaines de S.M. ce qui feroit un accroissement de revenu, et pour la S. Remy, poursuivent ils, tous ces cochons devroient être retirés, pour être ensuite inscrite pour le tems de la glandée.

(...)

Nous faisons encore observer a V.A.S. que les cochons n'ayant pû paitre ci devant dans les bois et forest de S.M. que pendant les mois de decembre, janvier, février et mars, on ne renseigne a son profit que ce qui est payé pour le paturage desdits quatre mois, et comme la paturage des porcs a été permis pendant les autres mois de l'année principalement dans les tailles de 50 et de 60 ans, ou ils font peu ou point de mal, a mesure que les habitans et le betail se sont multiplies, le wautmaistre s'est approprié le revenu dudit paturage pendant les huit autres mois, lequel lui a produit selon les informations qu'on nous a données la somme de 7 a 800 florins, lorsqu'il avoit beaucoup de glands et de faines et comme cet emolument ne peut être considéré que comme une usurpation de la part des wautmaistres, il semble qu'il convient de la faire cesser par cette regulative, en permettant le paturage de cochons pendant toute l'année dans les vieilles tailles, qui n'en peuvent pas souffrir de dommage, parmi paiement a la recette générale des Domaines de Bruxelles des droits de ce paturage au profit de Sa Majesté.

- Camps H. 1979: *Het Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel I: De Meierij van 's-Hertogenbosch, 's-Gravenhage*
- Cammaerts R. 2009: Zeven eeuwen bosontginning, pp. 51-61, in: *Het Zoniënwoud. Een nieuwe visie op een patrimonium met toekomst*, Brussel (De Vrienden van het Zoniënwoud), Waver (Mardaga) en Kortrijk (Groeninghe).
- Carnier M. & Tallier P.-A. 2013 (red.): *Het Zoniënwoud in kaart gebracht. La forêt de Soignes à la carte, De wandkaart van Ignace Vander Stock uit 1661. La carte monumentale d'Ignace Vander Stock (1661)*, Brussel
- Charruadas P. 2012: *Une forêt capitale? Recherche sur les modes de gestion et l'évolution des paysages en forêt de Soignes (Moyen Âge – XIXe siècle). Rapport d'étude remis à la Commission royale des Monuments et des Sites (CRMS)/Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML)—Région de Bruxelles-Capitale/Brussels Hoofdstedelijk Gewest*
- D.M. [Del Marmol] 1824: *Notice sur la forêt de Soigne, Journal d'agriculture, d'économie rurale et des manufactures*, tome 18, n° 117, 72-91, 129-148, 207-219, 270-284
- Drenth W. en Oosterbaan M. 1984: *Bossen en begrazing. Een onderzoek naar de invloed van begrazing op de bosstructuur en bosontwikkeling in het New Forest (mei – augustus 1983)*, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum
- Erkens M. 1984: De haras te Groenendaal (op het grondgebied van Sint-Genesius-Rode), *Ucclensia*, 103 (nov. 1984), 11-14
- Erkens M. 1985: Hoe de overblijfsels van de haras te Groenendaal ontdekt werden, *Ucclensia*, 105 (maart 1985), 11-14
- Goblet d'Alviella 1930 : *Histoire des Bois et forêts de Belgique. Des origines à la fin du régime autrichien*, 4 delen, Paris, Bruxelles
- Godeau L. 2011 : *La forêt de Soignes à la fin du Moyen Âge. Saine gestion ou surexploitation ?* onuitgegeven masterscriptie ULB, 2 delen
- Hillegers H., 1989: Beweiding van bossen en struwelen in Zuid-Limburg, *Natuurhistorisch Maandblad* 78 (6), 95-101
- Hartig G.L. 1808, *Lehrbuch für Förster und die es werden wollen*, Stuttgart (2 delen)
- Hartig F.K. 1808 : *Die Hoch- und Niederwaldbehandlung, Erster Theil*, Leipzig
- Heuzé G. 1887: *Les pâturages naturelles et les herbages*, Paris (troisième édition)
- Jørgensen D. & Quelch P. 2014: The origins and history of medieval wood-pastures, in: Hartel T. & Plieninger T. (eds.), *European Wood-Pastures in Transition. A social-ecological approach*, Abingdon (UK), pp. 55-69
- Kiliaen C. 1599: *Etymologicum Teutonicæ Linguae*, Antwerpen

//

- Stallaert F.-K. 1978 : *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*, delen 1 en 2 (Leiden 1890-1891), deel 3 voortgezet en bewerkt door F. Debrabandere
- Tack G., Blondé P., Van den Bremt P., Hermy M. en Vanmaele N. 2021: 12.000 jaar Bos t'Ename. *Een hoopvol perspectief voor bos in de Lage Landen*, Gorredijk (Sterck & Devreese)
- Tack G., Van den Bremt P. & Hermy M. 1993: *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie*, Leuven
- Ten Cate C.L. 1972: *Wan god mast gift... Bilder aus der Geschichte der Schweinezucht im Walde*, Wageningen
- Vanderputten S., Haemers J. en Soens T. 2013: *Typologie en heuristiek van de bronnen voor de geschiedenis van de middeleeuwen*, Gent
- Vanhemelryck F. 2011: De Drossaard en de Woudmeester van Brabant, 109-135, in: Aerts E., de Win P., Ockeleij J. e.a., *De Hertog en de Staten, de Kanselier en de Raad, de Rekenkamer, het Leenhof, de Algemene Ontvangerij, de Drossaard en de Woudmeester, het Notariaat, en het Landgraafschap Brabant. Acht bijdragen tot de studie van de instellingen in het Hertogdom Brabant in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd*, Brussel (Algemeen Rijksarchief, Studia 128)
- Van Uytvanck J., Hermy M., De Blust G. en Hoffman M. 2022: *Natuurbeheer. Praktijk en wetenschap hand in hand*, Gorredijk (Sterck & Devreese)
- Verboven H. 1988: *Het bos doorheen de bomen. Bijdrage tot de institutionele, ecologische en financieel-economische geschiedenis van het Zoniënwood in de 18de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KULeuven
- Verboven H. 2000: Woudgerecht en woudbeheer in Brabant (12de eeuw-1795), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795 (deel 1)*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 221-231
- Verboven H. 2000: Woudmeester van Brabant, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795 (deel 1)*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 232-241
- Verboven H. 2000: Warandemeester van Brabant (1356-1795), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795 (deel 1)*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 242-252
- Verboven H. 2000: Consistorie van de Hoorn, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795 (deel 1)*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 253-262
- Willems J.F. (ed.) 1843: *De Brabantsche Yeesten of Rymkronyk van Brabant, tweede deel*, Brussel
- Wirix G.A.M. 1821: *Tables de réduction des anciennes mesures agraires et linéaires de toute la province du Brabant méridional en nouvelles, et des nouvelles en anciennes*, Louvain
- Zwaenepoel J. 2017: Over het Veterboeck of de vroegere begrazing in het Zoniënwood, *Zoniën*, 2017/1, 18-22 (online beschikbaar op www.zonienwood.be)